

**Centar za prava deteta
Beograd**

**- ZA RAZLIKU BOGATIJE -
PRIRUČNIK ZA INTERKULTURALIZAM**

**Jelena Vranješević
Zorica Trikić
Ružica Rosandić**

Beograd, 2006

Za internu upotrebu

SADRŽAJ

PREDGOVOR (3)

UVOD

- Kulturne razlike u Srbiji (6)
- Pravna zaštita manjina (7)
- Značaj obrazovanja za uvažavanje razlika (12)

I - RAZUMEVANJE KULTURNIH I INDIVIDUALNIH RAZLIKA

KULTURA (16)

- Značenje reči kultura (16)
- Tri nivoa kulture (17)
- Dubinske odlike kulture (18)

IDENTITET (22)

- Lični identitet (22)
- Grupni identitet (23)
- Razvoj identiteta manjinske i većinske grupe (24)

II - PRISTRASNI PRISTUP DRUŠTVENIM RAZLIKAMA: RAZLIKE KAO POTENCIJALNA PRETNJA

STEREOTIPI I PREDRASUDE (29)

- Funkcija stereotipa i predrasuda (30)
- Proces nastajanja stereotipa i predrasuda (30)
- Šta je još potrebno znati o tome? (32)
- Efekti stereotipa i predrasuda (33)
- Strategije u radu sa decom i mladima na vaspitanju protiv predrasuda (35)

ETNOCENTRIZAM (37)

DISKRIMINACIJA, OPRESIJA – RAZLIČITI „IZMI“ (38)

III - KONSTRUKTIVAN PRISTUP DRUŠTVENIM RAZLIKAMA: RAZLIKE KAO PODSTICAJ ZA RAZVOJ

RAZVOJ INTERKULTURALNE OSETLJIVOSTI (42)

- Od etnocentrizma ka etnorelativizmu (42)
- Od monokulturalnog do interkulturalnog obrazovanja (44)
- Interkulturalno obrazovanje (45)

IV - SAVETI VODITELJIMA/VODITELJKAMA

- Deset načina da olakšate sebi u radu (49)
- Veštine i osobine potrebne za uspešno bavljenje interkulturalnim obrazovanjem (53)
- Uloge voditelja (57)
- Kako realizovati ove radionice (58)

V – RADIONICE (59)

VI – PRIMENA ZNANJA: MALA AKCIONA ISTRAŽIVANJA (134)

PREDGOVOR

Ovaj priručnik smo namenile ljudima koji obučavaju mlade, ali ne nužno samo njih. Svrha mu je da bude od pomoći u otkrivanju porekla i mehanizama delovanja straha od novog i nepoznatog, netolerancije, pa i mržnje prema društveno različitim. Uz njegovu pomoć korisnici mogu da usvoje znanja i veštine potrebne za bolje razumevanje sebe, svoje kulturne realnosti, svog pogleda na svet, što je preduslov za upoznavanje i razumevanje drugih, drugačijih realnosti i za uspostavljanje pozitivnog, konstruktivnog pristupa društvenim razlikama.

Za bolje razumevanje sebe i svog pogleda na svet potrebno je da sagledamo kakve su nam navike, stavovi, vrednosti i da shvatimo da drugačiji pogledi na svet nisu nužno ni bolji ni lošiji od našeg. Takođe, potrebno je da naučimo kako da taj svoj pogled na svet objasnimo drugima i tako im pomognemo da nas bolje razumeju, a za to je važno da znamo kakve predrasude i stereotipe prema drugim zajednicama i kulturama postoje u našoj kulturi, kako utiču na

naše ponašanje prema drugim ljudima i zašto dolazi do diskriminacije.

Potom, važno je da razaznajemo i razumemo drugačije kulturne realnosti kako bismo bili u stanju da savladamo sopstveni iracionalni "strah od nepoznatog", koji je uzrok mnogih negativnih stavova prema drugačijim kulturama i stilovima života. Moramo se upitati šta sve doista znamo o toj drugoj kulturi, kako smo došli to tih saznanja, koliko je to naše znanje realno, odnosno, koliko odgovara stvarnosti, a koliko je rezultat nekih naših predrasuda? Treba da budemo svesni toga šta sve utiče na to da društvene i kulturne razlike doživljavamo i da na njih reagujemo negativno.

Za pozitivno gledanje na te razlike potrebno je, pre svega, da budemo svesni činjenice da i društvena i kulturna realnost kojoj pripadamo predstavlja konglomerat različitosti te da razlike unutar sopstvene kulture ne doživljavamo kao prepreku suživotu i saradnji sa pripadnicima sopstvenog kulturnog kruga. Pored toga, važno je da se priklonimo stavu da svako društvo i kultura imaju šta da nauče iz

drugih društava i kultura i da im ponude nešto zauzvrat, a to podrazumeva da ne donosimo sudove o drugačijoj kulturi ili drugačijem stilu života na prečac, ma kako strani nam oni bili.

Ukratko, osnovna tema ovog priručnika je odnos prema društvenim i kulturnim razlikama. Zato u uvodnom delu nastojimo da pružimo osnovne informacije o heterogenosti našeg društva i o pravnoj zaštiti kojom naša država nastoji da od diskriminacije zaštiti one društvene grupe koje su u manjini. Kako pravna zaštita nije dovoljna garancija da do diskriminacije i opresije neće doći u svakodnevnom životu, tu ukazujemo i na značaj obrazovanja za uvažavanje razlika.

U tri dela priručnika koji slede obradile smo teme značajne za odnos prema individualnim i kulturnim razlikama. Nastojale smo, s jedne strane, da pružimo osnovne informacije neophodne za razumevanje pojma kultura i za uočavanje sličnosti i razlika među pojedinim kulturama, a sa druge, da ukažemo na procese formiranja identiteta (ličnog i kolektivnog) i ukažemo na probleme vezane za njegovo formiranje, s posebnim osvrtom na proces formiranja identiteta

kod većinskih i manjinskih društvenih grupa.

U drugom delu se bavimo pristrasnim pristupima društvenim i kulturnim razlikama, koji predstavljaju potencijalni izvor nasilja. Nastojimo da objasnimo proces nastajanja, funkcije i moguće ishode predrasudnog rasuđivanja. Na to nadovezujemo odeljak o konstruktivnom pristupu društvenim razlikama, gde ukazujemo na postojanje različitih faza u razvoju tih odnosa: od etnocentrizma ka etnorelativizmu i od monokulturalnosti ka interkulturalnosti. Završno razmatranje posvećeno je ukazivanju na osobenosti interkulturalnog obrazovanja.

Pedagoška načela koja uvažavamo upućuju nas na to da rad na razvoju interkulturalne osetljivosti organizujemo u više ravni. Najpre, smatramo da je potrebno da korisnicima priručnika pomognemo u tome kako da uočavaju, razaznaju i imenuju pojave od kojih zavisi razvoj interkulturalne osetljivosti, odnosno, da im pomognemo da nazivaju pojave odgovarajućim imenima. Rad u tom *domenu imenovanja* neophodan je zato što način na koji govorimo utiče na način na koji delamo, te je neophodno da jasnim, nedvosmislenim

jezikom identifikujemo probleme kako bismo mogli da ih konstruktivno rešavamo. U preovlađujućem govoru o pojavama vezanim za odnose prema društvenim razlikama najčešće izostaju pojmovi kao što su diskriminacija, opresija, etnocentrizam, seksizam i slični, čime se u suštini negira postojanje pojava označenih tim pojmovima. Uspešnom učenju u toj ravni imenovanja treba da doprinesu delovi teksta priručnika o kojima je do sada bilo reči.

Praksa govorenja o tim pojavama je sledeći domen rada na razvoju interkulturalne osetljivosti. U tom domenu korisnicima ovog priručnika pomažemo tako što nudimo niz radionica koje će da omoguće i podstaknu nesputan govor o navedenim pojavama, ali tako da iskazi učesnika radionica počivaju na ličnim i tuđim iskustvima vezanim za diskriminaciju, pripadanje podređenim /manjinskim grupama i kulturama i probleme proistekle iz stereotipnog i predrasudnog rasuđivanja. Ovakva razmena osnažuje učesnike time što im omogućuje da artikulišu svoje iskustvo i prepoznaju ga u iskustvima drugih učesnika i da zajednički dođu do složenijih, istančanijih uvida i razumevanja pojava o kojima je reč.

Dvadesetak radionica u četvrtom delu ovog priručnika osmišljeno je tako da kroz neke specifične situacije i aktivnosti povežu apstraktno pojmovno i konkretno iskustveno razumevanje tih pojava.

Konačno, smatramo da proces usvajanja znanja i veština koje doprinose razvoju interkulturalnosti mora da se uobličuje i kroz njihovu *praktičnu primenu*. Primena stečenih uvida predstavlja treći domen rada na razvoju interkulturalnosti. U tu svrhu nudimo ideje za niz konkretnih akcija – malih akcionih projekata čija realizacija može biti od koristi ne samo za proveru stečenih znanja već i za uspostavljanje saradničkih odnosa i savezništava istomišljenika spremnih da se posvete korisnim društvenim promenama.

Iako u našoj sredini radionički rad više ne predstavlja novinu, smatrali smo da nije na odmet ponuditi i neke savete voditeljima radionica, pošto je reč o posebnoj, specifičnoj oblasti radioničarskog rada.

Nadamo se da će saveti, komentari, sugestije koje očekujemo od korisnika ovog priručnika doprineti da se on i dalje obogaćuje i usavršava.

Autorke

UVOD

Kulturne razlike u Srbiji

Država Srbija je multikulturno društvo.

Stanovnici Srbije su Srbi, Crnogorci, Albanci, Austrijanci, Bosnjaci, Bugari, Bunjevci, Vlasi, Goranci, Grci, Danci, Egipćani, Englezi, Italijani, Jevreji, Kinezi, Mađari, Makedonci, Muslimani, Nemci, Norvežani, Poljaci, Romi, Rumuni, Rusi, Rusini, Slovaci, Slovenci, Turci, Ukrajinci, Finci, Francuzi, Hrvati, Cincari, Česi, Švajcarci, Šveđani, Šokci¹.

Stanovnici Srbije govore srpski, albanski, mađarski, bugarski, bosanski, vlaški, grčki, danski, engleski, italijanski, jevrejski, kineski, makedonski, nemački, norveški, poljski, romski, rumunski, ruski, rusinski, slovački, slovenački, turski, ukrajinski, francuski, holandski, hrvatski, cincarski, češki, švedski jezik².

Stanovnici Srbije pripadaju različitim verskim zajednicama: islamskoj, judaističkoj, katoličkoj, pravoslavnoj, protestantskoj, ili su sledbenici različitih kultova kao što su Hare Krišna, Scijentologija i sl. Međutim,

neki stanovnici Srbije ne pripadaju nijednoj verskoj zajednici, već su agnostici ili ateisti³.

Skoro da nema države koja nije multikulturna. Evropska istorija puna je primera širenja državnih teritorija, religijskih i vojnih osvajanja, uspostavljanja trgovinskih veza, koji su dovodili do masovnih kretanja stanovništva ili promena državnih granica. Naša država se u tom pogledu nimalo ne razlikuje od ostatka Evrope.

U Srbiji velike razlike postoje i u pogledu etničke homogenosti naselja. Neka su naselja etnički homogena, a neka veoma heterogena. Na primer, u Kovačici žive pripadnici dvadesetak različitih etničkih grupa: pored Slovaka, Srba, Mađara i Rumuna, u Kovačici žive i Crnogorci, Albanci, Bošnjaci, Bugari, Vlasi, Makedonci, Muslimani, Nemci, Romi, Rusi, Rusini, Slovenci, Ukrajinci, Hrvati, Česi i građani koji se izjašnjavaju kao Jugosloveni⁴. Slična kulturna šarolikost postoji i u većim gradovima

³ Isto.

⁴ Shodno ustavnim odredbama, u svim jugoslovenskim popisima posle Drugog svetskog rata podaci o nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti rezultat su slobodnog izjašnjavanja stanovnika, odnosno roditelja (staralaca), kada su u pitanju deca mlađa od petnaest godina

¹ STANOVNIŠTVO: Nacionalna ili Etnička pripadnost. Beograd: Republički zavod za statistiku, februar 2003.

² Isto.

kao što su Beograd, Pančevo, Novi Sad, Alksinac, Niš, Kruševac i mnogi drugi.

Stanovnici Srbije se razlikuju i po mnogim drugim obeležjima. Na primer, gradsko stanovništvo se razlikuje od seoskog, muškarci od žena, mladi od starih, bogati od siromašnih, doseljenici (izbeglice, raseljena lica, migranti) od starosedelaca, školovani od neškolovanih... Neke od tih razlika mogu i poželjno je da se smanje (velike razlike u bogatstvu, školovanosti, društvenom položaju), ali neke ne mogu lako, niti treba da se izgube. Savremena društva nastoje da štite prava pojedinaca, ali i društvenih grupa kojima pretila opasnost gubitka kulturnog identiteta.

Svi smo mi građani iste države i svi treba da uživamo ista građanska prava.

Pravna zaštita manjina

Pored zakonske zaštite osnovnih ljudskih prava (na život, slobodu i bezbednost ličnosti, slobodu kretanja i izbora mesta boravka, na pravično suđenje, na privatnost, imovinu, slobodu misli, savesti i veroispovesti, izražavanje, udruživanje, učešće u upravljanju zajednicom,...) garantovanih svim građanima, zakonskim normama se

posebno štite neke grupe građana koje su potencijalno više izložene diskriminaciji od većine stanovništva. Takvu posebnu zakonsku zaštitu imaju nacionalne manjine, ali i neke druge potencijalno ugrožene manjinske grupe kao što su izbeglice i raseljena lica, osobe s posebnim potrebama, seksualne manjine⁵.

Zaštita nacionalnih manjina.

Rekli smo već da su u ukupnom broju stanovnika Srbije najzastupljeniji Srbi. Međutim, etnička zastupljenost nije geografski ravnomerno raspoređena, pa u pojedinim delovima naše zemlje ili u pojedinim naseljima neke druge etničke grupe čine većinu stanovništva. Na primer, u Sjenici ili u Novom Pazaru Bošnjaci čine većinu stanovništva, a Srbi manjinu; u Bosilegradu Bugari čine većinu, a Srbi manjinu; u Bujanovcu, Albanci čine većinu a Srbi manjinu.

Kao i drugde, i u našoj državi odnosi između manjinskog i većinskog stanovništva su često opterećeni problemima. Poput drugih, i naša država nastoji zakonom da zaštiti

⁵ Odeljak o zakonskoj zaštiti manjina velikim delom je preuzet iz publikacije *U pravu si! - Vodič kroz pravni sistem Republike Srbije*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, mart 2003, str. 65-77.

manjinske grupe⁶, a na svima nama je da nastojimo da se te zakonske odredbe sprovode i da se spreči nasilno rešavanje problema koji mogu nastati ukoliko se te norme ne uvažavaju.

Zakon određuje nacionalnu manjinu kao "svaku grupu državljana" koja je po brojnosti dovoljno reprezentativna da pripada nekoj od grupa stanovništva koje su u dugotrajnoj i čvrstoj vezi sa teritorijom naše zemlje. Ta grupa razlikuje se od većine stanovništva po obeležjima kao što su jezik, kultura, poreklo ili veroispovest. Pripadnici nacionalne manjine ova obeležja neguju i održavaju svoj kolektivni identitet.

Po zakonu, izbor nacionalnog identiteta je stvar ličnog izbora građana. Zakon propisuje da "niko ne sme pretrpeti štetu zbog svog opredeljenja ili izražavanja svoje nacionalne pripadnosti", ali isto važi i za one koji se od toga uzdrže. Zakon izričito zabranjuje:

- diskriminaciju na nacionalnoj, etničkoj, rasnoj ili jezičkoj osnovi;
- registraciju pripadnika manjina koja ih protivno njihovoj volji

obavezuje da se izjasne o nacionalnoj pripadnosti;

- svaku radnju i meru nasilne asimilacije (stapanja manjine sa većinom stanovništva);
- svaku meru koja menja odnos stanovništva u oblastima naseljenim manjinama i koja otežava ostvarivanje prava pripadnika nacionalnih manjina.

Što se simbola kojima manjinske grupe ispoljavaju svoj identitet tiče, dozvoljeni su izbor i upotreba nacionalnih simbola i znamenja koja, inače, predlažu nacionalni saveti, a potvrđuje nacionalni Savet za nacionalne manjine. Ovi simboli mogu se isticati tokom državnih praznika i praznika nacionalne manjine tamo gde je jezik nacionalne manjine u službenoj upotrebi.

Zakon štiti i pravo pojedinca na izbor i korišćenje ličnog imena. To podrazumeva i pravo upisivanja tih imena u javne isprave i službene evidencije prema svom jeziku i pravopisu, što ne isključuje paralelan upis imena i po srpskom pismu i pravopisu.

Kao pripadnik nacionalne manjine, svako ima pravo da upotrebljava svoj jezik i pismo, privatno

⁶ Šire o zakonskoj zaštiti manjinskih grupa videti u *U pravu sil! – Vodič kroz pravni sistem republike Srbije*. Op. cit., str. 65-78.

i javno. Na teritoriji opštine gde tradicionalno žive njeni pripadnici, jezik i pismo manjine mogu biti u ravnopravnoj službenoj upotrebi. Ako udeo pripadnika nacionalne manjine u ukupnom broju stanovnika dostiže do 15 odsto, paralelna upotreba jezika i pisma je obavezna – što se naročito odnosi na sve vidove komunikacije građana sa državom.

Pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo na potpuno i nepristrasno informisanje na svom jeziku, bilo putem državnih medija (koji su po zakonu obavezni da obezbede određen prostor za emisije na jeziku manjina), bilo preko medija koje su osnovali pripadnici nacionalne manjine.

Po zakonu, država je dužna da stvori uslove za obrazovanje na jeziku pripadnika nacionalnih manjina u predškolskim ustanovama i osnovnim i srednjim školama. Dok ne stvori uslove za ostvarenje tog prava, država je dužna da obezbedi dvojezičnu nastavu ili izučavanje jezika manjina sa elementima njihove nacionalne istorije i kulture. U svakom slučaju učenje srpskog jezika je obavezno. Pripadnici manjina imaju pravo da osnuju i održavaju privatne obrazovne ustanove, škole ili univerzitete, gde će se obrazovanje organizovati na

jezicima nacionalnih manjina ili dvojezično.

Savezni zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina strogo zabranjuje:

- kršenje zajamčenih sloboda i prava nacionalnih manjina,
- izražavanje nacionalne, rasne i verske netrpeljivosti i mržnje.

Međutim, u svakodnevnom životu odnosi između većinskih i manjinskih grupa su opterećeni brojnim problemima samim tim što su povezani s raspodelom društvene moći. Kulturna pripadnost može da bude razlog zastrašujućeg nasilja onda kada se razlike ne uvažavaju već većina nastoji da proširi svoju moć nad manjinama. Nekada manjine koje imaju materijalnu i društvenu moć vrše diskriminaciju nad većinom koja je obespravljena.

Izbeglice i raseljena lica. Po zakonu Republike Srbije, izbeglice su sva lica koja su usled pritiska vlasti u drugim republikama, pretnje genocidom, progona i diskriminacije zbog njihove verske i nacionalne pripadnosti ili političkog uverenja bila prinuđeni da napuste svoja prebivališta i izbegnu na teritoriju Republike Srbije.

Raseljena lica su osobe koje su od početka bombardovanja marta 1999. godine do danas pobile sa Kosova i sada žive u drugim krajevima Srbije.

Skupština Republike Srbije je ranih devedesetih izglasala Zakon o izbeglicama koji je trebalo da pruži pravni osnov za rešavanje problema njihovog zbrinjavanja. Po tom zakonu, izbeglice imaju pravo na zapošljavanje i školovanje u skladu sa zakonom. Država je obavezna da obezbedi zaštitu ličnih, imovinskih i drugih prava izbeglica.

Zakonska zaštita osoba sa hendikepom. Osobe sa mentalnim ili fizičkim hendikepom danas čine više od 10 posto stanovništva Srbije. Njihov položaj je veoma težak, a nepostojanje odgovarajućih zakonskih propisa samo je jedan razlog za to; drugi, podjednako važan razlog leži u socijalnoj diskriminaciji kojoj su svakodnevno izloženi.

Međunarodne konvencije koje je potpisala naša zemlja predviđaju pravo osoba sa hendikepom na obrazovanje u redovnim školama kao pravilo, a u specijalnim školama kao izuzetak. Uprkos tome, republički Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju ne

sadrži odredbe koje bi deci sa hendikepom garantovale pravo da se obrazuju u redovnim školama. Neadekvatna zakonska regulativa i neprilagođenost naših škola potrebama dece sa telesnim invaliditetom (prevoz do škole, pristupne rampe), kao i potrebama dece sa čulnim oštećenjima (udžbenici pisani Brajevom azbukom, zvučna literatura), imaju za posledicu to da se ogromna većina ove dece upisuje u specijalne škole. Nastavni planovi u njima često su pojednostavljeni, pa učenici, iako normalnih intelektualnih sposobnosti, ne mogu da steknu znanje potrebno za nastavak obrazovanja u srednjim školama.

Prema istraživanjima koja su sprovele organizacije Handikep International i Centar za proučavanje alternativa⁷, polovina osoba sa hendikepom u našoj zemlji nikada ne završi osnovnu ili srednju školu.

Seksualne manjine. Izraz „homoseksualnost“ označava seksualnu sklonost prema vlastitom polu. Iako se najviše vezuje za muškarce, homoseksualnost može biti i ženska.

⁷ Prema: *U pravu si! – Vodič kroz pravni sistem Republike Srbije*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2003.

U zavisnosti od stepena liberalnosti društva, na homoseksualnost se gleda kao na zločin, greh, bolest ili normalno ponašanje.

Iako je pravo na seksualnu orijentaciju jedno od osnovnih ljudskih prava, u Srbiji homoseksualni odnosi do danas nisu zakonski regulisani, osim sa krivičnog aspekta.

Šta je seksualna orijentacija? Reč je o izrazu emocionalne i seksualne vezanosti za pol. Postoje različiti oblici seksualne orijentacije – **heteroseksualnost** (prema osobama drugog pola), **homoseksualnost** (prema osobama istog pola), **biseksualnost** (prema osobama oba pola), i **transseksualnost** (kod osoba koje osećaju kao da su rođene u pogrešnom telu, pa se, kako bi postale sklad između svog tela i svog uma, često podvrgavaju operaciji promene pola).

Postoje brojne teorije o nastanku i razvoju nečije seksualne oprijentacije. Iako neki smatraju da se orijentacija razvija tokom celog života jedne osobe, većina naučnika se slaže u tome da je ona rezultat složenog delovanja bioloških faktora i da je određena pre nego što dete napuni godinu dana.

Šta je **homofobija**? Ovaj izraz označava iracionalan strah koji neki među nama osećaju od osoba koje su homoseksualno opredeljene. Homofobija nastaje usled nedovoljnog poznavanja pojma homoseksualnosti. Homofobiju obično prate brojne predrasude. Na primer, tvrdnja da lezbijke mrze muškarce. Ili, verovanje da je seksualna orijentacija stvar izbora, iako se kod većine ljudi ona formira odmah po rođenju, bez prethodnog seksualnog iskustva. Ili, verovanje da se seksualna orijentacija može promeniti medicinskom terapijom, iako je poznato da im nikakva terapija u tome nije pomogla. Ili, da je homoseksualnost bolest, iako je nekoliko decenija naučnog izučavanja pokazalo da ona nije povezana sa bilo kakvim fizičkim ili mentalnim poremećajima. Takođe, da se homoseksualci ponašaju drugačije od heteroseksualaca, iako su i homoseksualci, kao i heteroseksualni, veoma raznovrsna grupacija koja se, osim seksualne opredeljenosti, ne ponaša drugačije od ostalih. Ili, da je sida raširenija među homoseksualcima nego među heteroseksualcima, iako rizik od infekcije virusom HIV više zavisi od nečijeg ponašanja, nego od seksualne orijentacije.

Značaj obrazovanja za uvažavanje razlika

Ako zakon svakom građaninu naše zemlje garantuje jednakost bez obzira na nacionalno poreklo, jezik i veru, i druge individualne i grupne razlike, onda i građane treba naučiti ne samo kako da poštuju vlastite kulturne norme i vrednosti, već i kako da uvažavaju prava svojih sugrađana koji su u tom pogledu različiti.

Vlastitu kulturu svesno ili nesvesno učimo od samog rođenja. Prema očekivanjima sredine u kojoj odrastamo i prema normama ponašanja koje postepeno usvajamo, već u ranom detinjstvu se oblikuju mnogi aspekti našeg kulturnog identiteta. Kasnije, kroz školovanje, sistematski učimo o vrednostima i normama ponašanja sopstvene kulture.

U multikulturalnim društvima, kakva su uglavnom sva savremena društva, taj proces uobličavanja ličnosti i identiteta svakog pojedinca može biti mnogo složeniji. Recimo, u porodicama čiji roditelji su poreklom iz različitih kultura (a takvih je dosta i u našoj zemlji), deca mogu istovremeno da nauče dva različita jezika, da poznaju i praznuju različite verske praznike. Ili, u

porodicama naših emigranata koji žive u raznim zemljama sveta, deca nauče taj strani jezik i upoznaju tu drugu kulturu podjednako dobro kao i vlastitu.

Međutim, u ostalim situacijama u kojima nismo tako neposredno izloženi kulturi različitoj od naše, tu drugu kulturu učimo drugačije. Naime, prirodno je da na svaku novinu, na sve što je neuobičajeno, različito od onoga na šta smo navikli, reagujemo sa puno opreza, pa čak i strahom. Nigde se ne osećamo sigurno kao "kod kuće". U novom, nepoznatom gradu se obazrivije krećemo nego u gradu u kom smo odrasli. Istovremeno, nastojimo da se prema najuočljivijim tačkama (tornjevima, spomenicima...) orijentišemo na osnovu "mentalne mape" svog grada, pa i da o ponašanju ljudi iz tog grada sudimo na osnovu onoga što znamo o ponašanju svojih sugrađana. Sve nas to često može dovesti u zabludu. Tek kroz kontakt sa tim nepoznatim ljudima možemo bolje da ih upoznamo i razumemo, a upoznajući ih i da saznamo šta nas sve povezuje, a ne samo po čemu smo različiti i šta nas deli.

Kada se susretnu dve kulture, bilo na nivou pojedinca, grupe ili

institucije moguće su najmanje četiri vrste reakcija (Berry, 1990):

- **Asimilacija:** nametanje, prihvatanje i praktikovanje vrednosti i ponašanja druge kulture uz zanemarivanje sopstvene/ nedominantne kulture i njenog nasleđa.
- **Marginalizacija:** gubljenje veza sa sopstvenom kulturom uz neuspešno uspostavljanje veza sa drugom/ dominantnom kulturom.
- **Separacija:** očuvanje i promovisanje sopstvenog kulturnog nasleđa i odbijanje uspostavljanja veza sa drugom/dominantnom kulturom.
- **Integracija:** očuvanje sopstvenog kulturnog nasleđa uz aktivno uključivanje u drugu kulturnu zajednicu.

U odnosu na način na koji se u jednom društvu razvijaju demokratske vrednosti, tolerancija i uvažavanje različitosti, razlikujemo dva modela:

- Društvo koje **»uvodi«** toleranciju: proklamuje toleranciju na formalan način; propisuje obrazovne sadržaje koji vode tolerantnom ponašanju; uvodi

kulturološke razlike u obrazovni kontekst; propisuje vreme, mesto i način za »rad na toleranciji«; propisuje mere i kazne za netolerantno ponašanje.

- Društvo koje **razvija i neguje** toleranciju kao kapacitet za delovanje: proklamuje toleranciju kao jednu od vrhovnih vrednosti; razvija razne forme i nivoe obrazovanja za toleranciju; strukturalno menja proces obrazovanja u skladu sa tim; stvara društvene uslove i okolnosti za razvoj tolerancije; menja ceo društveni kontekst i prilagođava ga viziji tolerantnog društva.

Da bi društvo moglo da uvodi i neguje toleranciju kao jednu od osnovnih vrednosti potrebno je da se deluje i na nivou sistema, normi i zakonskih procedura, ali i na individualnom nivou, kroz učenje za interkulturalnost. Toj vrsti učenja je posvećen ovaj priručnik.

»Obrazovanje mora da razvija sposobnost da se komunicira, deli i saraduje sa drugima. Građani pluralističkog društva moraju biti u stanju da prihvate da njihova

interpretacija situacija i problema ima korene u njihovim individualnim životima, istoriji njihovog društva i njihovim kulturnim tradicijama, pa prema tome nijedna individua ili grupa ne može imati samo jedno rešenje za probleme, da postoji više rešenja za svaki problem. Zbog toga, ljudi moraju da se razumeju i poštuju jedni druge i pregovaraju na jednakim osnovama, sa težnjom da nađu zajedničko polje.

Obrazovanje mora da kultiviše kod građana sposobnosti da prave informisane izbore, zasnivajući svoje prosuđivanje i akcije ne samo na analizi sadašnjih situacija već i na viziji željene budućnosti.«⁸

⁸ UNESCO Final Report: International Conference on Education, Geneva: UNESCO, 1994.

I

**RAZUMEVANJE KULTURNIH
I INDIVIDUALNIH RAZLIKA**

KULTURA

Značenje reči kultura

Kad čujemo reč kultura, najčešće prvo pomislimo na pozorište, knjigu, koncert, odnosno, na razne oblike elitne kulture. Međutim, kultura ima i mnogo šire značenje. Svaka ljudska zajednica razvija svoju kulturu koja se prepoznaje po tome:

- kako njeni pripadnici razlikuju DOBRO od LOŠEG;
- kako organizuju ODNOSE u PORODICI, a kako
- odnose između ŽENA i MUŠKARACA;
- kako opažaju VREME;
- koje TRADICIJE smatraju značajnim;
- kojim JEZIKOM govore;
- koja pravila poštuju prilikom pripremanja i uzimanja HRANE i PIĆA;
- kako razmenjuju INFORMACIJE;
- kako raspoređuju DRUŠTVENU MOĆ i ko njome raspolaže;
- kako reaguju na DRUGE KULTURE;
- kakva je uloga RELIGIJE u društvenom životu.

O kulturi bismo mogli da razmišljamo kao o nekoj vrsti softvera

(software): poput kompjuterskog programa, i neke osnovne pretpostavke o svetu u kom živimo, vrednosti i norme kojih se pridržavamo, jezik kojim govorimo, način na koji se odevamo i hranimo, način na koji komuniciramo i kako se odnosimo prema suprotnom polu... čitav taj program određuje naše svakodnevno ponašanje.

Ili, kulturu bismo mogli da uporedimo sa ledenim bregom⁹. Kao kod ledenog brega gde vidimo samo vrh nad vodom a ono ispod samo naslućujemo, i neki sastojci kulture su vrlo vidljivi i lako prepoznatljivi, a neke je teško uočiti.

Samo mali deo tog ledenog brega je iznad vodene površine, a podupire ga mnogo veći deo ispod površine. Iako nevidljiv, *taj skriveni deo je moćna osnova svake kulture*. Gore, iznad površine, lako uočavamo osobenosti neke kulture u arhitekturi, muzici, jeziku, načinu odevanja, kuhinji i sl. Daleko ispod su dubinski elementi kao što su istorija (sećanja) grupe ljudi koji grade i dele datu kulturu, norme ponašanja, vrednosti koje uvažavaju i

⁹ Izvor: AFS Orientation Handbook Vol. 4, New York: AFS Intercultural Programs Inc., 1984, p. 14.

pretpostavke o svetu, prirodi i vremenu, koje se ne moraju videti na prvi pogled.

Slika kulture kao ledenog brega govori ne samo da su delovi iznad površine izraz onih dubinskih sastojaka kulture, već i to da je zbog "smanjene vidljivosti" tih suštinskih sastojaka kulture i razumevanje kulturnih razlika znatno otežano. Lako nam je da uočimo vidljive razlike između kulture kojoj pripadamo i neke druge kulture, ali je mnogo teže da razumemo na čemu se te uočljive razlike zasnivaju.

Međutim, ova slika kulture kao ledenog brega nije od velike pomoći ako tragamo za odgovorima na neka druga važna pitanja. Na primer, da li se kulture menjaju? Ako se menjaju, kako i zašto dolazi do tih promena? Koliko je jaka veza između kulture i ponašanja nekog pojedinca koji joj pripada? Može li neko da živi u skladu sa više različitih kulturnih modela? Da li se i kako se kulture međusobno prožimaju?

No ipak, ova slika može da nam pomogne da shvatimo da o drugim kulturama ne treba da sudimo samo na osnovu namah uočljivih razlika, već da je potrebno da upoznamo i razumemo te skrivene, teže uočljive delove kulture. To je posebno važno za mlade ljude koji često i lako dele neke zajedničke vidove kulturnog izraza kao

što su muzika, način oblačenja i zabave, pa i jezik. To im omogućuje lako prepoznavanje, ali te lako uočljive sličnosti mogu da zamagle dublje razlike kojih, takođe, moramo biti svesni kako ih ne bismo prenebregli.

Tri nivoa kulture

Boljem razumevanju kulture može doprineti i razlikovanje nekoliko *nivoa ispoljavanja kulturnih osobenosti*. Neki autori (na primer, N. Hidalgo¹⁰) upućuju na značaj razlikovanja konkretnih sačinilaca date kulture od ponašanja njenih pripadnika i od simbola karakterističnih za datu kulturu. Činjenica da se govori o različitim nivoima – od konkretnog do apstraktnog - upućuje na razliku u težini uočavanja, prepoznavanja i razumevanja tih različitih nivoa ispoljavanja kulturnih osobenosti. Po tom autoru:

- Konkretni nivo ispoljavanja kulturnih osobenosti se odnosi na sve lako uočljive sačinioce kulture poput odeće, muzike, hrane, igara i sl.

¹⁰ Hidalgo, N. 1993. Multicultural teacher introspection. U: Parrz, T. And Fraser, I. (Eds.) *Freedom's Plow: Teaching in The Multicultural Classroom*. New York: Routledge.

- Nivo ponašanja se prepoznaje po društvenim ulogama koje postoje u jednoj kulturi, po verbalnoj i neverbalnoj komunikaciji, po načinu ophođenja prema pripadnicima neke druge kulture ili prema pripadnicima iste kulture ali suprotnog pola ili drugačijeg društvenog položaja i sl. Ponašanje je odraz svega onoga što čini dublji, simbolički nivo date kulture.
- Simbolički nivo uključuje sve vrednosti i verovanja karakteristične za datu kulturu. Te dubinske komponente kulture se ispoljavaju u ponašanju njenih pripadnika: u tome kako igraju pojedine društvene uloge, u tome šta i kako govore itd.

Dubinske odlike kulture

Do sada smo uglavnom govorili o kulturnim *razlikama*. Međutim, boljem razumevanju kultura doprinosi i *uočavanje sličnosti* koje među njima postoje. Iako beskrajno različite, sve ljudske kulture imaju i neka zajednička svojstva, zajedničke imenitelje koje je moguće prepoznati u svakoj od njih. Neki proučavaoci kulture (na primer,

Geert Hofstede) smatraju da se bitne odrednice svih ljudskih kultura mogu analizirati putem uočavanja *pet osnovnih dimenzija* duž kojih se mogu svrstavati i porediti različite kulture.

Prva takva dimenzija po kojoj možemo porediti pojedine kulture je *srazmera razlika u raspodeli društvene moći* (power distance) koja se uvažava u datoj kulturi. To znaci da kulture možemo porediti po tome u kom obimu svaka od njih prihvata neravnomernost raspodele društvene moći među društvenim ustanovama i pojedincima. Odnosno, možemo ih porediti po tome kakvu društvenu hijerarhiju smatraju prihvatljivom/ poželjnom: da li takvu u kojoj jedna osoba raspolaže ogromnom društvenom moći (vrh piramide) koja je deli od ostalih pripadnika društva, ili je društvena moć ravnomernije raspodeljena, te je i piramida društvene moći manje "zašiljena". Prilikom takvog poređenja vodi se računa o tome kako se donose društveno važne odluke (demokratski ili autoritarno), ko sve može da učestvuje u donošenju takvih odluka i sl.

Druga takva dimenzija po kojoj možemo da poredimo različite kulture i njihova dubinska svojstva je tolerancija neizvesnosti karakteristična za dato

društvo. Društva se razlikuju po meri u kojoj su spremna da tolerišu nejasne situacije, po spremnosti da se izlože riziku, po osećanju ugroženosti i pravilima kojima nastoje da obezbede sigurnost. Ta pravila koja određuju ponašanje društva u celosti, ali i pojedinaca, uspostavljaju nivo do kog je dopuštena improvizacija u ispoljavanju osobenosti date kulture, te tako određuju i otvorenost prema društvenim promenama.

Dimenzija čiju jednu krajnost čini individualizam a drugu kolektivizam ukazuje na obim u kom je društveni interes nadređen pojedinačnom interesu i u kom odnosu stoje razlike među pojedincima unutar grupe spram razlika između date grupe i drugih kulturnih grupa. Znači, reč je o meri u kojoj je mi važnije od ja, kao i o razlikama koje se uspostavljaju između mi i oni (drugi).

Četvrta dimenzija koja nam olakšava poređenje različitih kultura je takozvani muško-ženski princip. Društva i kulture razlikuju se po tome koje društvene uloge smatraju prikladnim za muški, a koje za ženski rod. Na primer, pojedine kulture možemo porediti po tome koliko "prirodnim" smatraju da je ženi mesto samo u kući, koje profesije smatraju "ženskim", odnosno,

"muškim". Te podele govore o rodnoj raspodeli društvene moći.

Konačno, kulture možemo porediti i po istorijskoj, odnosno, vremenskoj orijentaciji. Naime, reč je o tome u kojoj meri neko društvo zasniva svoje odluke na tradiciji i događajima u prošlosti, a u kojoj meri na nekoj svojoj viziji budućnosti. Da li prilikom donošenja važnih odluka prevagu imaju iskustva prošlosti, ili, pak, neko željeno buduće stanje. Na primer, u nekim indijanskim plemenima u Severnoj Americi važi pravilo da se prilikom donošenja važnih društvenih odluka temeljno razmatraju posledice koje jedna takva odluka može imati na pet budućih generacija pripadnika njihovog plemena. Drugu krajnost bi predstavljala društva u kojima presudnu ulogu prilikom donošenja značajnih odluka imaju odluke što su ih donosili njihovi preci - očevi, dedovi, pradedovi.

Razvrstavanje kultura po pomenutim dimenzijama ne podrazumeva istovremeno vrednovanje tih pozicija kao "boljih" ili "lošijih". Reč je, naprosto, o klasifikaciji po nekim zajedničkim imeniteljima.

Postoje i neke druge, dodatne dimenzije po kojima se mogu porediti

različite kulture i njihova dubinska svojstva.

Recimo, neki autori smatraju, da se kulture mogu porediti i po brzini prenošenja poruka unutar grupe, odnosno, po tome koliko brzo se neke važne poruke mogu razumeti. Ta brzina razumevanja važnih poruka zavisi od toga koliko su one kontekstualizovane, odnosno, u kojoj meri se mogu razumeti, a u kojoj ne bez detaljnog poznavanja konteksta na koji se odnose. Na primer, komunikacija unutar jedne porodice traje godinama, i članovi te porodice dobro razumeju o čemu je reč iako situacija o kojoj poruka govori ili u kojoj se saopštava nije potpuno definisana. Naime, mnogo šta se samo podrazumeva i ne saopštava eksplicitno, a poruka je svima njima jasna i razumljiva, jer se mnoge stvari potrebne za razumevanje unapred znaju. Prema tome, komunikacija teče nesmetano, odnosno, sagovornici razumeju o čemu je reč i bez pominjanja svih pojedinosti. Slično je i sa komunikacijom unutar jednog društva. Dobro ponavljanje konteksta omogućuje pojedincima da razumeju o čemu je reč i onda kada je smisao poruke tek nagovešten. Međutim, problemi nastaju kad se takve nedovoljno jasne poruke šalju

onima koji ne poznaju taj kontekst u istoj meri, jer oni onda ne dobijaju dovoljno potrebnih informacija, što otežava razumevanje poruka. U tom komunikacijskom smislu, *visoko kontekstualizovanim* se smatraju kulture u kojima postoje jake i prisne veze među njenim pripadnicima. Kao primeri, navode se japanska, arapske i mediteranske kulture sa visokom međusobnom povezanošću pojedinaca. *Nisko kontekstualizovanim* smatraju se severnoamerička, švajcarska, nemačka ili skandinavske kulture, gde je povezanost među pojedincima manje intenzivna, gde postoji veća potreba da se poznaje kontekst na koji se ta poruka odnosi, te otud i društveno važne poruke moraju biti eksplicitnije.

Kulture se mogu porediti i po tome koliki je poželjan, odnosno, dozvoljen takozvani "lični prostor" pojedinaca, u koji se druge osobe, pogotovu stranci ne puštaju bez pratećeg osećanja osujećenosti. Ta karakteristika se može prepoznati po tome koliko blizu ostali članovi društva mogu prići nekoj važnoj osobi. Recimo, koliko stepenika treba preći da bi se došlo u blizinu nekog cara. Ili, recimo, koliko je nastavnik prostorno udaljen od svojih učenika? Da li je katedra postavljena na nekom podijumu, a

nastavnik stoji iza nje i iznad svih učenika, ili se kreće po učionici na istoj ravni na kojoj i učenici. O ovoj pojavi ćemo više govoriti kad budemo objašnjavali pojam etničke distance.

Ni ova lista koju smo naveli ne iscrpljuje sve dimenzije po kojima je moguće porediti različite kulture i njihove dubinske elemente. Recimo, za svaku kulturu je isto tako važno, te otud i karakteristično to kako određuje teritorijalnost, ili kako poima vreme – monohrono ili polihrono.

Ipak, postoje još mnoga druga važna pitanja na koja ove i slične analize ne mogu da nam pruže zadovoljavajuće odgovore. Na primer, za bolje razumevanje kulture važno je i to:

- U kakvom su odnosu stabilnost neke kulture i procesi kulturnih promena?

- Da li i kako dolazi do prožimanja kultura?
- Da li naglasak stavlja na ono što je zajedničko svim ljudima (na univerzalne aspekte ljudskog roda) ili na individualnost pojedinca čija kulturna odrednica je samo jedna od više mogućih?
- U kojoj meri uvažavati kulturne razlike?
- Jesu li sve kulture podjednako dobre?

O nekim od ovih pitanja biće govora u tekstu što sledi. Međutim, na neka od njih ćete i sami moći da odgovorite.

IDENTITET

Lični identitet

Identitet je sadržan u odgovoru na pitanje «Ko sam ja?». Odgovor na to pitanje zavisi od mnogo čega. S jedne strane, zavisi od individualnih karakteristika, a sa druge, od sveukupnog društvenog i istorijskog konteksta u kojem se pojedinac nalazi i u kojem se razvija. Kao i kod kulture, i ovde možemo govoriti o različitim aspektima identiteta od kojih su neki vidljiviji, a drugi manje vidljivi. Zato se često kaže da je identitet slojevit. Dok smo za lakše razumevanje osobenosti kulture koristili sliku ledenog brega, ovde se možemo poslužiti slikom glavice crnog luka: neki slojevi su bliže jezgru identiteta, a neki bliže površini. Svi aspekti koji čine identitet neke osobe odnose se na:

- Uloge koje imamo u životu (sin/ćerka, otac/majka, student, ekonomista, profesor, prijatelj, član neke stranke, ljubitelj rok muzike, i sl.).
- Mesto gde smo rođeni i gde živimo (država, pokrajina, grad, opština, tj. deo grada, i sl.)
- Rasnu, nacionalnu i religijsku pripadnost
- Pol i seksualno opredeljenje
- Fizičke karakteristike (boja kose, očiju, rast, težina, i sl.)
- Pripadnost manjinskoj ili većinskoj grupi
- Ono što ne želimo da budemo (na primer, sebe određujemo i time što ne želimo da budemo pripadnik neke stranke, što nismo žena/muškarac, alkoholičar, nemoralna osoba, i sl.)

Naš identitet podjednako čine oni aspekti koji *nisu stvar ličnog izbora* (rasna, nacionalna pripadnost, mesto gde smo rođeni, uloge ćerke/sina, neke od fizičkih karakteristika), kao i oni *aspekti koje sami biramo* (supruga, ekonomista, član stranke, ljubitelj rok muzike, itd). Osoba koja svoj identitet definiše samo kroz ono što nije stvar njenog izbora, misli da je sve unapred predodređeno i da slobode izbora i nema, te tako smanjuje mogućnost da se dobro oseća u svojoj koži. Ako se tome doda i negativno vrednovanje nekih aspekata njenog identiteta od strane društva u kojem živi, onda su šanse da uvažava i pozitivno vrednuje sebe minimalne. Sa druge strane, osoba koja sebe definiše kroz mnoštvo uloga od kojih su mnoge stvar njenog

izbora, sebe doživljava kao autonomnu osobu koja ima mogućnost izbora i zbog toga se dobro oseća.

Takođe je važno ukazati na opasnost posmatranja sebe i drugih samo kroz jedan aspekt/sloj identiteta (na primer, samo kroz rasnu ili teritorijalnu pripadnost, ili ulogu roditelja, i slično), pošto to stvara plodno tle za razvoj stereotipnog mišljenja i pojavu predrasuda. Ukoliko sebe i druge doživljavamo samo kroz jedan aspekt identiteta, ukidamo i sebi i drugima mogućnost da budemo drugačiji, svestraniji time što se definišemo na više različitih načina, a ne samo pripadnošću jednoj grupi. Budući da *način na koji definišemo sebe u velikoj meri zavisi i od toga kako opažamo da nas drugi definišu* („Šta osobe/grupe koje su mi važne misle o meni i na koji način me doživljavaju?“), jedan od vidova opresije/nasilja je i pokušaj da osobu definišemo samo kroz jednu ulogu, ili jednu grupu kojoj pripada, zapostavljajući ili negirajući mnoštvo drugih aspekata koji je, takođe, definišu.

Način na koji definišemo sebe, određen je i našim opažanjem društveno-istorijskog i kulturnog konteksta u kojem odrastamo i u kojem se nalazimo („Koji deo tradicije, istorije i

kulture moje grupe čini deo mene i zbog čega?“). Budući da je svaki čovek u izvesnom pogledu kao i svi drugi ljudi, kao neki drugi ljudi i kao nijedan drugi čovek (Olport,1969), postavlja se pitanje koji delovi identiteta su *idiosinkratički* (osobeni i karakteristični samo za tu osobu), *grupni* (karakteristični za grupu kojoj ta osoba pripada) i *univerzalni* (zajednički za sve ljude). Doživljaj ličnog identiteta predstavlja pokušaj osobe da sve aspekte identiteta (idiosinkratičke, grupne i univerzalne) uklopi u jedan osoben, jedinstven sklop koji će joj dati osećaj jedinstvenosti, neponovljivosti i individualnosti uprkos opaženim sličnostima/razlikama sa drugim ljudima.

Grupni identitet

Kad kažemo da je društveni, istorijski i kulturni kontekst osnova za razvoj ličnog identiteta, odnosno, da se lični identitet razvija i definiše kroz odnose sa drugima (osobama, ili grupama), onda moramo biti svesni teškoće razlikovanja ličnog i grupnog identiteta. Grupni identitet, tj. osećanje da pripadamo određenoj grupi sa kojom delimo iste stavove, ponašanja i vrednosti, veoma je važan, pošto osobi

pruža osećanje pripadnosti, sigurnosti i zaštite, kao i mogućnost da sebe i svoju grupu vrednuje u odnosu na druge grupe i njihove pripadnike. Grupna pripadnost pomaže osobi da se oseća moćno i ponosno što je deo te grupe (naročito u situaciji u kojoj je ta grupa dominantna, tj. većinska).

U situaciji u kojoj smo deo većinske grupe i okruženi pripadnicima iste grupe, grupni identitet nam nije najvažniji i onda sebe definišemo na razne druge načine, kroz razne druge svoje uloge, osobine i ciljeve. Na primer, dok su među „svojima“, pripadnici većinske nacije u jednoj državi ni nemaju potrebu da se definišu preko te svoje nacionalne pripadnosti. Međutim, ukoliko se nađu u kontaktu sa drugim manjinskim grupama, ili kada se nađu u situaciji u kojoj su oni manjina, povećava se spremnost da se definišu kroz svoju primarnu grupu (na primer, dok su u svojoj zemlji ljudi se uglavnom ne definišu prvenstveno kroz svoje državljanstvo, ali kad krenu u inostranstvo, takvo poistovećenje postaje ključna odrednica identiteta).

Stepen opresije i osećanja ugroženosti pojedinih grupa utiče i na to hoće li će se njihovi pripadnici definisati kroz grupni identitet ili kao pojedinci. Pripadnici manjinskih grupa

su zbog toga skloniji da se definišu kroz grupu kojoj pripadaju i druge grupe ih i doživljavaju samo kroz njihovu pripadnost grupi, dok su pripadnici većinskih grupa, skloniji da sebe vide kao autonomnu i posebnu jedinku, nezavisnu od grupne pripadnosti (Bell, 1997).

Razvoj identiteta manjinske i većinske grupe

Način na koji se grupni/kulturni/rasni identitet razvija, veoma je značajan za razumevanje stavova, ponašanja i vrednosti različitih grupa, kao i za razumevanje problema diskriminacije. Proces razvoja identiteta manjinske i većinske grupe, prema nekim autorima (Sue & Sue, 1990), prolazi kroz pet stadijuma. To su:

Prvi stadijum – stadijum konformizma

Manjinska grupa: Pripadnici manjinske grupe na ovom stadijumu visoko vrednuju sve ono čime se odlikuje većinska grupa (kultura, vrednosti, izgled, ponašanje, i sl.), pokušavajući da se asimiluju i da postanu deo te grupe. Poriče se pripadnost sopstvenoj grupi, koja se negativno vrednuje, a na ostale

manjinske grupe se gleda u skladu sa onim što većinska grupa o njima misli.

Većinska grupa: Na ovom stadijumu dominira etnocentrizam, znanje o drugim grupama je ograničeno i zbog toga je podložnost različitim društvenim stereotipima velika. Pripadnici većinske grupe uglavnom (više ili manje svesno) veruju u dominantnost i superiornost svoje grupe. Ovaj stadijum je obeležen neskladom između verovanja da diskriminacije nema, da su svi ljudi jednaki i uverenja da su manjinske grupe, budući da su inferiorne, različite i «devijantne», zaslužile drugačiji tretman (diskriminaciju). Pripadnici većinske grupe na stadijumu konformizma često negiraju da im je pripadnost toj grupi važna, pokušavajući na taj način da izbegnu odgovornost za diskriminaciju i opresiju.

Drugi stadijum – stadijum nesklada

Manjinska grupa: Pripadnici manjinske grupe na ovom stadijumu počinju da uviđaju da postoji diskriminacija i opresija i poverenje u vrednosti većinske grupe po prvi put bivaju poljuljani. Osoba postaje svesna i negativnih aspekata većinske grupe, ali i pozitivnih aspekata svoje grupe.

Pomešana su osećanja ponosa i stida zbog pripadnosti manjinskoj grupi.

Većinska grupa: Pripadnici većinske grupe su suočeni sa činjenicom da diskriminacija postoji, prihvataju tu činjenicu, postaju svesni mehanizama diskriminacije, kao i svoje uloge u tome. Javljaju se osećanja krivice i stida zbog opresije koju vrši grupa kojoj pripadaju, kao i zbog pasivnog posmatranja diskriminacije bez suprotstavljanja, iz straha da će biti odbačeni od svoje grupe. Ovakvo ponašanje se često racionalizuje uverenjem da pojedinac ne može ništa da učini da promeni stvari.

Treći stadijum – stadijum otpora i uključivanja

Manjinska grupa: Dominantna osećanja kod pripadnika manjinske grupe na ovom stadijumu su stid, krivica i bes. Oni postaju svesni da su, odbacivši svoj grupni identitet, zapravo davali podršku opresiji, što dovodi do osećanja stida i krivice, a u isto vreme postaju besni na dominantnu većinsku grupu koja tu opresiju sprovodi. Na ovom stadijumu, vrednosti dominantne grupe se odbacuju, a pažnja se posvećuje vrednostima sopstve grupe, njenoj tradiciji, istoriji i kulturi.

Većinska grupa: Pripadnicima većinske grupe je jasno da opresija i diskriminacija postoje i to u raznim segmentima društvenog života. Javlja se bes usmeren ka institucijama koje bi trebalo da garantuju osnovne građanske i demokratske vrednosti, a to ne čine. Pojačava se osećanje krivice i stida što su deo grupe koja vrši nasilje i diskriminaciju. Moguće reakcije na ovom stupnju su ili pokroviteljsko ponašanje u želji da se manjinske grupe zaštite, ili potpuno poistovećivanje sa manjinskim grupama, kao način distanciranja od svog primarnog (većinskog) identiteta. Međutim, manjinske grupe odbijaju ovakav odnos i ulogu koja im je dodeljena, što predstavlja razočaranje za pripadnike većinske grupe koji sebe vide kao «dobronamerne spasioce».

Četvrti stadijum – stadijum introspekcije

Manjinska grupa: Pripadnici manjinske grupe na ovom stadijumu uviđaju da je osećanje besa neproduktivno i da ih ometa da se bave pitanjem sopstvenog identiteta. Slika o sebi na ovom stadijumu počinje da se definiše pozitivno, u skladu sa onim što grupa jeste, a ne negativno kao na prethodnom stadijumu. Javlja

se i svest o potrebi za autonomijom, pored postojeće pripadnosti grupi.

Većinska grupa: Na ovom stadijumu pripadnici većinske grupe u početku osciliraju između dva ekstrema – prihvatanja identiteta svoje grupe i odbacivanje tog identiteta. Postepeno se preispituju vrednosti većinske grupe i javlja se potreba za većom individualnom autonomijom. Postepeno prihvataju da su to što jesu (pripadnici većinske grupe) i osećanje krivice i stida zbog toga blede.

Peti stadijum – stadijum integrativne svesnosti

Manjinska grupa: Pripadnici manjinske grupe su na ovom stadijumu svesni da postoje pozitivni i negativni aspekti svake grupe i počinju da uvažavaju pozitivne aspekte i svoje i većinske grupe. Konflikt između individualnosti i pripadnosti grupi je rešen i osoba ima slobodu da u isto vreme bude i deo grupe i da zadrži individualnost. Na ovom stadijumu pripadnici manjinske grupe su rešeni da se aktivno suočavaju sa svim oblicima opresije.

Većinska grupa: Pripadnici većinske grupe na ovom stadijumu u potpunosti prihvataju svoj identitet, ne negiraju pripadnost većinskoj grupi i

prihvataju odgovornost za opresiju, bez osećanja krivice i stida. Oni počinju da uvažavaju kulturne različitosti i posvećeni su odbrani osnovnih vrednosti demokratskog društva.

Važno je napomenuti da razvoj identiteta manjinske i većinske grupe ne mora kod svih pripadnika tih grupa da teče istim ritmom i na isti način, kao i da ne mora da rezultira postizanjem završnog stupnja, tj. integrativne svesnosti. Postoje pripadnici manjinske ili većinske grupe koji nikada ne prevaziđu prvi stadijum i ostaju nesvesni

problema tokom čitavog života, kao što postoje i oni koji ostanu u fazi otpora i uključivanja i čije su sve akcije motivisane besom i otporom prema svojoj ili tuđoj grupi. Takođe, razvoj grupnog identiteta manjinske i većinske grupe ne mora uvek da teče paralelno, tj. ne razvijaju se svi pripadnici obe grupe na isti način i u isto vreme. Poznavanje stupnja na kojem se pojedinci iz obe grupe nalaze, važno je da bismo mogli da planiramo akcije koje idu u pravcu uvažavanja različitosti, jednakosti i društvene pravde.

II

PRISTRASNI PRISTUP DRUŠTVENIM RAZLIKAMA

ILI

RAZLIKE KAO POTENCIJALNA PRETNJA

STEREOTIPI I PREDRASUDE

Način na koji opažamo realnost, ljude, događaje i pojave koje nas okružuju u velikoj meri je određen organizacijom našeg mišljenja, emotivnim odnosom prema onome što opažamo i očekivanjima koje imamo od sebe i drugih.

Uopšteno mišljenje, u kojem dominiraju predrasude i stereotipi, veoma je rasprostranjeno zato što:

- predstavlja najkraći put obrade informacija o nekoj osobi, pojavi ili situaciji,
- "skraćuje" proces zaključivanja, zadovoljava potrebu za jasnoćom, sigurnošću i mogućnošću brzog reagovanja.

Stereotipi se definišu kao generalizacije, šematske i krute predstave o osobinama i ličnosti pripadnika neke grupe, koja se kruto prenose i primenjuju na svakog pojedinca iz grupe.

O stereotipima se još govori i kao o :

- neopravdanim generalizacijama/etiketama koje su plod nepotpune indukcije tj. suđenja, na osnovu ograničenog iskustva (stoga

često sadrže deo istine) i imaju funkciju snalaženja, orijentisanja u životu;

- izrazu i racionalizaciji predrasuda (tj. karakterističnih stavova), budući da predstavljaju njihov sastavni deo.

Predrasude se definišu kao specifične vrste stavova kroz koje se izražava relativno trajni subjektivan (pozitivan ili negativan) odnos prema određenim objektima (grupama, narodima, pojedincima, institucijama...) odnosno, kao sudovi koji:

- nisu zasnovani na činjeničkim i logičkim argumentima;
- otporni su na promene;
- uključuju jak emotivni odnos;

Kao i svaki drugi stav, i predrasude karakterišu tri osnovne komponente:

- kognitivna (ono što mislimo, sudovi) - u tom smislu stereotip predstavlja kognitivnu komponentu predrasude;
- emotivna (ono što osećamo i što je povezano sa mišljenjem);
- konativna (ono što činimo u skladu sa onim što mislimo i kako se osećamo).

Predrasude se ispituju merenjem socijalne distance, tj. preko spremnosti da se prihvate ili odbace različite vrste kontakta sa pripadnicima određenih grupa. Socijalna distanca je važan pokazatelj toga da li predrasude postoje ili ne postoje, a ako postoje, u kom stepenu su izražene. Na primer, mi možemo da tvrdimo da su nam pripadnici određene grupe simpatični i da nemamo ništa protiv njih, a da ipak oklevamo da se družimo ili saradujemo sa njima. Tek na osnovu toga saznajemo da li zauzimamo određenu socijalnu distancu u odnosu na njih.

Funkcija stereotipa i predrasuda

Predrasude i stereotipi su rasprostranjeni zato što pomažu:

- da osmisimo i razumemo svet oko sebe (u situaciji koja je nedovoljno jasna, tj. u kojoj ne raspolažemo sa dovoljno informacija, stereotipno mišljenje "popunjava praznine", kompletira nepotpune informacije i daje nam osećaj izvesnosti, sigurnosti i jasnoće);
- da vrednujemo grupu kojoj pripadamo (na primer, kada mislimo da su druge grupe «loše», to znači da je naša

grupa, budući da je različita, "dobra");

- da vrednujemo druge grupe, njihove karakteristike i način funkcionisanja (dobri/loši, opasni, nepredvidivi, druželjubivi, srdačni, i sl.);
- da opravdamo diskriminaciju onih koji pripadaju drugim grupama

Na primer, ukoliko drugu grupu etiketiramo negativno, kao lošu na bilo koji način, onda mislimo da je u redu da ta grupa nema ista prava kao naša grupa, koja je označena kao "dobra"

Proces nastajanja stereotipa i predrasuda

Za jasnije razumevanje procesa nastanka stereotipnog mišljenja, važno je imati dve stvari na umu:

- svest o različitostima, kao i proces kategorizacije i generalizacije koji su osnov stereotipnog mišljenja, prirodan je kognitivni proces;
- stvaranje negativnog odnosa/stava prema različitostima rezultat je procesa učenja.

Deca su svesna različitosti od najranijeg uzrasta. Već i bebe razlikuju ljude koji brinu o njima od ostalih

prisutnih osoba. Dvogodišnjaci mogu da uoče i komentarišu razlike u fizičkom izgledu osoba i predmeta. Po Jorku (1991), na uzrastu od tri do pet godina deca najviše komentarišu:

- karakteristike vezane za hendikepe i pomagala;
- polne karakteristike;
- fizičke karakteristike / boja kose, kože, debljina, visina, itd;
- kulturne razlike: jezik, akcent.

Sa uzrastom deca postavljaju sve više pitanja "Zašto?". Zanima ih odakle im boja kose, kože, očiju, da li se te boje mogu sprati i da li će potpuno drugačije izgledati kada porastu. U iznalaženju odgovora deci je potrebna pomoć odraslih. Stavove i verovanja o drugima deca najčešće usvajaju iz svoje okoline, imitiraju odrasle i njihove stavove iznose kao svoje. Ono što odrasli govore deci određuje vrstu, kvalitet i intenzitet predrasuda koje deca formiraju.

Proces formiranja stereotipa i predrasuda odvija se u tri koraka:

1. Stvaranje "upadljivih" kategorija.

Kada upoznajemo ljude, mi se usmeravamo na karakteristike koje su "najupadljivije", zanemarujući pri tom ostale. Šta će biti "najupadljivije kategorije" često zavisi i od konteksta. Na primer,

ako se radi o kontekstu gde je učenje osnovna delatnost, usmerićemo se na ono što je važno za tu delatnost (to da je neko "pametna", na primer), a ako se radi o kontekstu gde je druženje u prvom planu, tragaćemo za pokazateljima komunikativnosti, otvorenosti, prihvatanja, i tome slično.

2. Pravljenje netačnih generalizacija o grupi (stereotipi i predrasude).

Na osnovu tih upadljivih atributa donosimo zaključke o osobi i generalizujemo na grupe kojima ona pripada. Predrasude i stereotipi dovode do pogrešnih generalizacija o pojedincima kada verujemo da su grupe kojima pripadaju homogene (svi oni su..., nijedan od njih nije..., uvek su...).

3. Tretiranje ljudi na različite načine u skladu sa tim zaključcima (diskriminacija).

To šta mislimo o pojedincu/grupi, utiče na način na koji se prema njima ponašamo. Ukoliko mislimo da je neka grupa loša, onda opravdavamo i diskriminaciju pripadnika te grupe, tj. uskraćivanje prava (npr. na osnovu uverenja da su romska

deca prljava, mislimo da je “u redu/opravdano” da im se zabranjuje ulaz na bazen, dok je deci iz drugih grupa ulazak dozvoljen i bez prethodne provere njihovog nivoa higijene).

Najčešće, predrasude i stereotipi jesu put do pogrešnih generalizacija (bilo da imaju pozitivan ili negativan predznak) o onome o čemu sudimo. Kada realnost nije u skladu sa stereotipima koje imamo, često nam je lakše da promenimo interpretaciju realnosti, nego ono u šta želimo da verujemo. Zbog toga i pominjemo izuzetke, npr. “žena koja zna da vozi”, “nežan muškarac” ili “romsko dete koje je čisto i voli da uči”.

Mišljenje u stereotipima nije samo lični proces, već i društveni fenomen, mnogi domeni naših života zasićeni su ovakvim pristupom realnosti, a da toga često nismo u potpunosti svesni (na primer, verovanje da postoje “muški” i “ženski” poslovi i profesije; igre i igračke koje su samo za devojčice ili samo za dečake; verovanje da su određene grupe zaslužile to što im se dešava, pošto se ne trude dovoljno, ili su manje sposobne od drugih, i sl.)

Šta je još potrebno znati o tome?

- Predrasude i stereotipi su naučeni oblici mišljenja, koji se eksplicitno ili implicitno prenose kroz institucije sistema
- Istraživanja pokazuju da je kompletno odučavanje od predrasuda i stereotipnog mišljenja nemoguće, ali da je moguće razvijati sposobnosti kritičkog mišljenja i preispitivanja negativnih informacija koje leže u osnovi predrasuda. Objektivno posmatranje koje se razlikuje od interpretacije i evaluacije predstavlja korak ka tome, npr. umesto da kažemo da je neko lenj, važno je da utvrdimo šta je to što ta osoba radi i u kojim situacijama, što nas navodi da je etiketiramo na navedeni način.
- Mada je učenje predrasuda uglavnom pasivno, odučavanje mora da bude aktivno. Usvajanje pristrasnog načina mišljenja i odnosa prema realnosti se odvija lako i brzo, odvikavanje traje ceo život i zahteva veliki, svesni napor.
- Svako od nas nosi svoj “prtljag sa stereotipima i predrasudama” sa sobom.

- Svest o sopstvenim predrasudama i stereotipima je neophodan korak u njihovom prevazilaženju.
- Promena je uvek teška i postepena.
- Za početak je dovoljno da se prestane sa delovanjem u skladu sa predrasudama, da bi se stvorio prostor za pažljivo i objektivno sagledavanje realnosti sebe i drugih u njoj.

ukazujući joj stalno na potrebu za grupnim radom u cilju podstizanja efikasnosti, i sl.);

3. pojedinac/grupa počinje da se ponaša u skladu sa etiketom koju ima (npr. osoba koja je etiketirana kao lenja se sve više povlači, ne učestvuje u grupnom radu,isl), što onda samo potvrđuje početnu etiketu i učvršćuje nas u uverenju da smo bili u pravu.

Efekti stereotipa i predrasuda

Samoispunjuća

proročanstva/Pigmalion teorija

Proces nastajanja samoispunjućih proročanstava je sledeći:

1. etiketira se pojedinac, ili cela grupa (npr. etiketiramo svog saradnika kao lenju osobu);
2. počinjemo da se prema pojedincu/grupi ponašamo u skladu sa etiketom koju smo dali. To ponašanje može da bude vrlo eksplicitno u skladu sa etiketom (na primer, ne dajemo mu/joj zadatke koji su nam važni, u timskom radu toj osobi dajemo krajnje sporednu ulogu, i sl.), ili implicitno (pokušavamo da tu osobu podstaknemo na rad

Proces kategorizacije, tj. etiketiranja spada u prirodan način našeg kognitivnog funkcionisanja pošto omogućava bolje snalaženje u okruženju, zadovoljava potrebu za jasnoćom i ukazuje nam na moguće pravce ponašanja prema pojedincima/grupama. Međutim, opasnost nastaje, kada se prema tako stvorenoj etiketi ne odnosimo kao prema hipotezi koju onda u kontaktu potvrđujemo/opovrgavamo, već kao prema jedinoj i apsolutnoj istini, tj. kao prema činjenici. Kada pomešamo činjenice od kojih smo pošli u procesu zaključivanja (npr. da je određena osoba tri puta zakasnila na sastanak, da nije uradila zadatak u vremenskom okviru koji je bio dogovoren), sa našim tumačenjima tih činjenica (npr. da je

ta osoba nezainteresovana i lenja) i prema toj interpretaciji se odnosimo kao prema činjenici, tj. apsolutnoj istini, onda smo otpočeli proces etiketiranja koje dovodi do samoispunjujućih proročanstava.

Mehanizam "Okrivi okrivljenog" (Ryan, 1976.)

Ovo je mehanizam po kojem se koreni socijalnih problema vide u karakteristikama grupa koje su tim problemima ugrožene, umesto da se koreni problema sagledaju u sistemu koji opresiju vrši na razne načine i kreira nejednake uslove i mogućnosti za različite grupe.

Uz pomoć ovog mehanizma mi pokušavamo da rešavamo probleme bez menjanja stvarnih uslova koji ih stvaraju. Mehanizam «okrivljenog» odvija se kroz četiri koraka:

1. Definiše se problem i populacija koja je njim pogođena (na primer, „Romska deca su neuspešna u školi i često je napuštaju...“).
2. Upoređuje se vrednosni sistem, kultura i specifična ponašanja populacije koja ima problem i one koja ga nema, često na osnovu stereotipa (na primer, „Romi cene slobodu, nisu navikli

da rade, nije im stalo do obrazovanja, vaspitno su zapušteni...“).

3. Uzrok problema se smešta u različitosti koje postoje između populacije koja ima problem i koja ga nema („Deca imaju problem zato što njihovim roditeljima nije stalo do toga da se oni školuju“, pri čemu se ne uzima u obzir da su roditelji te dece nepismeni, da ne vide smisao u školovanju svoje dece jer ne mogu da se zaposle, nemaju novac za knjige i odeću...).
4. Preduzimaju se akcije koje za cilj imaju da menjaju pogođenu populaciju. Na primer, da promene odnose u porodici, da isključe njihov jezik i kulturu, promene njihove običaje ili da ih obuče ponašanju koje je karakteristično za one koji problem "nemaju" (upisivanjem u specijalne škole da bi im se „olakšalo“, vršenjem pritiska na roditelje da daju decu u škole, pri čemu se ne vodi računa o tome da deca ne znaju jezik na kome se školuju, da nemaju osnovna predznanja potrebna

za školovanje, da su uplašena i da se plaše odbacivanja...).

Mehanizam «okrivi okrivljenog» služi za održavanje predrasuda i opravdavanje diskriminacije, tj. nejednakog tretmana različitih grupa. Često se nalazi i u osnovi mnogih akcija koje imaju za cilj pomoć ugroženim grupama, u onim situacijama u kojima se te akcije zasnivaju na menjanju karakteristika ugroženih grupa, umesto da se zasnivaju na menjanju uslova koji dovode do toga da grupe budu ugrožene i neravnopravno tretirane.

Kompetitivni individualizam

Zasniva se na uverenju da je za uspeh ili neuspeh u životu odgovoran isključivo pojedinac i da svi imaju podjednake šanse za uspeh ili neuspeh. Pri tome se zanemaruje uloga rase, pola, klase ili bilo kog aspekta društvenog identiteta osobe. Zanemaruje se, takođe, i činjenica da nemaju svi iste startne pozicije i da su neke grupe od samog početka privilegovane na razne načine, te da je pripadnicima tih grupa mnogo lakše da postiču uspehe, nego pripadnicima grupa koje te privilegije nemaju.

Sve vrste etiketiranja, stereotipnog mišljenja i predrasuda

predstavljaju opasnost u komunikaciji zato što pojedincima ukidaju pravo na individualnost. I pozitivni i negativni stereotipi su opasni pošto nam ukidaju pravo da budemo drugačiji i svoji i predstavljaju opterećenje i ograničenje (na primer, od dece koju smeštamo u kategoriju "pametni" ili "odgovorni" uvek mnogo više očekujemo, što za njih može predstavljati veliko opterećenje. Takođe, ako nekoga etiketiramo isključivo kao vrednog, često ne očekujemo da ta osoba bude i nešto drugo, pa mu/joj možda i ne pružamo mogućnost da razvije i druge aspekte svoje ličnosti.).

Bitno je uočiti da ovakav način mišljenja funkcioniše po principu "sve ili ništa" i zato ide uz poznato: *svi, uvek, niko, nikad* i sl. To isključuje moguću svestranost i individualnost pojedinca i otežava mu/joj da uoči svu složenost odnosa i raznovrsnost faktora koji dovode do toga da se u određenim situacijama svako od nas ponaša ili oseća na drugačiji način.

Strategije u radu sa decom i mladima na vaspitanju protiv predrasuda

1. Pravite razliku između činjenica (šta vidimo i čujemo) i uverenja, tj. tumačenja tih činjenica (kako tumačimo to što vidimo/čujemo).

2. Koristite kategorije i etikete samo kao hipotezu kojom se služite u objašnjavanju nečijeg ponašanja, i koje su sklone revidiranju i menjanju, a ne kao konačnu istinu i činjenicu.
3. Uzdržavajte se od "konačnih" zaključaka o ponašanju i motivaciji pojedinca sve dok to suđenje ne bude bilo zasnovano na činjenicama.
4. Odgovarajte na dečja pitanja:
 - ne izbegavajte odgovor;
 - ne ignorišite pitanja;
 - ne menjajte temu;
 - ne odgovarajte izokola.
5. Podstičite pozitivan odnos prema različitosti:
 - Ističite da su razlike interesantne i pozitivne.
 - Napravite balans između isticanja da su svi ljudi isti i da su po mnogo čemu različiti.
 - Ne mešajte stav: "Svi ljudi treba da imaju iste mogućnosti i uslove" sa stavom: "Svi ljudi su isti".
 - Setite se svih aktivnosti u kojima se od dece traži da grupišu predmete, pojave, ljude i da uoče "ono" što ih razlikuje od drugih (umesto "Odredi šta ne pripada " recite "Odredi šta je drugačije").
- Podstičite decu da kada govore o različitosti i sličnosti koriste jezik opažanja, umesto jezika vrednovanja.
- Pomozite deci da verbalizuju svoja osećanja i potrebe.
6. Suočite se sa sobom:
 - To što ne pričamo o nečemu što mislimo, osećamo ili što nam se događa, ne znači da to "nešto" ne postoji.
 - Ako imate strahove i strepnje znači da se bavite nečim što je i za vas bolno; pronađite kolege i prijatelje sa kojima možete da popričate o tome.
 - Ne prisiljavajte decu da bez razmišljanja prihvate ono što ih podučavate, prvo ih odslušajte pa recite svoj stav ili kako vi na to gledate.
 - Dajte i sebi i deci priliku da iznesu ono što žele bez vrednovanja i kritike, ponašajte se u skladu sa vrednostima koje im prenosite.

ETNOCENTRIZAM

Etnocentrizam predstavlja pogled na svet u kojem se primat daje sopstvenoj kulturi, tj. podrazumeva se da je sve ono što čini sopstvenu kulturu «normalno» i «pravo», dok se sve ostale kulture zanemaruju. Etnocentrizam podrazumeva da mislimo da su stavovi, norme i vrednosti naše kulture univerzalne i jedine ispravne, tako da očekujemo da ih i druge kulture prihvate. Ukoliko se druge kulture opiru prihvatanju tih vrednosti, tim gore po njih i to nam obično služi kao opravdanje za diskriminaciju i opresiju pripadnika tih kultura.

Način na koji vidimo svet oko sebe, način na koji donosimo zaključke

i procenjujemo druge u etnocentričnom pogledu na svet, prilično je pojednostavljen i odvija se po principu «ili – ili». Kontakti sa drugim kulturama su obeleženi stereotipima i predrasudama, uglavnom negativnim. Na različitost se gleda kao na nešto što ugrožava i što je preteće. To dovodi do sve većeg zatvaranja u odnosu na druge koji su različiti, do smanjenja kontakata, što onda dovodi do porasta negativnih stereotipa, pošto se gubi prilika da se kroz iskustvo ti stereotipi izgube ili promene.

DISKRIMINACIJA, OPRESIJA - RAZLIČITI „IZMI“

Diskriminacija

Diskriminacija predstavlja *predrasudu u akciji*. U osnovi diskriminacije je negativno etiketiranje pojedinaca/grupa, koje onda služi kao opravdanje za diskriminaciju, tj. nejednak tretman u društvu i uskraćivanje prava.

Opresija

Kada se tome doda i moć koju dominantna grupa ima u društvu (*predrasuda u akciji + moć*), onda govorimo o *opresiji*, ili takozvanim „izmima“. U osnovi «izama» leži uverenje da postoje superiorne i inferiorne grupe i da je prirodno da grupe koje su superiorne imaju moć i mogućnost korišćenja resursa u društvu. Svest o tome da nekome nešto nužno pripada samo zato što je pripadnik povlašćene grupe, toj grupi daje samopouzdanje koje nije zasnovano na stvarnoj, već na pretpostavljenoj superiornosti u odnosu na druge grupe.

Da bi se govorilo o opresiji neophodno je:

- da određena uverenja budu deo društvene svesti (na primer, „Kultura Roma je manje vredna,

oni su neodgovorni, skloni nasilju, lenji i nepouzdana...“),

- da postoji disbalans moći (resursi kako materijalni, tako i politički su u rukama većinske/dominantne grupe), i
- da je odnos prema određenoj grupi ugrađen u sistem društvenih odnosa (na primer, školski sistem koji ne vrednuje znanja i veštine određene grupe, školovanje na jeziku koji nije maternji i sl.).

S obzirom na *nivo* na kojem se ispoljava diskriminacija/opresija može da bude:

- **Individualni** – ispoljavaju se kroz lično delovanje pojedinca (npr. učiteljica koja nejednako tretira romsku i neromsku decu)
- **Institucionalni** – ponašanja koja proizilaze iz društvenih, ekonomskih i političkih institucija i podržana su od strane tih institucija (specijalne škole za romsku decu).

S obzirom na *nameru* razlikujemo:

- **Svesnu diskriminaciju/opresiju** – ponašanje koje je proizvod svesnih i jasnih predrasuda o

određenim grupama (npr. na rođendan su pozvana sva deca iz razreda osim romske dece).

- **Nesvesnu diskriminaciju/opresiju**
– diskriminatorско ponašanje kojeg često nismo svesni zato što imamo najbolje namere, međutim uprkos tim namerama, rezultat je akcija koja pravi razliku između grupa i jednu grupu favorizuje (npr. u vrtićima se često dešava da vaspitačica uzme autić iz ruke devojčice i dâ je dečaku, a da od dečaka uzme lutku i dâ je devojčici, pošto smatra da je u najboljem interesu dece da se igraju sa onim igračkama koje su tradicionalno «za dečake» ili za «devojčice»).

S obzirom na način ispoljavanja razlikujemo:

- **Eksplícitnu diskriminaciju/opresiju** – jasno ispoljavanje diskriminacije (npr. romskoj deci je zabranjeno da se kupaju u bazenu).
- **Implicitnu diskriminaciju/opresiju**
– diskriminacija koja se teško uočava pošto nije vidljiva i očigledna (npr. u radu sa decom koristimo jezik koji je

jednoj grupi razumljiviji, koristimo primere koji se odnose samo na iskustva dominantne grupe, literatura je pisana iz perspektive dominantne grupe, i sl.)

Vrste diskriminacije/opresije

1. **Rasizam** – nejednak tretman ljudi u odnosu na rasu kojoj pripadaju.
2. **Seksizam** - nejednak tretman ljudi u odnosu na pol.
3. **Klasizam** - nejednak tretman ljudi u odnosu na klasu, tj. društveni sloj iz kojeg potiču i kojem pripadaju.
4. **Heteroseksizam** - nejednak tretman ljudi u odnosu na starosnu grupu kojoj pripadaju.
5. **Diskriminacija/opresija zasnovana na religijskoj pripadnosti** - nejednak tretman ljudi u odnosu na religijsku pripadnost.
6. **Diskriminacija/opresija osoba sa smetnjama u razvoju** - nejednak tretman ljudi u odnosu na sposobnosti na fizičkom, mentalnom i emocionalnom planu.
7. **Diskriminacija/opresija u odnosu na uzrast** – nejednak tretman ljudi u odnosu na uzrast. Ovom

diskriminacijom može da bude pogođena i populacija mladih (nedovoljno su kompetentni za pojedine poslove, teže dobijaju vize) kao i populacija starijih osoba (odbijaju se za pojedine poslove, ne mogu da konkurišu za kredit, i sl.).

Bez obzira o kojoj vrsti diskriminacije je reč, sve one imaju u sebi nešto zajedničko: nejednak tretman grupa na osnovu uverenja da su neke grupe «zaslužile» bolji tretman,

pošto su na bilo koji način superiornije. Na taj način se krši osnovno načelo **jednakosti**, po kojem su:

- svi ljudi jednako vredni i maju jednaki tretman;
- ljudi iz različitih grupa jednako poštovani;
- institucije u društvu demokratske, tj. omogućuju svim ljudima jednake šanse i mogućnosti.

III
KONSTRUKTIVAN PRISTUP DRUŠTVENIM
RAZLIKAMA
ILI
RAZLIKE KAO PODSTICAJ ZA RAZVOJ

RAZVOJ INTERKULTURNE OSETLJIVOSTI

Od etnocentrizma ka etnorelativizmu

Model koji je predložio Milton Benet (Bennett, 1986) i koji govori o fazama u razvoju interkulturalne osetljivosti, može da posluži za bolje razumevanje načina na koji se postepeno prelazi od etnocentrizma, tj. usmerenosti na svoju kulturu i negativno doživljavanje svih ostalih, do etnorelativizma, tj. prihvatanja i uvažavanja i drugih kulturnih realnosti. Prevazilaženje etnocentrizma i uvažavanje različitih kultura i njihovih osobenosti, neophodan je uslov za interkulturalno obrazovanje i taj proces se, po Benetu, odvija kroz šest stadijuma:

- **Poricanje** – Poricanje može da nastane u slučajevima kada je usled izolacije (fizičke ili društvene) onemogućen bilo kakav kontakt sa kulturnim različitostima. Osoba u ovoj fazi poriče da postoje kulturne razlike, a čak i ako dozvoli sebi da primeti pojedine kulturne različitosti, odbija bilo kakvu mogućnost postojanja diskriminacije na osnovu tih

različitosti. Osoba se ponaša kao da problem ne postoji.

- **Otpor** – Osoba u ovoj fazi primećuje različitosti, ali na njih gleda kao na nešto preteće i ugrožavajuće. Sve što je različito od sopstvene kulture etiketira se negativno, tako da ovu fazu obeležava pojava »negativnih stereotipa«. Ti stereotipi mogu da se odnose na pol, rasu, religijsku pripadnost, nacionalnost, odnosno na bilo kakvu percipiranu razliku. U ovoj fazi se takođe javlja i pretpostavka o superiornosti sopstvene grupe, koja čak ne mora ni da uključuje negativno etiketiranje drugih, već je dovoljna kao pretpostavka na osnovu koje se osoba oseća dobro.
- **Minimizacija** – Poslednja faza etnocentričnog stadijuma, tj. pokušaja da se očuva jedinstvenost svog okruženja i da se različitosti »sakriju« u ime sličnosti. Kulturne različitosti se primećuju i ne etiketiraju se više

negativno, ali se na njih gleda kao na nešto što je relativno nevažno u odnosu na mnogo važnije stvari kao što su kulturne sličnosti.

- **Prihvatanje** – Prihvatanje kulturnih različitosti predstavlja korak između etnocentrizma i etnorelativizma. U ovoj fazi osoba prihvata i uvažava kulturne različitosti. Na različitost se gleda kao na osnovni i neophodni deo međuljudskih odnosa. Različitosti se ne vrednuju - jednostavno se prihvata njihovo postojanje. Postoje dva nivoa prihvatanja:
 1. prihvatanje razlika na nivou ponašanja, uključujući jezik, stilove komunikacije, neverbalne znake, i sl;
 2. prihvatanje manje vidljivih osobnosti kulture, kao što su vrednosti, norme, način opažanja realnosti, i sl.
- **Adaptacija** – Najčešći vid adaptacije je empatija, tj. pokušaj da se stavimo na tačku gledišta drugih i da svet sagledamo

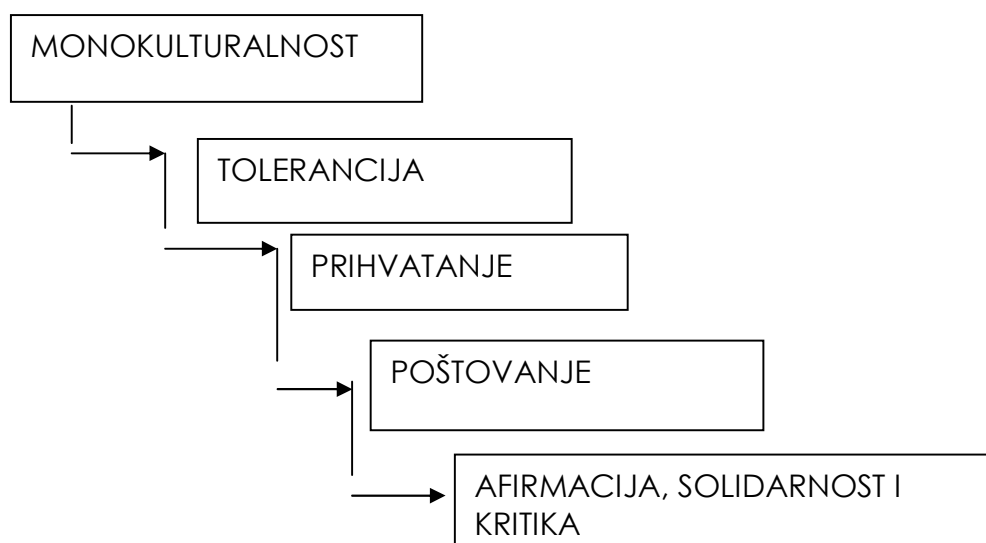
iz njihove perspektive. Na taj način moguće je da razumemo poglede na svet koji se sasvim razlikuju od naših i da razumemo vrednosti drugih kultura, iako su različite od vrednosti naše kulture. Drugi vid adaptacije je tzv. kulturni pluralizam, tj. sposobnost da se poistovetimo sa dve ili više kultura, njihovih vrednosti, normi i pogleda na svet.

- **Integracija** – Integracija predstavlja primenu etno-relativističkih načela na doživljaj sopstvenog identiteta. Osoba u ovoj fazi nije samo multikulturalna u smislu da je osetljiva za druge kulture, već je u isto vreme u stanju da se odvoji, distancira od bilo kog kulturnog konteksta (uključujući i svoj). Osoba ima doživljaj pripadnosti svojoj kulturi, ali je to ne ograničava da svoja iskustva, vrednosti i pogled na svet sagledava nezavisno od kulturnog konteksta. Ona je u isto vreme i deo kulturnog konteksta i nezavisna od njega.

Od monokulturalnog do interkulturalnog obrazovanja

Model koji je predložila Sonia Nieto (Nieto, 1998), govori o mogućim fazama kroz koje prolazi proces obrazovanja od monokulturalnosti, tj. uvažavanja i priznavanja vrednosti

samo jedne dominantne kulture, do interkulturalnosti, tj. razumevanja i uvažavanja različitih kultura, kao i načina na koje se one prožimaju i dopunjuju.

1. **Monokulturalnost** znači da svi sadržaji koji se nude i prezentuju u nekoj sredini, zajednici, društvu, oslikavaju dominaciju jedne kulture.

2. **Tolerancija** na ovom nivou znači "trpljenje" različitosti. Biti tolerantan, na ovom nivou, znači da iako postoji zavist, inat, otpor prema drugima oni se ipak, mada nerado prihvataju. Razlike se podnose, ali se suštinski ne uvažavaju.

3. **Prihvatanje** znači da se razlike uočavaju, ali se njihov značaj niti negira niti posebno ističe. Nivo prihvatanja je važan, pošto predstavlja prvi korak ka interkulturalnosti.

4. **Poštovanje** znači da se razlike uvažavaju i vrednuju kao neophodne i poželjne. Na razlike se gleda kao na osnovno polazište u mnogim društvenim zbivanjima i procesima.

5. **Afirmacija, solidarnost i kritika** predstavljaju nivo na kojem je prisutna višestruka razmena različitosti u funkciji

opšteg razvoja i poboljšanja funkcionisanja zajednice, društva. Na ovom nivou, za razliku od prethodnih, konflikt se ne izbegava, već se prihvata kao prilika za razvoj. Zajednice, društva na ovom nivou brinu o jednakosti i društvenoj pravdi. Pošto su ove osnovne vrednosti među različitim grupama dijametralno suprotstavljene konflikt je često neminovan. Afirmacija, solidarnost i kritika počivaju na shvatanju da kultura nije nepromenljiva pojava ili kategorija, te je stoga podložna stalnom kritičkom preispitivanju. Pasivno prihvatanje »statusa quo« bilo koje kulture je zato nekonzistentno i može dovesti u nekim kulturama do njihovog zaustavljanja na romantičnom ili egzotičnom nivou razvoja. Da bi se iskoračilo iz okvira sopstvene kulture radi razumevanja različitosti među kulturama, potrebno je da se prethodno prođe kroz refleksiju i kritiku kako sopstvene, tako i tuđih kultura, što predstavlja osnov interkulturalnog obrazovanja.

Interkulturalno obrazovanje

Interkulturalno obrazovanje osnažuje pojedince da razumeju, uvažavaju i cene kulturne razlike i sličnosti, kao i da uvažavaju doprinose različitih etničkih, rasnih i

socioekonomskih grupa. Različite kulture se prikazuju realistično i na način koji ukazuje na doprinos i vrednosti svake od njih.

U pristupu interkulturalnosti važno je napustiti popularno shvatanje kulture koje se bazira na uverenjima da je kultura statični entitet, da su pojedinci "marionete" kulture kojoj pripadaju, da je sve što misle i rade određeno obrascima kulture (jednosmerni odnosi) i da je pojam kulture sveden samo na dominantnu kulturu.

Cilj interkulturalnog obrazovanja je razvijanje interkulturalne kompetencije i to na različitim nivoima:

- **Nivo znanja i informacija** - učenje jezika, upoznavanje sa običajima, normama, vrednostima drugih kultura, kao i sa specifičnostima njihovog pogleda na svet; učenje o mehanizmima nastajanja i održavanja stereotipnog mišljenja, predrasuda i različitih vrsta diskriminacije i opresije.
- **Individualni nivo, nivo ličnih kompetencija** - razmišljanje o sebi, sopstvenom identitetu i odnosu prema različitim

grupama kojima pripadamo, sagledavanje sebe iz ugla drugih, regulacija sopstvenog ponašanja u interkulturalnom kontekstu, razvoj kritičkog mišljenja, tj. kritičkog odnosa prema realnosti koja nas okružuje.

- **Nivo socijalnih kompetencija** – učenje veština komunikacije i konstruktivnog rešenja konflikata u interkulturalnom okruženju, razvoj sposobnosti empatije, podrške i solidarnosti, povećanje tolerancije na nejasnoću, veštine timskog rada i saradnje u interkulturalnom kontekstu, pronalaženje saveznika u radu na ovoj problematici.

Osnovna pretpostavka interkulturalnog obrazovanja je da se ljudi sreću (kontakt „licem u lice“) i da su stalno u kontaktu (voljno ili nevoljno) sa predstavnicima kultura koje su drugačije od one kojoj pripadaju.

Da bi se moglo govoriti o interkulturalnom učenju neophodno je da se zadovolje sledeći preduslovi:

- izloženost kontaktima sa drugim kulturama i njenim pripadnicima;

- postojanje motivacije za uključivanje i angažman u ovom domenu;
- znatiželja;
- empatija;
- poznavanje sebe i sopstvene kulture;
- prihvatanje kompleksnosti, kontradikcija i frustracija (tolerancija na nejasnoće) koje se javljaju u situacijama susretanja sa drugačijim kulturama.

Interkulturalno učenje uvek mora da bude interaktivno, da bi svi učili jedni od drugih. Interkulturalno obrazovanje može da se implementira na različite načine i da doprinese razvoju društva u kome vlada društvena pravda. Učenje interkulturalnosti se odvija na tri nivoa:

1. Na nivou **opažanja** – učimo kako da opažamo, razaznajemo drugost.
2. Na nivou **stavova i vrednosti** – nastojimo da uočimo, osvestimo šta doista mislimo o drugosti i kako se osećamo u vezi sa tim.
3. Na nivou **ponašanja** – učimo kako da se ponašamo u susretu sa drugom kulturom ili njenim predstavnicima.

Osnovna polazišta interkulturalnog obrazovanja su:

- Kultura je dinamična a ne statična, tj. podložna je stalnim promenama i predstavlja istorijski produkt.
- Pojedinci učestvuju u produkciji i reprodukciji kulture kroz komunikaciju i interakciju (dvosmerni odnos).
- Kultura predstavlja zajednički orijentacioni sistem društva i društvenih grupa koji se sastoji od specifičnog repertoara simbola (jezik, rituali, običaji, oblačenje, uređenje kuće i sl.) koji je pripadnicima određene kulture poznat i u skladu sa kojim

oni usmeravaju svoja razmišljanja i ponašanja, formiraju sistem vrednosti, što im olakšava komunikaciju i saradnju.

- Određeni kulturni obrasci i vrednosti prenose se iz generacije u generaciju, ali se i menjaju pod uticajem pojedinaca i situacije u društvu.
- Svaki pojedinac doprinosi produkciji i reprodukciji kulture, i to ne samo nacionalne, već i drugih kultura (regija, uzrast, pol, rod, zanimanja i sl.) zato što svako može da pripada različitim kulturama što takođe utiče na formiranje ličnog identiteta.

IV

SAVETI VODITELJIMA/VODITELJKAMA

DESET NAČINA DA OLAKŠATE SEBI U RADU

Oblast interkulturalnog obrazovanja zahteva od svakog učesnika da radi na sebi da bi se promena u širem socijalnom kontekstu desila. Svako od učesnika jeste agens promene, ali odrasli imaju veću odgovornost, jer kroz proces obrazovanja i vaspitanja, na mlade/decu prenose vrednosti kulture u kojoj žive i utiču na formiranje stavova budućih generacija.

Da bismo započeli sa procesom uvažavanja različitosti koje nas odlikuju i da bismo naučili kako da se povezujemo jedni sa drugima, kako na ličnom, tako i na kulturološkom planu, neophodno je znati šta sve nosimo sa sobom i unosimo u rad/kontakte sa drugima: sistem vrednosti, predrasude, pretpostavke, preferencije, prethodna iskustva, strahove...

Kontekstualni faktor koji u velikoj meri otežava ovu vrstu posla su poruke koje kao odrasli, dobijamo svaki dan: "Sva su deca ista, među njima nema razlika", "Svi ljudi su isti", "Razlike ne postoje, svi smo mi ljudska bića", "Što se više priča o nekom problemu, npr. seksizmu, on samo dobija na snazi...",

"Nastavnici/odrasli koji rade sa decom/mladima ne smeju da imaju predrasude..." Pri tome se zaboravlja na činjenicu da negiranje predrasuda ili razlika ne znači da one ne postoje, niti da izbegavanje problema dovodi do njihovog rešavanja.

Zadatak svakoga od nas je da se suočimo sa onim što nosimo sa sobom i u sebi, da probamo da razumemo poreklo našeg pristrasnog načina razmišljanja i da naučimo kako da prevaziđemo mnogo toga što smatramo "normalnim" (npr. ako smatramo da je "normalno" da su sva deca ista i da nema razlika među njima, onda ćemo sve podučavati na isti način ne uvažavajući različitosti svakog deteta i ne prilagođavajući se njihovim osobenostima, tj. podučavaćemo prosek, odnosno nikoga). Važno je da pravimo razliku između uverenja da su svi ljudi **isti** (što dovodi do negiranja različitosti, kao osnovne činjenice našeg postojanja) i uverenja da su svi ljudi **jednaki/ravnopravni**, tj. da bez obzira na različitosti, svi treba da imaju jednaka prava i mogućnosti. Takođe je važno da u radu sa ljudima umemo da

prilagodimo svoj pristup osobenostima svakog od njih, da uvažamo njihove različitosti, obezbeđujući im u isto vreme ravnopravni tretman i jednake mogućnosti.

Paul Gorski, poznati istraživač u ovoj oblasti, definisao je deset načina na koje odrasli koji rade sa decom/mladima mogu da počnu da menjaju sebe u domenu interkulturalnog obrazovanja da bi bili uspešniji u poslu koji rade. Lista koja je ponuđena nije definitivna i predstavlja podsticaj na razmišljanje, tako da svako može da je doraduje i dopunjuje na svoj način. (transforming Self to Transform Schools by Paul Gorski, July 2001 – internet)

1. **Vodite beleške o svojim reakcijama na različite situacije i osobe.** Beležite koja vas ponašanja najviše nerviraju, ljute.. i/ili raduju... Prevedite to na jezik ponašanja i dobićete ideju šta možete da menjate. Razmislite zašto je to tako. Šta možete da uradite u vezi sa tim. Ne bavite se drugima, već sobom, šta vam treba a ne dobijate... Npr. umesto »Oni su seksisti« zapišite «Oni dečacima daju veće mogućnosti izbora i slobodu kada se opredeljuju za

studije«. »To me ljuti zato što želim da sva deca imaju iste mogućnosti i slobodu izbora«. Razgovarajte potom sa mladima, kolegama ili roditeljima o tome.

2. **Zamolite kolege da vam kažu šta im se dopada u vašem radu, a šta misle da bi moglo da bude drugačije, bolje i za vas i za one sa kojima radite.** Ne slušajte to što vam kažu kao kritiku, već kao podsticaj za promenu.
3. **Pokušajte da pravite razliku između »namere« i »efekta« koje postižete.** U situacijama u kojima smo privilegovani, najčešće se bavimo svojim **namerama**, tj. onim što želimo da postignemo, a mnogo manje **efektima** koje postizemo. Npr. mnogo više se bavimo svojom namerom da nekoga nešto naučimo, nego efektima koje to ima na one sa kojima radimo, tj. da li su nešto naučili i koliko je to za njih korisno. Važno je da preuzmemo odgovornost za ono što želimo i povedemo računa o efektima koje postizemo. Npr. učimo decu/mlade njihovim pravima,

a ne nudimo im načine na koje ta prava mogu da praktikuju.

4. **Odbacite sve mitove o nevažnosti boje kože, porekla, pola, sposobnosti i sl.** Nije nam lako da priznamo, ali se često mnogo bolje osećamo kada smo okruženi ljudima koji su nam slični, nego onima od kojih se razlikujemo, što u velikoj meri utiče na naše ponašanje. S druge strane negiranje važnosti ovih razlika, indirektno šalje ljudima sa kojima smo u kontaktu poruku da ne vrednujemo na isti način sve aspekte njihove ličnosti. Npr. ako kažemo deci/mladima da nije važno što su Romi, govorimo im da nas ne zanimaju njihova kultura, jezik, običaji.

5. **Budite svesni da vas deca/mladi sa kojima radite, kao i kolege opažaju i kroz prizmu vašeg porekla i pripadnosti određenim kulturnim i socijalnim grupama.** I kada vi želite da zastupate interese pripadnika drugih grupa, nosite etiketu svoje. Kada to prihvatimo, onda smo u stanju da o tome razgovaramo i

povezujemo se na različite, često konstruktivnije načine. Npr. kada kažete nešto možete uvek da proverite sa ljudima sa kojima radite kako su vas čuli »Da li ste sada ovo čuli kao mišljenje pripadnice dominantne kulture, ili kao vrednost koju ja zastupam zato što u nju verujem?«

6. **Uspostavite kontakte sa što više osoba iz različitih grupa, koji su drugačiji od vas** u smislu rase, etniciteta, kulture, seksualne orijentacije, religije, posebnih potreba i sl. To bi trebalo da budu odnosi poverenja, iskrene kritike i uzajamnog učenja. Važno je takođe i da umemo da učimo ne samo od onih koji su u manje privilegovanom položaju od našeg, već i od pripadnika naše (dominantne grupe), kao i od onih koji su u privilegovanijem položaju od naše grupe, pošto su dominantne grupe te u kojima je veoma važno da se promena desi. Odnosi koje imamo prema marginalizovanim grupama ne treba da budu odnosi sažaljenja, već istinskog savezništva. Npr. ne družite se sa ljudima sa posebnim potrebama

zato što ih žalite i zato što hoćete da vidite »kako je njima teško«, već zato što želite da im budete saveznik na putu ostvarenja prava koja im pripadaju.

7. **Razgovarajte sa decom/mladima sa kojima radite.** Pitajte ih šta je to što oni žele. Slušajte s pažnjom, spremni da se menjate ukoliko je to neophodno.

8. **Živite ono što propovedate.** Vrednosti koje zastupate i kojima učite druge, treba da budu u skladu sa vašim ponašanjem u ličnom i profesionalnom životu. Ne zaboravite da ste vi model na osnovu kojeg deca/mladi najbolje uče o tome kako izgleda uvažavanje razlika i poštovanje drugih. Npr. ne možete govoriti o pravu na izražavanje sopstvenog mišljenja, a pri tome ne dozvoljavati deci/mladima da govore ono

što nije u skladu sa vašim mišljenjem.

9. **Preuzmite odgovornost za ono što radite i ono što se dešava.**

Pre nego što »krivce« potražite oko vas, razmislite da li je nešto što vi govorite ili radite uzrok problema. Npr. ukoliko neko u vašoj grupi ne želi da učestvuje u radu, zasmehava ili vređa druge, prvo se zapitajte se šta je to što vi radite ili ne radite, a može da doprinosi tom ponašanju.

10. **Uživajte u sebi i onome što radite.** Naučite da konflikte koje imate ili greške koje pravite posmatrate ne kao neuspeh, već kao mogućnost da se menjate, usavršavate i svaki dan budete sve bolji i zadovoljniji u poslu koji radite.

VEŠTINE I OSOBINE KOJE TREBA RAZVIJATI DA BISTE SE USPEŠNO BAVILI INTERKULTURALNIM OBRAZOVANJEM

Ruben, Bennett i Bloom (preuzeto i prerađeno iz: J.V. Reza, 2000) navode sledeće veštine/osobine koje treba da imaju oni koji se bave interkulturalnim obrazovanjem:

Poštovanje

Ovde imamo u vidu sposobnost da se iskaže poštovanje za svakog učesnika i njegov/njen doprinos u radu. Neophodno je da znamo na koje sve načine različite kulture iskazuju poštovanje.

Neka od sledećih pitanja mogu da pomognu u osmišljavanju načina na koje se poštovanje može izraziti:

1. Kako uzrast učesnika utiče na način izražavanja poštovanja?
2. Koji gestovi iskazuju poštovanje?
3. Da li i koliko postavljati lična pitanja?
4. Kako se osobama različitog pola iskazuje poštovanje?

Ovo su samo neki predlozi. Važno je da znamo sastav grupe sa kojom se radi i da onda prikupimo informacije koje su potrebne.

Tolerancija na nejasnoću

Ovo se odnosi na sposobnost da se na novo i nepoznato reaguje bez frustracije i neprijateljstva. Ova veština je neophodna za konstruktivni odnos sa osobama iz druge kulture, kao i sa svima onima koji imaju drugačiji sistem vrednosti i drugačija uverenja.

Odnos prema procesu i učesnicima

U radu naglasak treba da bude na *procesu* kojim se dolazi do rešenja, a ne samo i jedino na *ishodu tj. aktivnosti koja se realizuje*. Voditelj ne vrši pritisak, ne nudi unapred gotova rešenja, već pomaže učesnicima i usmerava ih u njihovom samostalnom traganju za mogućim rešenjima. Učesnici treba da usvoje znanja i veštine, da se osete delom procesa i da steknu osećanje važnosti zbog doprinosa koji daju. Da bi mogao da pruži prave podsticaje svakom učesniku, voditelj treba da ume da *sluša sa posebnom pažnjom i otvorenošću* i bude otvoren da prima i

uvažava ono što mu učesnici saopštavaju.

Prihvatanje bez suđenja

Voditelj neguje pozitivan pristup i *ohrabruje* svakog učesnika da iznese svoja iskustva i razmišljanja i da na taj način učestvuje u radu grupe.

Voditelj stvara atmosferu *poverenja i prihvatanja*, bez procenjivanja, suđenja i kritike.

Čak i kad postoje manje ili više prihvatljiva rešenja/odgovori (a u nekim radionicama koje se tiču ličnog iskustva, takva rešenja i ne postoje), voditelj ih ni na koji način *ne kažnjava, niti nagrađuje*. Svaki odgovor, koristi se kao nova situacija za učenje, tj. kao primer koji je značajan, jer može da podstakne dalju razmenu u grupi.

Uvažavanje različitih perspektiva

Različiti ljudi objašnjavaju svet na različite načine. Na svakome od nas je da uvidimo da je naš pogled na svet samo naš i da ne važi za druge. Zato je važno da budemo oprezni kada saopštavamo naša opažanja, donosimo zaključke i apostrofiramo da ono što je "ispravno" u našoj kulturi nije "ispravno" i "istinito" u drugoj. Svaki

voditelj treba da se pridržava sledećeg: "Ovo je moj način/moje gledište. Šta je tvoj način/gledište"? Pri tome znamo da jednog isključivog načina nema.

Empatija

Reč je o sposobnost da budemo u "koži" druge osobe. Učesnici uživaju da rade sa voditeljima koji imaju sposobnost da sagledaju realnost s njihove tačke gledišta. Empatični voditelj sluša svojim "bićem", prisutan/na je sada i ovde, osluškuje grupu i pojedince i reaguje adekvatno. Ovakav voditelj **poštuje otpor** učesnika, njihovu uznemirenost i strahove. Ne prisiljava učesnike da učestvuju ukoliko to ne žele. S druge strane ume da se raduje uspesima učesnika i da pokaže uvažavanje za njihov doprinos.

Istrajnost, strpljenje

Voditelj treba da ima razumevanja i strpljenja za brzinu kojom se procesi promene dešavaju u ovom domenu. Svaki pojedinac ima svoj tempo napredovanja, a pošto su u ovaj proces uključene i promene na nivou sistema vrednosti neophodno je svakome ostaviti neophodno vreme. Voditelj takođe treba da podržava

strpljenje kod učesnika ukoliko i oni sami nisu zadovoljni tempom svog napretka.

Fleksibilnost

Sposobnost da se očekivanja i predviđene aktivnosti prilagode potrebama, očekivanjima i stilovima učenja učesnika. Neke aktivnosti su izuzetno uspješne sa jednom grupom, a sa drugom ne.

Snažan lični identitet

Voditelji često mogu biti izloženi neprijatnim pitanjima i reakcijama učesnika/ca i zbog toga je važno da su svesni svojih snaga i slabosti, kao i svog identiteta. Na taj način mogu da posluže kao primer učesnicima i da ostvare iskrene i otvorene odnose sa učesnicima.

Svest o sopstvenom poreklu i kulturnoj pripadnosti

Ovo je sposobnost razumevanja na koji način kultura utiče na razvoj i formiranje pojedinca, njegov/njen sistem vrednosti, obrasce ponašanja i način rešavanja problema. Dobar voditelj je svestan svoje kulture i njenih normi.

Entuzijazam, posvećenost i strast

Voditelj sobom i svojim ponašanjem treba da inspiriše druge da "živi ono što podučava" i svakim svojim postupkom ilustruje sopstvenu posvećenost temi kojom se bavi.

Tolerancija na različitosti

Sposobnost da se tolerišu različitosti (npr. vrednosti, uverenja i ponašanja) je neophodna da bi se efikasno radilo u ovoj oblasti. Voditelji treba da budu svesni da će ih učesnici (posebno oni koji se ne uklapaju u "normu") i kolege koje misle drugačije često provocirati ne bi li proverili koliko su tolerantni na različitost.

Otvorenost za nova iskustva i ljude

Autentična otvorenost za nova iskustva, ljude i drugost je neophodna za interkulturalno učenje. Kompetentni voditelj će to demonstrirati kroz način govorenja, ponašanja i reagovanja.

Neautoritarnost

Svi prisutni ravnopravno učestvuju što znači da i voditelji učestvuju i saopštavaju svoja lična

iskustva. Pri tome voditelji znaju da imaju još mnogo da uče o ovoj vrsti rada, o različitim kulturama i njihovoj interakciji. Takođe su svesni da ne postoji «savršenstvo» u radu sa ljudima, da stalno mogu da rade na sebi i usavršavaju se.

Smisao za humor

Ova osobina je od izuzetnog značaja, jer pomaže u prevazilaženju teških i manje prijatnih situacija. Voditelj treba da zna da se smeje sebi i svojim postupcima, da sagleda vedriju stranu situacije i da se smeje sa drugima (*a nikako drugima*) kao i da podstiče učesnike da koriste svoj smisao za humor.

ULOGI VODITELJA

Voditelji u oblasti interkulturalnog obrazovanja imaju tri važne uloge:

1. Planeri - planiraju uslove i način rada.

2. Prezenter - informišu, motivišu, zabavljaju i opisuju. Prezentovanje je u velikoj meri jednosmerna komunikacija, zato što se učesnicima prenose znanja i veštine. Prezenter više odgovaraju na pitanja, nego što ih postavljaju.

3. Facilitator - postavljaju pitanja. Umesto da se predstavlja kao jedini nosilac

znanja, facilitator omogućava proces koji podržava učesnike i njihovo bavljenje problemom. Facilitiranje označava vođenje bez diktiranja specifičnih, očekivanih rezultata. To znači da voditelj pažljivo osluškuje šta se verbalno i neverbalno saopštava, sa učesnicima pojašnjava njihove namere i prikuplja informacije od cele grupe.

Uspešan voditelj kombinuje u svom radu sve tri uloge i prelazi iz jedne u drugu vodeći računa o potrebama učesnika, aktivnostima koje se realizuju i zahtevima konkretne situacije u kojoj se obuka odigrava.

KAKO REALIZOVATI OVE RADIONICE

Pre nego što počnete s radom u radionicama neophodno je da obavite sledeće pripreme:

- odredite ko su učesnici, saznajte što više o njima;
- odrediti da li ćete raditi sami ili u paru (ovakvom problematikom je lakše baviti se kada radite u paru);
- pogledajte scenario, budite dobro upoznati sa sadržajem;
- budite sigurni da znate gde ćete raditi i koliko učesnika očekujete;
- obezbedite sav potreban materijal za rad.

Kada počnete:

- dođite bar pola sata pre početka rada da biste proverili da li je sve spremno;
- kreirajte pozitivno i bezbedno okruženje;
- sačekajte učesnike i pozdravite ih;
- počnite sa radom na vreme, posebno prvi put jer će to

odrediti očekivanja učesnika i za kasnije;

- ukoliko vam je teško da scenario radionice upamtite, možete ga imati kraj sebe i povremeno konsultovati;
- na prvom sastanku predstavite program i postavite pravila rada;
- u toku rada podsećajte učesnike na pravila ukoliko je to potrebno;
- po završetku radionice tražite feedback od učesnika.

V

RADIONICE

Radionice su u ovom priručniku zamišljene tako da tematski prate poglavlja u teorijskom uvodu:

1. Kultura (značenje reči kultura, različiti nivoi kulture, kulturni uticaju, interkulturalna osetljivost, konformizam, susreti različitih kultura, i sl)
2. Identitet (lični/grupni identitet, razvoj identiteta, sličnosti i razlike)
3. Stereotipi i predrasude (mehanizmi nastajanja i održavanja predrasuda, efekti stereotipa i predrasuda, iskustvo autsajdera, i sl)
4. Konstruktivni pristup razlikama – izgradnja savezništva
5. Mini projekti - akciona istraživanja u lokalnoj sredini

Voditelji radionica biraju redosled tema i broj radionica u okviru svake teme u skladu sa strukturom grupe i njenim potrebama. Važno je da voditelji znaju da:

- Iako svaka radionica ima jasan cilj i strukturu, pojedine radionice imaju precizniji i detaljniji scenario od drugih, tako da je u slučaju ovih drugih, voditeljima ostavljena mogućnost da ih razrade u odnosu na sastav i potrebe grupe sa kojom rade.
- Radionice se razlikuju i po tome na koji način angažuju učesnike, na primer, u nekim radionicama se traži samo diskusija u maloj ili velikoj grupi, a u nekim radionicama se učesnici angažuju kroz dramatizaciju, crtanje, oblikovanje, i sl. Voditelji radionice imaju mogućnost da sami prave balans između igrovnih aktivnosti i onih koje su više «statične», tj. u kojima se traži uglavnom diskusija, kao i da one radionice koje im se učine isuviše statičnim, pretoče u neku igrovnu aktivnost.
- Budući da u scenariju radionica nisu predviđene uvodne, završne igre, kao ni igre razmrdavanja, voditelji imaju mogućnost da koriste igre koje već imaju u svom repertoaru i koje su im poznate.

- Dosadašnja iskustva su pokazala da se, pored tema koje su predviđene ovim priručnikom, u procesu bavljenja interkulturalnim obrazovanjem pojavljuju i teme kao što su: konstruktivna komunikacija i rešavanje konflikata, saradnja, posredovanje u konfliktima. Budući da ove teme prevazilaze okvir ovog priručnika, voditeljima koji imaju iskustva u tim oblastima se ostavlja mogućnost da, ukoliko procene da je grupa zainteresovana, uključe i neku od tih tema u program (u dosadašnjem radu se u nekim grupama javljala potreba za uvođenjem pojmova JA poruke i aktivnog slušanja, kao i konstruktivnih načina rešavanja konflikata i saradnje).
- Voditelji imaju slobodu da radionice prilagođavaju potrebama i strukturi grupe (počev od sadržine, preko načina rada, do prilagođavanja termina koji se koriste), vodeći pri tome računa o tome da sam cilj radionice ostane nepromenjen.
- Svaka radionica ima svoj vremenski okvir, međutim u zavisnosti od potreba grupe i interesovanja za pojedine teme i aktivnosti, radionica može trajati kraće ili duže od predloženog vremena.

KULTURA

1. TRI NIVOVA KULTURE (90 MINUTA)

Ciljevi

- Razumevanje kompleksnosti pojma kultura.
- Osveščivanje načina na koji se definišu sopstvena kultura kao i druge kulture
- Značaj razumevanja dubinskih karakteristika različitih kultura za interkulturalnu saradnju.

Materijal za rad

- Flipčart papir,
- flomasteri,
- papiri A4,
- heftalica,
- izvod: " Tri nivoa kulture – Hidalgo".

Opis aktivnosti

1. Na flipčartu napišite velikim slovima reč KULTURA. Podstaknite učesnike da daju svoje definicije pojma kultura, šta sve za njih znači kultura, koje sve kulture/grupe postoje, koje sve dimenzije kultura može da ima.
2. Podstaknite ih da razmišljaju o svojoj kulturi i njenim dimenzijama sa kojima se identifikuju. Beležite sve njihove odgovore na flipčart.
3. Komentarišite kako uvek na početku izlistavamo one aspekte kulture koji su najuočljiviji kao što su npr. oblačenje, hrana, muzika, i sl.
4. Podstaknite ih da razmišljaju i o nekim aspektima koji nisu na površini i vidljivi, već su često dublji, skriveniji i implicitni, kao npr. religija, uverenja, jezik, sistem vrednosti i normi, način na koji određena kultura osmišljava realnosti, i sl.
5. Objasnite učesnicima Hidalgo model "Tri nivoa kulture", podelite im izvode sa osnovnim postavkama njegovog modela.

6. U malim grupama, dajte im zadatak da sve karakteristike kulture do kojih su u prethodnoj aktivnosti došli razvrstaju u odnosu na ponuđena tri nivoa. Recite im da su moguća i preklapanja kategorija, tj. da se jedan isti aspekt kulture nađe u dva nivoa.
7. Organizujte diskusiju o tome na koji način najčešće definišemo svoju kulturu i druge kulture, kao i o tome na koji način bismo želeli da drugi opažaju našu kulturu.
 - Počnite sa pitanjem šta su po njima najznačajniji aspekti njihove kulture, tj. šta su najznačajniji aspekti preko kojih oni definišu sopstvenu kulturu (većina će odabrati aspekte koji su u vezi sa simboličkim nivoom, što će predstavljati dobar uvod za dalju diskusiju).
 - Pitajte ih kako bi želeli da drugi opažaju i razumeju njihovu kulturu.
 - Pitajte ih na koji način oni opažaju druge kulture, tj. kada sretnu pripadnika neke druge kulture, koje aspekte (sa bilo kog nivoa) koriste da bi ih bolje razumeli.
 - Da li je taj pokušaj da razumeju druge u skladu sa načinom na koji bi oni sami želeli da ih drugi vide i razumeju (tj. da li i svoju i druge kulture definišu preko istih aspekata/dimenzija).
 - Šta utiče na to da često pojednostavljeno i površno gledamo na druge kulture, iako ne želimo da se i na našu gleda na isti način, već svoju kulturu definišemo preko dubljih i složenijih dimenzija/aspekata?
 - Neka svako napravi na papiru A4 crtež koji predstavlja kulturu iz koje dolaze. Recite im da mogu da crtaju, pišu, šta god žele. Dajte im za to 10 minuta.
 - Kada završe neka se prošetaju po prostoriji i razgledaju šta je ko napravio.
 - Na kraju pokupite sve crteže, povežite ih u "svesku" i dajte joj naslov "Kulture iz kojih mi dolazimo".

Napomena za voditelje/voditeljke:

- *Učesnici će imati teškoća oko klasifikacije pojedinih stavki u određeni nivo, tako da je važno da im napomenete da se nivoi preklapaju i da je veoma teško pronaći stavku koja spada isključivo u samo jedan nivo. Može da Vam se desi da učesnici predlože novu klasifikaciju (na jednoj radionici predloženo je da klasifikacija bude: nivo materijalnih proizvoda jedne kulture, nivo spoljašnjeg ponašanja i nivo osećanja, vrednosti i pogleda na svet), tako da onda možete da diskutujete o njoj i da je koristite u daljem radu. Jedino je važno da uvide da postoje nivoi različite dubine, tj. vidljivosti i da su često bazične odlike kulture najmanje vidljive.*
- *Takođe je važno naglasiti da tuđe kulture procenjujemo na osnovu površnih karakteristika, ne udubljujući se u značenja koje one imaju, a da želimo da kada drugi govore o nama i kulturi kojoj pripadamo imaju razumevanje za sve njene nivoe.*

(Adaptirano - EdChange.org and Paul C. Gorski, 1995-2004)

TRI NIVOVA KULTURE (N. Hidalgo)

- Konkretni nivo koji se odnosi na sve lako uočljive sačinioce kulture poput odeće, muzike, hrane, igara i sl. Ovi aspekti kulture su najčešće polazište za multikulturalna slavlja i druženja.
- Nivo ponašanja koji se prepoznaje po tome koje društvene uloge postoje u jednoj kulturi, po jeziku i neverbalnoj komunikaciji. Taj nivo ponašanja odražava naše vrednosti. U ovu kategoriju spadaju jezik, rodne uloge, porodične strukture, politička pripadnost, i sve ono što nas "smešta" u organizacionu strukturu društva.
- Simbolički nivo uključuje te vrednosti i verovanja, koji se ispoljavaju u ponašanju pripadnika date kulture: u tome kako igraju pojedine društvene uloge, u tome šta i kako govore. Ovaj nivo može biti apstraktan, ali je najčešće ključ za razumevanje načina kako individue definišu sebe. Tu su uključeni sistem vrednosti, religija, pogled na svet, i sl.

Hidalgo, N. 1993. Multicultural teacher introspection. In Perry, T. and Fraser, J. (Eds.) Freedom's Plow: Teaching in the Multicultural Classroom. New York: Routledge.

2. NA ŠTA SVE KULTURA UTIČE? (60 MINUTA)

Ciljevi

- Razviti svest o tome koliko kultura utiče na ponašanje.
- Uočavanje i razumevanje širokog spektra različitih ponašanja koja su uslovljena kulturom.
- Povećanje znanja o specifičnim razlikama u kulturama.
- Smanjenje pogrešnih intepretacija ponašanja drugih.

Materijal za rad

- Upitnik "Na šta sve kultura utiče",
- izvod "Karakteristike kulture"

Opis aktivnosti

1. Recite učesnicima da ćete im postavljati neka pitanja i da svako za sebe odgovori. Zamolite ih da u toku rada ne pričaju.
2. Čitajte im jedno po jedno pitanje, a oni neka zapisuju odgovore
 - Koliko godina ima mlada žena?
 - Koliko neko treba da popije flaša piva da bi se reklo da previše pije?
 - Koliko kg ima neko ko je debeo?
 - Koliko je visoka osoba za koju kažemo da je niska?
 - Koliko minuta dnevno telefonom razgovara osoba za koju kažemo da previše priča telefonom?
 - Koliko sati dnevno radi neko za koga kažemo da je vredan?
3. Kada završe sa zapisivanjem, nacrtajte na flipčartu tabelu sa pitanjima koja ste im postavljali i pitajte ih za njihove odgovore. Neka svako kaže svoj odgovor, a vi zapisujte najviši i najniži rezultat. Na primer:
Mlada žena: 24 – 45 god. i sl.
4. Pitajte ih imaju li neki komentar na dobijene rezultate, ali ne otvarajte veliku diskusiju, jer ćete se na dobijene rezultate vratiti kada završite celu radionicu.

5. Podelite učesnicima upitnike „Na šta sve kultura utiče“ i zamolite ih da ih svako za sebe popuni.
6. Zamolite učesnike da prebroje svoje „Da“ odgovore i recite im da što više „Da“ odgovora imaju, znači da su svesniji na šta sve kultura utiče.
7. Podelite učesnike u male grupe (4-5 učesnika) i dajte im zadatak da u tim malim grupama diskutuju o stavkama gde su dali „Ne“ kao odgovor. Šta ih je navelo da daju negativne odgovore?
8. Zamolite ih da se vrate u veliku grupu i organizujte diskusiju polazeći od sledećih pitanja:
 - a. Šta vas je iznenadilo? Da li ima ponuđenih stavki o kojima nikada niste razmišljali da su kulturom uslovljene?
 - b. Kako ste znali na koja pitanja da date odgovor „Da“, gde ste i od koga to naučili?
 - c. Imate li neki primer iz ličnog života?
 - d. Postoje li neke kulturne razlike koje mogu da oteže otežaju komunikaciju sa drugima?
9. Podelite im izvod „Karakteristike kulture“.

Napomena za voditelja/voditeljku

Bilo bi dobro da se unapred pripremite tako što ćete imati neke primere za različite stavke iz upitnika. Npr. kada nekome iz Meksika kažete da vam se nešto na njoj/njemu sviđa (jakna, nakit, obuća i sl.) ta osoba treba to vam da (ponekad ovo pravilo važi i za Rome); ili npr. za ajtem 1, antropolog Edward T. Hall tvrdi da se je na Bliskom istoku uobičajeno da ljudi stoje blizu jedni drugima toliko „da osete dah druge osobe na svom licu“; ili reći „Ne“ se u mnogim kulturama Azije smatra potpuno neprihvatljivim, tako da će vam ljudi umesto „Ne“ reći, „To je teško izvodljivo“; ili u Koreji nije prihvatljivo da sami sebi sipate vodu ili piće, morate sačekati da to neko uradi umesto vas. Ukoliko vam se desi da učesnici komentarišu da su u upitniku svuda odgovorili sa DA, to može da bude dobro polazište za diskusiju, kao i za razmišljanje da li postoje neke stavke na koje kultura ne utiče i koje su to.

UPITNIK "NA ŠTA SVE KULTURA UTIČE"

Uputstvo: Pročitajte pažljivo svaki iskaz i stavite + za Da ili Ne.

ZNAM DA KULTURA UTIČE NA. . .		DA	NE
1.	Koliko blizu ljudi stoje jedni pored drugih		
2.	Čvrstinu stiska ruke pri pozdravljanju		
3.	Način oslovljavanja, tj. da li se koriste ime ili prezime ili titule		
4.	Način ophođenja u konfliktnim situacijama		
5.	Način pohvaljivanja i kritikovanja		
6.	Doživljaj nagrade i kazne		
7.	Kako reći NE		
8.	Koliko se glasno ili tiho govori		
9.	Šta se očekuje od vođe/nadređenog		
10.	Kako se tretiraju podređeni		
11.	Kako se tretiraju osobe različitog pola, roda, seksualne orijentacije, rase, kulture ili uzrasta		
12.	Način komuniciranja/koliko direktno svoje misli/osećanja/potrebe		
13.	Šta je uzrok gubitka "obraza" i časti		
14.	Šta je lako i prihvatljivo reći o sebi drugima		
15.	Šta su prihvatljive i neprihvatljive teme za diskusiju		
16.	Kada i kako uspostaviti kontakt " oči u oči"		
17.	Kada biti biti formalan, kada ne		
18.	Kako se rešavaju problemi		
19.	Kako se tumači ponašanje drugih		

KARAKTERISTIKE KULTURE

1. FACIJALNA EKSPRESIJA
2. RELIGIJA
3. OBIČAJI VEZANI ZA RELIGIJU
4. VAŽNOST VREMENA
5. LIKOVNA UMETNOST
6. VREDNOSNI SISTEM
7. LITERATURA
8. PODIZANJE DECE/VASPITANJE I OBRAZOVANJE
9. DOŽIVLJAJ VOĐE/VOĐSTVA
10. GESTOVI
11. OBIČAJI VEZANI ZA SLAVLJENJE I PRAZNIKE
12. SHVATANJE FER ODNOSA/PRAVDE/PRAVIČNOSTI
13. SHVATANJE PRIJATELJSTVA
14. SHVATANJE SKROMNOSTI
15. HRANA
16. NAVIKE ISHRANE
17. RAZUMEVANJE PRIRODE
18. DOŽIVLJAJ SEBE
19. ZNAČAJ RADA
20. SHVATANJE LEPOTE
21. MUZIKA
22. NAČIN ODEVANJA
23. OPŠTI POGLED NA SVET
24. SHVATANJE LIČNOG PROSTORA
25. PRAVILA PONAŠANJA U DRUŠTVU
26. NAČIN ŽIVLJENJA

3. ŠTA ZA MENE ZNAČI KULTURA? (90 MINUTA)

Ciljevi

- Upoznavanje sa ličnim kulturnim obrascima.
- Otkrivanje načina na koje je su opšte kulturne vrednosti usvojene i prilagođene ličnim stavovima i preferencijama.
- Uočavanje ličnog značenja kulture i njenih obrazaca.
- Osveščivanje mehanizama koji deluju na naš kulturni identitet i kada ih nismo svesni.

Materijal za rad

- Veliki crtež drveta,
- stikeri u četiri boje,
- olovke.

Opis aktivnosti

1. Pripremite crtež drveta na velikom papiru, tako da su mu jasno uočljivi koren, stablo i krošnja.
2. Podelite učesnicima četiri vrste stikera (žuti, zeleni, plavi, roze).
3. Zamolite učesnike da razmisle šta je njihova etnička pripadnost i da to zapišu na žuti stiker.
4. Kada zapišu, neka izađu i oko drveta zalepe stikere . Recite im da, ako ne žele, ne moraju glasno da kažu šta su zapisali.
5. Zatim ih zamolite da se sete poruka koje su u toku detinjstva i odrastanja dobijali od odraslih i drugih koji su uticali na njihov razvoj, a tiču se etniciteta kome pripadaju. Naglasite da svako može da napiše onoliko poruka koliko želi, ali je važno da jedna poruka bude na jednom stikeru. Neka pišu na zelenim stikerima.
6. Zamolite ih da zalepe stikere u korenje drveta, svako svoje poruke.
7. Zamolite ih da razmisle kako su oni tu poruku razumeli i da li je ona bila u skladu/neskladu sa ostalim porukama koje su im tokom odrastanja poručivane. Recite im da to zapišu na plave stikere i zalepe u stablo drveta.

8. Zamolite ih da razmisle da li je i kako je ta poruka uticala na njihovo ponašanje prema pripadnicima svoje/drugih etničkih grupa). Tražite od njih da to zapišu na roze stikere i zalepe ih u krošnju drveta.
9. Kada sve zapišu i zalepe, podelite učesnike u tri grupe. Svaka grupa neka pošalje jednog izaslanika, izaslanicu do drveta. Neka te osobe pokupe, svaka po jednu boju stikera (zelene, plave, roze) i neka se vrate u svoje grupe.
10. Zamolite svaku grupu da analizira šta piše na ceduljama i pokuša da napravi neku vrstu klasifikacije postojećih odgovora, tj. da uoče sličnosti/razlike između odgovora i da to zabeleže.
11. Posle 15 minuta rada po grupama, pozovite predstavnike grupa da kažu do čega su došli i to zapišu u deo drveta kojim su se bavili.
12. Organizujte grupnu diskusiju polazeći od sledećih pitanja:
 - Da li ste u toku aktivnosti otkrili nešto značajno o sebi? Nešto što ranije niste znali?
 - Da li ste ikada razmišljali o tome kako ste formirali svoj etnički identitet?
 - Šta su vrednosti kojih se pridržavate?
 - Kako se vaš etnički identitet formira i menja i danas?
 - Kako su neka vaša ponašanja uslovljena načinom na koji opažate svoj etnički identitet?
 - Da li je bilo situacija u kojima ste bili ponosni što ste deo te grupe i nekih u kojima vam nije bilo prijatno što ste pripadnik te grupe.

Napomena za voditelja/voditeljku

U ovom scenariju akcenat je stavljen na etničku pripadnost, mada se ova aktivnost može prilagoditi i drugim aspektima kulturne pripadnosti kao što su pol, uzrast, religija i sl.

4. UKLOPITI SE / KONFORMIZAM (90 MINUTA)

I varijanta

Ciljevi

- Uočavanje problema koji nastaju ukoliko se ne uklapamo u dominantnu kulturu.
- Razmena problema i iskustava vezanih za probleme razlikovanja od većine.
- Osnaživanje dece/mladih da žive u skladu sa svojim vrednostima.
- Odnos rodni uloga.

Materijal za rad

- Veliki papiri,
- flomasteri,
- izvodi "Kutije".

Opis aktivnosti

1. Podelite grupu na dva dela, po polu.
2. Recite "ženskoj grupi da nacrtaju "cool" žensku" osobu, a "muškoj", "cool"mušku osobu, tj. osobe koje odgovaraju idealnom kulturnom obrascu, onome što se u društvu vrednuje i opaža kao idealna muška/ženska osoba.
3. Kada završe sa crtežima, neka svaka grupa ukratko predstavi svoj crtež ostalima.
4. Neke u grupama, nacrtaju na flipčartu "žensku", tj."mušku" kutiju (po modelu iz izvoda).
5. Recite im da kao grupa popune kutiju, uz usaglašavanje. U kutijama neka napišu:
 - Šta vam drugi rade/govore da biste bili u kutiji?
 - Šta vam rade/govore da vas vrata u kutiju ukoliko iz nje izađete?
 - Koje su posledice boravka van kutije, kako se osećate i šta radite?

Kada završe, zamolite ih da izveste o svom radu. Skrenite im pažnju da, dok jedna grupa govori, druga čuti i sluša.

6. Kada se završe izlaganja, organizujte diskusiju polazeći od sledećih pitanja:

- Koje pritiske trpimo da bismo se uklopili u dominantne vrednosti jedne (sub)kulture?
- Koliko je teško ne uklopiti se u dominantne stereotipe ?
- Zašto pristajemo da se uklopimo u stereotipe?
- Kada se ne uklapamo, kako se osećamo?
- Kakav je odnos između biti drugačiji i biti manje vredan?
- Da li to što smo drugačiji znači da ne valjamo?
- Kako praviti balans između pripadnosti grupi i svoje individualnosti?

Napomena za voditelja/voditeljku

U ovom razgovoru potrebno je da pojasnite teškoće koje se javljaju kada se ne uklapamo u postojeće šeme i stereotipe naše grupe. Povežite diskusiju i sa situacijom u kojoj se nalaze manjinske/marginalizovane grupe koje su suočene sa pritiscima da se uklope u vrednosti dominantne grupe, ili pripadnici većinske/dominantne grupe koji su takođe pod pritiskom uklapanja u vrednosti svoje grupe, po cenu da izgube svoju individualnost. Možete pomenuti i pesmu Partybreakersa "Biti isti, biti poseban". Naglasite takođe da postoje i kvalitete koje većina ne vrednuje, a ne znači da nisu važni i vredni. Posebnu pažnju posvetite strategijama koje su razvili da sačuvaju svoju individualnost. Da li su sve te strategije korisne za njih? Ako nisu kako da to postanu.

II Varijanta

Opis aktivnosti

1. Podelite grupu u dve jednake grupe.

2. Jedna grupa neka za sebe nacрта "cool" osobu, a druga osobu koja nije "cool".
3. Kada završe sa crtanjem zamolite ih da okače svoje crteže i da svaka grupa izlista karakteristike lika koji su crtali.
4. Neka svaka grupa izvesti o onome što su nacrtali.
5. Pitajte ih za komentare.
6. Organizujte diskusiju oslanjajući se na sledeću listu pitanja:
 - Da li neko od vas smatra da je cool osoba
 - Šta to tačno za vas znači
 - Šta je naj "cool" stvar koju ste do sada uradili, a šta najmanje "cool"?
 - Zašto su na cool listi izlistane karakteristike koje podržava većina, a na necool listi nisu?
 - Šta ne valja sa obe liste?
 - Da li želimo da budemo "cool"?
 - Zašto to želimo?
 - Da li je konformiranje dobro ili loše? Kada?
 - Koje pritiske trpíte da se uklopíte?

MUŠKA/ŽENSKA KUTIJA

<u>U KUTIJI</u> Šta vam kažu ili urade (ili, šta sami činite i govorite sebi) da biste ostali „u kutiji“ u okviru poželjnih obrazaca?	<u>Vraćanje U KUTIJU</u> Šta vam kažu ili urade (ili, šta sami činite i govorite sebi) kako bi vas (se) vratili nazad u «kutiju» u okviru poželjnih obrazaca?	<u>Napuštanje KUTIJE</u> Šta vam kažu (ili, šta sami sebi kažete) da će vas snaći ako izađete iz «kutije» iz okvira poželjnih obrazaca?
ODRASLI		
VRŠNJACI		
SAMI SEBI		

5. SUSRET RAZLIČITIH KULTURA (120 MINUTA)

Kultura »Imati« i kultura »Biti«

Ciljevi

- Razumevanje kulture koja je drugačija od one kojoj pripadamo.
- Uspostavljanje komunikacije sa kulturama koje se razlikuju od naše/različiti modeli ponašanja – posmatranje, asimilacija, segregacija.
- Analiza efekata susreta sa kulturom koja je drugačija od one kojoj pripadamo.

Materijal za rad

- Veliki papir / flipčart,
- olovke,
- karte/napravljene ili običan špil karata,
- izvod «Kako da prepoznate da se nalazite u kulturi koja je drugačija od vaše»,
- izvod «Uputstvo za posmatrača»,
- izvod »Kultura BITI»,
- izvod «Kultura IMATI».

Opis aktivnosti

KORACI

Korak 1

1. Objasnite učesnicima da će se u ovoj radionici podeliti u dve grupe i da će svaka grupa predstavljati jednu kulturu.
2. Recite učesnicima da će svaka »kultura« dobiti izvod na kome će biti napisane karakteristike kultura, kao i pravila ponašanja koja u njoj vladaju.
3. Pojasnite im da je važno da se pridržavaju dobijenih uputstava.
4. Objasnite da će u ovoj igri učestvovati i dva posmatrača (takođe članovi grupe), čiji će zadatak biti da posmatraju šta se dešava u toku

igre i da to beleže u svoje liste. Posmatrači neće učestvovati i neće se mešati u ono što se dešava.

5. Recite učesnicima da će igra trajati dok vi ne kažete da je gotova i da je važno da se u toku nje svi pridržavaju vremena, o kome ćete vi voditi računa.

Korak 2

6. Podelite učesnike u dve grupe.
7. Izaberite dva posmatrača i dajte im liste za posmatranje.
8. Ako je potrebno ponovite im da samo posmatraju i da se ne mešaju i objasnite im liste za posmatranje.

Korak 3

9. Razdvojte grupe u dva dela prostorije ili, ako imate uslove, u dve prostorije, tako da ne vide i ne čuju šta se drugi dogovaraju.
10. Zamolite posmatrača da se podele i da sa svakom grupom/kulturom ode po jedan. Recite im da započnu sa posmatranjem čim se »kulture« razdvoje.
11. Dajte svakoj grupi opis njihove kulture i zamolite ih da nauče navedena pravila.
12. Posle 5 minuta recite im da kao grupa osmisle još tri pravila koja bi mogla da budu karakteristična za njihovu kulturu.
13. Dajte svakoj grupi po 10 -15 minuta da se upoznaju sa pravilima i da osmisle nova.
14. Kada se upoznaju sa pravilima i osmisle nova, recite im da imaju još pet minuta da u svojoj kulturi komuniciraju u skladu sa zadatim pravilima i da provere pravila koja su osmislili.

Korak 4

15. Proverite sa grupama da li su naučili sva pravila. Ako nisu dajte im još 5 minuta.
16. Zamolite ih da se u okviru »kultura« podele na tri grupe.
17. Objasnite im da će to biti tri delegacije koje treba da idu da se upoznaju sa drugom kulturom. Pojasnite im da će svaka delegacija

imati drugačiji zadatak i da će po povratku u svoju kulturu o svojim iskustvima obavesti ostatak grupe.

* NAPOMENA: Kraljica nije deo delegacija...

Korak 5

18. Prvoj delegaciji pojasnite da su u ulozi kulturnih antropologa, tj. da imaju zadatak da upoznaju drugu kulturu i otkriju pravila njenog funkcionisanja, ali da treba da budu samo posmatrači i da ne stupaju u interakciju sa pripadnicima druge kulture.

19. Recite im da će u drugoj kulturi boraviti oko 5 minuta.

Korak 6

20. Zamolite prve delegacije da u isto vreme odu u drugu kulturu.

21. Posle 5 minuta posmatranja, zamolite delegacije da se vrate u svoje kulture i saopšte šta su uočili.

22. Dajte im 5 -10 minuta da izveste o svojim utiscima. Zamolite nekoga iz grupe da beleži ono što su izvestili.

Korak 7

23. Kada se završi izveštavanje, objasnite drugoj delegaciji da ima zadatak da stupi u interakciju sa drugom kulturom.

24. Naglasite im da, dok komuniciraju sa drugom kulturom, treba da se što je moguće doslednije ponašaju u skladu sa pravilima svoje kulture.

Korak 8

25. Zamolite druge delegacije da u isto vreme odu u drugu kulturu.

26. Posle 10 minuta boravka u drugoj kulturi, zamolite delegacije da se vrate u svoje kulture i saopšte šta su uočili.

27. Dajte im 5 -10 minuta da izveste o svojim utiscima. Zamolite nekoga iz grupe da beleži ono što su izvestili.

Korak 9

28. Kada se završi izveštavanje, objasnite trećoj delegaciji da ima zadatak da se što više ukloni u drugu kulturu.

29. Naglasite im da mogu i treba da modifikuju neka pravila svoje kulture, neka da odbace i sl. Dozvoljeno im je da urade sve što misle da treba da bi se uklopili u kulturu koja nije njihova.

Korak 10

30. Zamolite treće delegacije da u isto vreme odu u drugu kulturu.
31. Posle 10 minuta boravka u drugoj kulturi, zamolite delegacije da se vrate u svoje kulture i saopšte šta se desilo, koja su pravila zadržali, koja izmenili i sl.
32. Dajte im 5 -10 minuta da izveste o svojim utiscima. Zamolite nekoga iz grupe da beleži ono što su izvestili.

Korak 11

33. Kada treća delegacija završi sa izveštavanjem, zamolite svaku kulturu da pogleda šta je sve zabeleženo na osnovu izveštavanja i da na osnovu tih podataka i utisaka koje imaju o »drugima«, u 10 -15 minuta, na flipčart papiru napišu sledeće:
- a. kakvi su oni drugi,
 - b. koja pravila vladaju u »drugoj« kulturi,
 - c. koliko su otvoreni za one koji su drugačiji, tj. za drugu kulturu,
 - d. kakvi su oni sami,
 - e. koliko su otvoreni za drugu kulturu, tj. za one koji su drugačiji,
 - f. šta su promenili od svojih pravila, zašto, čega su se najteže/najlakše odrekli i sl.
 - g. šta misle kojoj je delegaciji bilo najlakše.
34. Zamolite posmatrače da uporede beleške i rezimiraju svoje utiske.

Korak 12

35. Kada obe kulture i posmatrači završe zadatak, zamolite ih da se vrate u veliku grupu.
36. Zamolite svaku od kultura da referiše. Dok jedna grupa govori, drugi slušaju.
37. Zamolite i posmatrače da daju svoja zapažanja.

38. Pre nego što otvorite grupnu diskusiju recite im da je igra gotova, da više nisu članovi dve različite kulture.

Korak 13

39. Organizujte grupnu diskusiju polazeći od sledećih pitanja:

- a. Kako su se osećali u toku igre?
- b. Šta misle kojoj je delegaciji bilo najlakše? Kojoj najteže? Zašto?
- c. Kako su se osećali u kulturi čija pravila ne poznaju?
- d. Na osnovu čega su zaključivali o drugoj kulturi? Da li su samo posmatrali ili su u isto vreme interpretirali ono što vide i na osnovu toga donosili zaključke i planirali ponašanja svoje grupe?
- e. Da li je postojalo poštovanje prema drugim kulturama ili se nastupalo sa pozicije da je kultura kojoj pripadamo vrednija i ne može se dovoditi u pitanje?
- f. Kako su se prema njima odnosili pripadnici druge kulture? Da li su bili saradljivi ili su nametali pravila svoje kulture?
- g. Kako su učili pravila druge kulture?
- h. Da li mogu iskustvo iz igre da povežu sa iskustvima iz realnog života?

40. Za kraj podeliti izvod: Kultura koja nije moja

Napomena za voditelje/voditeljke!

- U toku diskusije je važno naglasiti uticaj stereotipa i predrasuda na način na koji posmatramo druge. Podsetiti ih da u ovim situacijama vidimo na »delu« sve segmente predrasuda, tj. kako ono što mislimo o drugima, utiče na ono kako se osećamo i ponašamo.
- Takođe je važno naglasiti da su ove kulture namerno osmišljene tako da predstavljaju potpuno različite sisteme vrednosti (kultura »imatik« je sličnija kulturama koje favorizuju materijalna dobra, kultura »bitik« kulturama koje su više usmerene na humanističke vrednosti). Objasnite im (ako sami do toga kroz diskusiju ne dođu) da se kulture usmerene na komunikaciju, dodir, slavljenje, doživljavaju kao manje vredne, »Inferiorne«, da se prema njima često odnosimo sa omalovažavanjem i da smo spremni da ih »prevaspitavamo«.

- Napravite paralelu (ukoliko sami do toga ne dođu) ove aktivnosti sa životnom realnošću, kako kao pripadnici dominantne kulture, kada radimo sa pripadnicima podređene kulture često pokušavamo da ih promenimo i kako se bavimo njima polazeći od sebe, a ne od njihove realnosti.

Napomena za voditelje/voditeljke?

- Ne može se raditi ukoliko nemate bar 16 učesnika, da biste mogli da ih podelite u dve grupe po sedam i dva posmatrača.
- Za karte možete koristiti običan špil karata.
- Ovu aktivnost treba raditi sa dva voditelja, da bi istovremeno davali instrukcije u obe grupe.
- U nekim situacijama možete imati dve ili jednu delegaciju, ukoliko želite da pojednostavite aktivnost. Ukoliko se za to odlučite, važno je da vodite diskusiju u sledećem pravcu:
 - Prva delegacija – fokus je na tome da li možemo da posmatramo bez prosuđivanja, bez suđenja o onome što se razlikuje od nas (npr. Nijedan muškarac ne sme da se obrati ženi pre nego što mu se ona obrati. Ili - Kod njih su žene gazdarice).
 - Druga delegacija – kako komuniciramo sa drugim kulturama, da li svoju smatramo superiornom i koliko se čvrsto pridržavamo obrazaca svoje kulture i onda kada nas to sprečava da se sa drugima povežemo.
 - Treća delegacija – granice integracije i asimilacije, čega smo sve spremni da se odrekemo da bi se povezali sa drugima, kako biti povezan, a ostati svoj...
- Ova aktivnost je veoma zahtevna i potrebno je da se voditelji dobro pripreme za njeno izvođenje i diskusiju koja sledi.
- Ne treba je koristiti kao uvodnu radionicu, pošto je važno da učesnici prethodno prođu neke radionice koje se tiču kulture, karakteristika kulture, konformizam, i sl.

Karakteristike kulture »Biti«

1. Vi ste pripadnici kulture u kojoj su humanističke vrednosti na prvom mestu.
2. U vašoj kulturi Kraljica je vrhovna vladarica (potrebno je da u okviru grupe izaberete Kraljicu i stavite je da sedi na prestolu).
3. Svi pripadnici vaše kulture su uzbuđeni zbog krunisanja nove Kraljice.
4. Žene dominiraju u vašoj kulturi.

Pravila ponašanja u kulturi »Biti«

5. Kad god se nekome obraćate, morate toj osobi dotaći levo rame i udeliti joj kompliment.
6. Da biste završili razgovor, morate dotaći desno rame osobe i reći naziv nekog voća ili povrća.
7. Posetilac koji pogleda u kraljicu mora da uradi tri čučnja.
8. Nijedan muškarac ne sme da se obrati ženi pre nego što mu se ona obrati.
9. Ako bilo ko prekrši pravilo br. 8 mora da skoči u vis tri puta.

Karakteristike kulture »Imati«

1. Vi ste pripadnici kulture u kojoj su materijalne vrednosti na prvom mestu, u kojoj je važno imati, biti uspešan/a.

Pravila ponašanja u kulturi «Imati»

2. Svako od vas ima po četiri različite karte.
3. Potrebno je da trgujete sa drugima da biste imali 4 karte iste vrste, jer su oni koji imaju četiri iste karte najuspešniji u vašoj kulturi.
4. U toku trgovine karte možete davati samo desnom rukom, a primati ih samo levom.
5. Osoba koja nije u stanju da razmeni karte i da ima što više sličnih biva obeležena i stavljena na margine društva, stoji u ćošku dok je neko ne potapše tri puta po ramenu.
6. Posebno uvažavanje sledi onima koji su uspešni u razmeni karata, njima se pri susretu duboko poklonite.
7. Kada se ne poklonite osobi koja je uspešna sa kartama ona počinje da viče i viče dok joj se neko ne pokloni.
8. Ko god prekrši pravila kulture, bilo neko od pripadnika ili došljaka mora da sedne na pod i sedi sve dok mu ne priđu tri osobe i veselo ne otpevaju »Kad si srećan«. Samo posle toga mogu da se vrate u veliku grupu.

Uputstvo za posmatrače
Sami sa jednom od kultura

1. Kako postavljaju dodatna pravila?
2. Kako izveštavaju delegacije?
 - Delegacija I
 - Delegacija II
 - Delegacija III
3. Kako reaguje grupa posle izveštaja ? Kako planiraju budući odlazak delegacija?
4. Ostalo što Vam se čini značajnim...

Susret kultura

1. Kako se odvija prvi kontakt između kultura? Da li pokušavaju da uključe prvu delegaciju koja ima zadatak samo da posmatra?
2. Kako se odvija susret sa drugom delegacijom koja treba da ostvari interakciju?
3. Kako teče razmena?
4. Da li postoje pokušaji otkrivanja/razumevanja karakteristika kultura koje ove dve grupe predstavljaju?
5. Kako se odvija komunikacija?
6. Ima li sukoba? Ako ima, kako pokušavaju da ga reše?
7. Šta najviše utiče na tok razmene i mogućnost uspešnog rešavanja zadatka?
8. Da li dominira usmerenost na zadatak ili pokušaj da se prvo uspostave zajednička značenja?
9. Da li komentarišu jedni druge, da li se etiketiraju?
5. Ostalo što Vam se čini značajnim...

Kako da prepoznate da se nalazite u kulturi koja je drugačija od vaše

1. Niko se ne smeje vašim šalama, a vi ne razumete šta je drugima smešno.
2. Vi mislite da se »lepo« ponašate, a drugi vas doživljavaju kao »nevaspitanu« osobu ili nekoga ko ništa ne razume .
3. Ne razumete njihovo ponašanje i ne shvatate šta se od vas očekuje.
4. Ljudi komuniciraju koristeći specifične fraze i izraze koji za vas nemaju smisla.
5. Osećate se neprijatno i zbunjeno zato što ne znate kako da se ponašate (kulturni šok), a nikoga nema da vas podrži i usmeri.

DOPIŠITE AKO IMATE JOŠ NEŠTO...

6. DRAGA SAVETA (90 MINUTA)

Razvojni pristup interkulturalnoj osetljivosti

I VERZIJA

Ciljevi

- Upoznavanje sa konceptom interkulturalne osetljivosti.
- Upoznavanje sa različitim fazama u razvoju interkulturalne osetljivosti (od etnocentrizma do etnorelativizma).
- Osveščivanje različitih stavova, osećanja, ponašanja i vrednosti koji stoje u osnovi različitih razvojnih faza.

Opis aktivnosti:

1. Podelite učesnike u 6 grupa.
2. Pročitajte pismo dragoj Saveti.
3. Svakoj grupi dajte (mogu i da izvlače) po jednu ulogu iz pisma (direktor škole, nastavnici, roditelji, vršnjaci, školski psiholog, prijatelji).
4. Recite im da su u različitim fazama interkulturalne osetljivosti:
 - Direktor škole - poricanje
 - Nastavnici – otpor
 - Roditelji - minimizacija
 - Vršnjaci – prihvatanje
 - Školski psiholog - adaptacija
 - Prijatelji – integracija
5. Svakoj grupi dajte izvod na kome je opisana faza u kojoj se nalaze.
6. Recite im da treba da osmisle i zapišu tipične stavove, osećanja i ponašanja faze u kojoj se njihova uloga nalazi kao i malu igru uloga koja predstavlja situaciju sagledanu iz ugla njihove uloge i faze razvoja interkulturalne osetljivosti u kojoj se nalaze.
7. Svaka grupa bira svog predstavnika koji će učestvovati u dramatizaciji situacije. Kažite im da treba da prisustvuju sastanku na kojem će razgovarati o problemu koji je nastao. Ostali učesnici su posmatrači koji prate šta se dešava tokom dramatizacije.

8. Posle odigravanja uloga, organizujte grupnu diskusiju polazeći od sledećih pitanja:
 - Kako su se osećali u ulozi koja im je pripala.
 - Kako je to biti neko drugi, posebno onda kada nam se ponašanja i stavovi te osobe ne dopadaju?
 - Kojoj grupi je bilo najteže?
 - Kojoj najlakše? Zašto?
 - Koje su osnovne razlike između etnocentričnih faza (poricanje, otpor i minimiziranje) i etnorelativističkih faza (prihvatanje, adaptacija i integracija)?
9. Podelite im izvode "Razvoj interkulturalne osetljivosti" i sumirajte diskusiju objašnjavajući faze razvoja interkulturalne osetljivosti.

Napomena za voditelja/voditeljku

Jedan način da se uradi ova vežba je da se grupama daju različite uloge (direktor škole, nastavnici, roditelji, vršnjaci, školski psiholog, prijatelji) i onda svaka grupa treba da smisli moguće načine reagovanja te uloge u svim razvojnim fazama (u cilju sticanja jasnije slike razvoja).

Pismo

Draga Saveta

Draga Saveta,

Posle seminara o interkulturalnosti na kome sam bio, želeo sam da u svojoj školi sprovedem neke ideje, da organizujem neke slične radionice na kojima bi se ljudi družili i bolje upoznavali i na kojima bismo učili o drugim kulturama koje postoje u našem okruženju. Mislim da je to važno pošto živim u višenacionalnoj sredini u kojoj za sada nemamo mnogo kontakata jedni sa drugima. Moji prijatelji i školski psiholog me podržavaju, a i društvo u školi kao da prihvata ideju. Problem je nastao kada su nastavnici saznali šta radim. Ništa mi otvoreno ne zameraju, ali po onome kako se ponašaju vidim da im se ne dopada. Plašim se da će biti velikih problema ako to stigne do roditelja i direktora. Molim te, pomози mi.

II VERZIJA

Napomena: U ovoj verziji dato je drugačije i pismo i samim tim drugačije uloge. Sve drugo je isto. Izbor između ove dve opcije zavisi od sastava grupe i njihovog interesovanja.

- Roditelji devojke - poricanje
- Mladićev otac – otpor
- Mladićeva majka - minimizacija
- Devojka – prihvatanje
- Mladić - adaptacija
- Prijatelji – integracija

Pismo

Draga Saveta

Draga Saveta,

Sa svojim dečkom se viđam već šest meseci i divno nam je zajedno. On je sladak, voli me i ne smeta mu moje poreklo (Ja sam Romkinja). Njegovi prijatelji su me prihvatili, moji su prihvatili njega i sve je bilo kao u bajci. Problem je nastao kada je poželeo da me upozna sa svojim roditeljima. U njihovu kuću sam došla puna iščekivanja, ali sam se razočarala. Očigledno im se nije dopalo što sam Romkinja. Ništa nisu direktno rekli, ali po načinu kako su se ponašali prema meni bilo je jasno da im se ne dopadam. O tome sam kasnije razgovarala sa svojim dečkom i on mi je rekao da preterujem i da se oni uvek tako ponašaju kada prvi put upoznaju neku njegovu devojku. Rekao mi je da im treba vremena da se opuste i da me prihvate, ali ja nisam sigurna da će se to ikada desiti. O tome nisam želela da razgovaram sa svojim roditeljima, ne bi me razumeli. Šta da radim? Bojim se da će to dovesti do našeg raskida, a ne želim da se to desi. Pomozi mi molim te!

RAZVOJ INTERKULTURALNE OSETLJIVOSTI

Poricanje – Poricanje može da nastane u slučajevima kada je usled izolacije (fizičke ili društvene) onemogućen bilo kakav kontakt sa kulturnim različitostima. Osoba u ovoj fazi poriče da postoje kulturne razlike, a čak i ako dozvoli sebi da primeti pojedine kulturne različitosti, odbija bilo kakvu mogućnost postojanja diskriminacije na osnovu tih različitosti. Osoba se ponaša kao da problem ne postoji.

Otpor – Osoba u ovoj fazi primećuje različitosti, ali na njih gleda kao na nešto preteće i ugrožavajuće. Sve što je različito od sopstvene kulture etiketira se negativno, tako da ovu fazu obeležava pojava “negativnih stereotipa”. Ti stereotipi mogu da se odnose na pol, rasu, religijsku pripadnost, nacionalnost, odnosno na bilo kakvu percipiranu razliku. U ovoj fazi se takođe javlja i pretpostavka o superiornosti sopstvene grupe, koja čak ne mora ni da uključuje negativno etiketiranje drugih, već je dovoljna kao pretpostavka na osnovu koje se osoba oseća dobro.

Minimizacija – Poslednja faza etnocentričnog stadijuma, tj. pokušaja da se očuva jedinstvenost svog okruženja i da se različitosti “sakriju” u ime sličnosti. Kulturne različitosti se primećuju i ne etiketiraju se više negativno, ali se na njih gleda kao na nešto što je relativno nevažno u odnosu na mnogo važnije stvari kao što su kulturne sličnosti.

Prihvatanje – Prihvatanje kulturnih različitosti predstavlja korak između etnocentrizma i etnorelativizma. U ovoj fazi osoba prihvata i uvažava kulturne različitosti. Na različitost se gleda kao na osnovni i neophodni

deo međuljudskih odnosa. Različitosti se ne vrednuju - jednostavno se prihvata njihovo postojanje. Postoje dva nivoa prihvatanja:

1. prihvatanje razlika na nivou ponašanja, uključujući jezik, stilove komunikacije, neverbalne znake, i sl;
2. prihvatanje manje vidljivih osobenosti kulture, kao što su vrednosti, norme, način opažanja realnosti, i sl.

Adaptacija – Najčešći vid adaptacije je *empatija*, tj. pokušaj da se stavimo na tačku gledišta drugih i da svet sagledamo iz njihove perspektive. Na taj način moguće je da razumemo poglede na svet koji se sasvim razlikuju od naših i da razumemo vrednosti drugih kultura, iako su različite od vrednosti naše kulture. Drugi vid adaptacije je tzv. kulturni pluralizam, tj. sposobnost da se poistovetimo sa dve ili više kultura, njihovim vrednostima, normama i pogledom na svet.

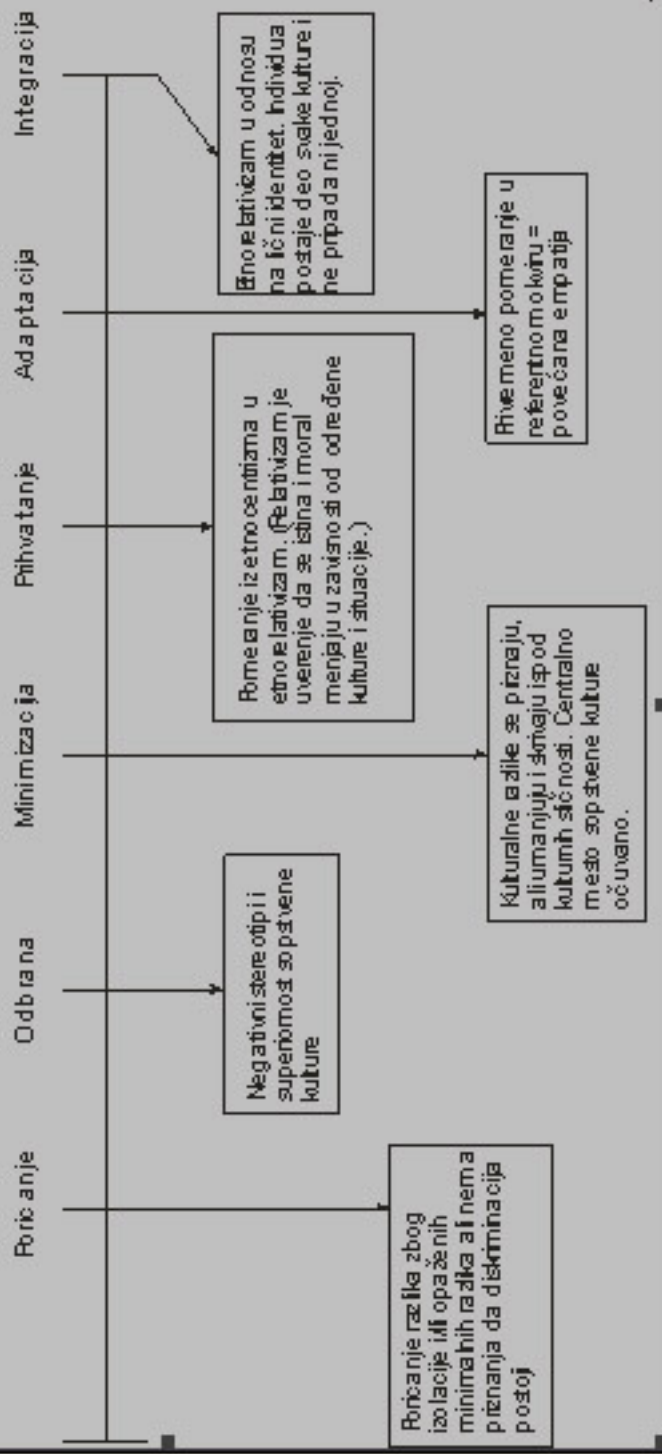
Integracija – Integracija predstavlja primenu etno-relativističkih načela na doživljaj sopstvenog identiteta. Osoba u ovoj fazi nije samo multikulturalna u smislu da je osetljiva za druge kulture, već je u isto vreme u stanju da se odvoji, distancira od bilo kog kulturnog konteksta (uključujući i svoj). Osoba ima doživljaj pripadnosti svojoj kulturi, ali je to ne ograničava da svoja iskustva, vrednosti i pogled na svet sagledava nezavisno od kulturnog konteksta. Ona je u isto vreme i deo kulturnog konteksta i nezavisna od njega.

RAZVOJNI PRISTUP INTERKULTURALNOJ OSETLJIVOSTI (Milton Bennett)

Iskustvo različitosti

Razvoj interkulturalne osetljivosti

7. INTERKULTURALNO JA (60 MINUTA)

Ciljevi

- Ustanoviti nivo konkretnih znanja o drugim kulturama.
- Razmeniti iskustva sa drugim učesnicima.
- Razviti strategije za sticanje konkretnih znanja o drugim kulturama.

Opis aktivnosti

1. Podelite učesnike u parove. Svakom paru dajte upitnik koji treba da popune zajedno.
2. Recite im da svako pitanje pročitaju, a onda da svako u paru da odgovor na njega. Zamolite ih da zapisuju odgovore da bi posle mogli da referišu u velikoj grupi.
3. Kada odgovore na pitanja, zamolite ih da se vrate u veliku grupu. Čitajte pitanja jedno po jedno, a neka vam parovi daju odgovore. Zapisujte odgovore na veliki papir ili flipčart.
4. Kada dobijete odgovore na sva pitanja, pitajte ih da li imaju neke primere za pitanja i odgovore.
5. Organizujte razmenu u velikoj grupi polazeći od sledećih pitanja:
 - Kako ste se osećali odgovarajući na pitanja?
 - Da li su znali manje ili više nego što su mislili?
 - Da li su saznali nešto što ih je iznenadilo, nešto što im je zanimljivo?
 - Kako mogu saznati nešto više, gde naći informacije?

UPITNIK

1. Da li znate neku pesmu ili muziku iz druge zemlje?
Koju vrstu muzike iz drugih zemalja volite?
2. Da li znate neke specifične običaje iz drugih zemalja? Opišite običaje koje znate.
3. Da li ste jeli hranu iz drugih zemalja? Šta ste imali priliku da probate? Da li imate omiljenu hranu?
4. Da li nosite odeću (nakit) iz drugih zemalja? Opišite odeću koju nosite, materijal, boje i sl.
5. Imate li prijatelje u drugim zemljama? Opišite ih i recite odakle su, kako ste ih sreli i sl.
6. Da li govorite ili učite neki strani jezik? Koji/je? Da li je teško učiti, govoriti i pisati na stranom jeziku? Da li članovi vaše porodice govore strane jezike?
7. Da li ste skoro putovali u neku stranu zemlju? Da li ste ikada učili školu u inostranstvu? Da li je to radio neko iz vaše porodice ili od vaših prijatelja? Da li biste voleli da studirate u inostranstvu?
8. Koje međunarodne proslave i praznike znate? Opišite jedan praznik svom partneru/ki.
9. Kako reagujete kada sretnete pripadnika/cu druge kulture, nekog druge boje kože, načina ponašanja i sl?

Napomena voditelju/voditeljki

Vodite računa o čemu razgovaraju učesnici u parovima. Ukoliko ih ne podsećate da treba da odgovore na pitanja može se desiti da počnu da razgovaraju i o temama koje nisu vezane za upitnik. Nekada nije loše ograničiti im vreme razmene, npr. 20 minuta. Važno je i da imate pripremljene primere npr. Za 1, 2 i 8 pitanje. Konsultujte literaturu i pripremite se. Možete doneti i muziku, slike i sl.

8. U MOJOJ PORODICI (90 MINUTA)

Ciljevi

- Upoznavanje sa različitim porodičnim kulturama i vrednostima.
- Uočavanje sličnosti razlika među učesnicima u odnosu na kulturne vrednosti.

Materijal za rad:

- Papiri formata A4,
- veliki flipčart papiri,
- bojice i flomasteri,
- lepak i makaze.

Opis aktivnosti

1. Zamolite učesnike da svako kaže prvu asocijaciju na reč porodica, zapišite njihove odgovore na flipčart.
2. Svakom učesniku/ci dajte 2 papira formata A4 i zamolite ih da svako za sebe nacrtaju svoju porodicu kako želi. Recite im da mogu da crtaju članove porodice, da mogu da nacrtaju simbol, geometrijske oblike, šta god žele, ali da predstave svoju porodicu.
3. Posle 10 minuta recite im da se sete 3 najvažnije stvari (za njih), najvažnije vrednosti koje su dobili u svojoj porodici i da ih zapišu na drugi papir . Mogu da ih zapišu kao pojedinačne reči, kao moto ili kao poslovice, mogu da ukrase papir ako žele.
4. Posle 10-15 minuta, kada svi završe, zamolite ih da ustanu i krenu u šetnju po prostoriji u kojoj radite, razgledajući crteže i zapisane vrednosti jedni drugih.
5. Recite im da dok se šetaju treba da pogledaju šta su drugi uradili, mogu da pitaju šta ih zanima i da probaju da vide što više tuđih crteža.
6. Posle 10 minuta recite im da stanu i krug i da izaberu sebi para, nekoga za koga smatraju da ima crtež ili vrednosti koje su zapisane koje se najviše razlikuju od njihovog.

7. Neka svaki par nađe mesto u prostoriji i neka sednu da razgovaraju. Recite im da svaki član para ima 5 minuta da govori. U toku razgovora, neka jedni drugima ispričaju o svojoj porodici:
 - a. Koliko članova ima
 - b. Odakle su im roditelji
 - c. Kakvi su odnosi u porodici (muško-ženski; odrasli-deca)
 - d. Koji se običaj neguje u porodici
 - e. Koje su 3 vrednosti/najvažnije stvari naučili u porodici
8. Posle 10 minuta, neka svaki par kaže u par rečenica najzanimljivije šta su saznali jedan/na o drugom/oj.
9. Otvorite diskusiju u velikoj grupi:
 - a. Da li su toliko slični/različiti koliko su mislili?
 - b. Da li su otkrili nešto o sebi i drugima o čemu nisu razmišljali?
 - c. Koliko vrednosti koje su naučili u porodici utiču na njihovu percepciju realnosti?
 - d. Da li nas porodice i porodična kultura definišu i na koji način?
 - e. Da li nas ograničavaju ili sputavaju?
10. Za kraj pola grupe neka na veliki flipčart zalepi crteže porodica i napravi porodično stablo grupe. Druga polovina neka na drugi flipčart zapiše, ili zalepi papire sa vrednostima i napravi spisak porodičnih mudrosti. Kada završe, oba flipčarta zakačite negde u prostoriji.

Napomena za voditelja:

Važno je da učesnici osveste koliko nas porodična kultura definiše, bilo da njene vrednosti prihvatamo ili im se opiremo. Takođe je važno da uvide i da kada deluje da imamo isto/slično poreklo ne znači da delimo iste vrednosti, i obrnuto.

IDENTITET

1. LIČNI IDENTITET (60 MINUTA)

Ciljevi

- Osveščivanje jednog dela ličnog identiteta: ime i karakteristike preko kojih opisujemo sebe.

Opis aktivnosti

Priča o mom imenu

1. Učesnici imaju zadatak da razmisle o poreklu svog imena, kako su ga dobili, šta za njih znači njihovo ime, da li bi ga menjali, i sl.
2. Učesnici, jedan po jedan izlaze na flipčart, pišu svoje ime gde god žele na papiru, izgovore glasno svoje ime, kažu šta znači, od koga su ga i kako dobili i da li bi ga menjali.
3. Kada svako ispriča svoju priču, na vrhu papira zapišite "mi" i kratko komentarišite o značenju imena za lični identitet, ali i grupni, jer govori o zajednici iz koje potičemo, vremenu u kome smo se rodili, porodici i sl.

Predmet koji me predstavlja

1. Kažite učesnicima da pronađu neki predmet koji ih na bilo koji način predstavlja (to može da bude nešto što imaju kod sebe ili nešto što nađu u prostoriji ili nešto što mogu da nađu napolju u prirodi...).
2. Kada se učesnici vrate u prostoriju, jedan po jedan pokazuju svoj predmet i objašnjavaju zašto su ga izabrali i na koji način to predstavlja njih

Osmeh i pozdrav u krug

Učesnici sede u krugu i jedan po jedan se okreću ka osobi do sebe i upućuju joj osmeh i neki pozdrav. Aktivnost traje dok svi ne pozdrave osobu do sebe.

2. IDENTITET, POZITIVNA AFIRMACIJA (60 MINUTA)

Ciljevi

- Definisanje odrednica ličnog identiteta.
- Uočavanje kompleksnosti identiteta i njegova promenjivost.
- Razumevanje načina na koji naš identitet utiče na način na koji vidimo svet oko sebe.

Materijal za rad

- Papir A4,
- veliki papiri,
- flomasteri,
- "grafikon" identiteta.

Opis aktivnosti

Šta imam u identitu

1. Svaki učesnik dobije nacrtan grafikon sa 6 pregrada, u koje treba da upiše šta je sve; šta su grupe preko kojih bi se sada i ovde definisali (jedna pregrada – jedna grupa kojoj pripadaju).
2. Razmena na velikoj grupi, čitaju svoje rangove i izlistavaju šta se pojavljuje u grafikonu, voditelj zapisuje i komentariše: **uloge u životu** (ćerka, majka, učenik, psiholog...); **nešto što biramo** (politička pripadnost, oblačenje, religija, gde živimo, pripadnost određenim grupama); **ne biramo** (gde smo rođeni, boja kose, očiju pol i seksualnost i ponekad nešto što nismo ili ne želimo da budemo - nepušač, nealkoholičar...).

Komentar voditelja/voditeljke

Komentarišite značaj identiteta, kako se možemo definisati preko različitih kriterijuma, kako se naši izbori menjaju i u zavisnosti od čega, da su naši identiteti neka

vrsta filtera kroz koji posmatramo svet; da smo nekada deo grupa koje biramo, a nekada onih koje to nisu.

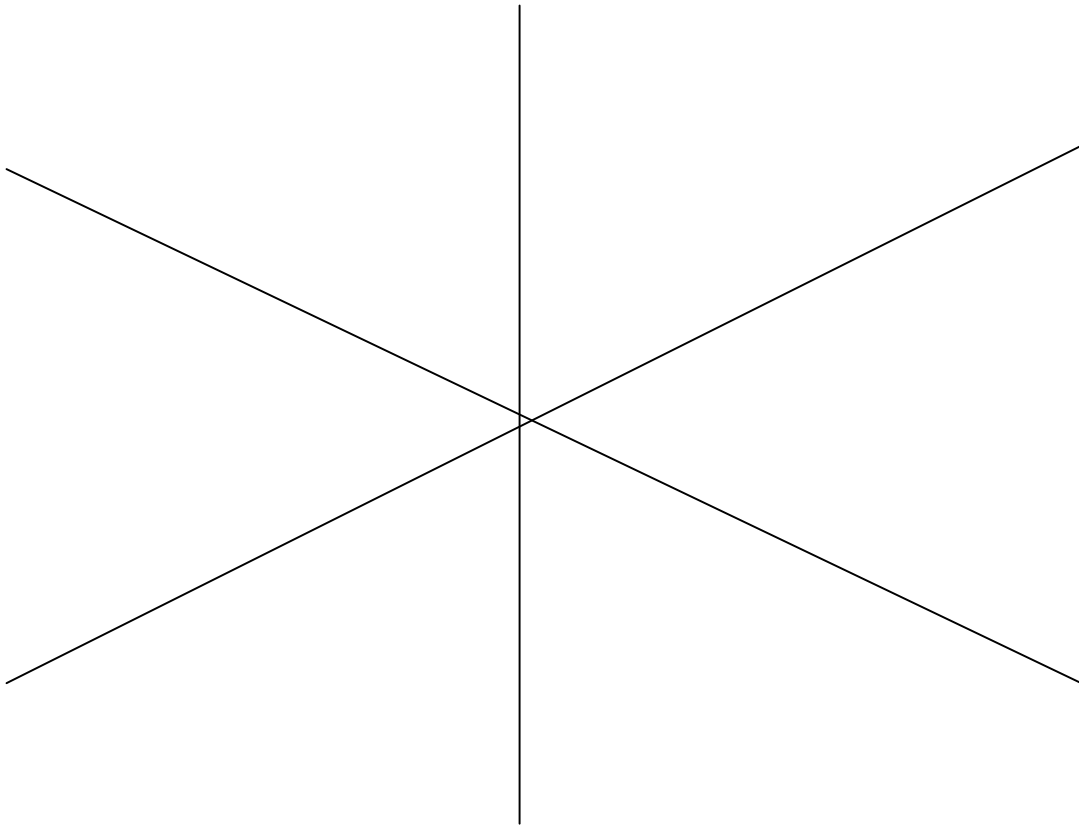
“Pačvork”

1. Svako od učesnika ukrašava svoj “grafikon” kako želi, daje mu oblik, boju, veličinu. Na papir zapisuje i svoje ime. Zatim za svaku grupu za koju se odlučio navodi po jedan kvalitet (npr. drug – podrška; učenik/ca – snalažljivost; sestra/brat – brižnost i sl).
2. Na unapred pripremljene velike papire lepe svoje ukrašene “grafikone” praveći pačvork. Jedan po jedan učesnici prilaze velikom papiru, kažu svoje ime i nabroje kvalitete, zatim ga zalepe.

Komentar voditelja/voditeljke

Komentarišite kako smo svi na početku imali iste “grafikone”, a na kraju mnogo različitih oblika. Kako je važno imati svest o tome šta su naši kvaliteti i kako to može da doprinese grupi.

Adaptirano iz Programa “Ni crno ni belo” (Vranješević, Trikić, 2000)

3. MOJE/NAŠE SNAGE (90MINUTA)

Ciljevi

- Definisane odrednice grupnog identiteta, uočavanje kompleksnosti grupnog identiteta i njegove promjenjivosti.
- Uočavanje odnosa ličnog i grupnog identiteta.
- Razumevanje načina na koji grupni identitet utiče na to kako vidimo sebe i svet oko sebe.

Materijal za rad

- Veliki papiri,
- flomasteri.

Uvodna aktivnost

“Ja sam ekspert za...”

1. Javlja se jedan dobrovoljac za igru “Ja sam ekspert za...” Svako od njih ima zadatak da se priseti neke aktivnosti, što banalnije i svakodnevnije, da je razloži do najsitnijih detalja, kao sekvence i da onda druge u grupi obučiti kako se to radi, pokazujući i verbalno komentarišući. Npr. “Ja sam ekspert za šetanje psa...”, korak 1 – uzmete ogrlicu (pa se to pokaže), uhvatite vašeg psa (pa se to pokaže), stisnete ga među kolena (pa se to pokaže), itd.
2. Kada smisli šta žele da pokažu, svi stanu u krug, “ekspert” pokazuje, a ostali ponavljaju... Voditelj komentariše, kratko, da smo svi eksperti u nekoj oblasti, ali da to najčešće potcenjujemo...

Glavna aktivnost

“Biti isti, biti poseban, pripadati, a ostati svoj...”

1. Svako od učesnika uzima po stiker i odlazi do pačvorka “naših snaga”, na stiker prepisuje svoj prvi rang, stiker lepi na sebe tako da ga svi mogu videti i pročitati.
2. Voditelj objašnjava da će se deliti u grupe po prvom izboru. Šetaju se i pronalaze one koji imaju isti ili sličan prvi izbor i prave grupe.

Napomena za voditelja/voditeljke

Ukoliko ostane grupa u kojoj su oni koji imaju raznovrsne izbore i ne "pripadaju drugima" napravite od njih grupu, onih koji su se našli zajedno sticajem okolnosti. Kasnije to iskoristiti kako nekada biramo grupe ili nas smeštaju u grupe sa kojima nemamo suštinske veze, nego se sve dešava situaciono.

3. U grupama razmenjuju šta su im sve bili izbori. Grupi u kojoj su daju ime, **prave poster** i ispisuju šta je karakteristično za tu grupu (najmanje tri karakteristike).
4. U grupama pričaju o situacijama u kojima su bili ponosni što su deo određene grupe, kao i o situacijama u kojima im je bilo neugodno/bolno što su deo te grupe.
5. Zapisuju na poster po jedan razlog/zajednički ili najčešći: zašto su ponosni i kad im je bilo neprijatno zbog toga što su deo te grupe.
6. Napišu i šta ih nervira šta drugi misle o njima zato što su deo te grupe, a šta im prija.
7. Svako od učesnika u grupi napiše po jedan stereotip koji je u vezi sa grupom u kojoj je, ali koji se ne odnosi na njega/nju. Zapiše u sledećoj formi:

Ja SAM: _____ (deo određene grupe), ali NISAM (stereotip)_____.

Npr. Ja sam učenik, ali nisam lažljiv.

8. U malim grupama učesnici iščitavaju svoje iskaze i prave grupni iskaz: MI SMO_____, ali NISMO_____.
9. Razmena, predstavljanje grupa. Svaka grupa okači svoj poster i ukratko ga komentariše. Ostali mogu da postavljaju pitanja i da komentarišu poster.

Napomena za voditelja/voditeljku

Ukoliko imate malo vremena, pošaljite postere u krug, da svi vide šta je urađeno.

Komentar voditelja/voditeljke

Objasnite da je sve ono što su naveli kao grupa neka vrsta stereotipnog mišljenja. To nam nekada prija, nekada ne. Pitajte učesnike, da li je lako biti deo

grupe, kako biti isti, biti poseban, pripadati, a ostati svoj. Ispričajte im ukratko o stereotipima

Završna aktivnost

Sedanje u krilo: Jedan učesnik kaže neku svoju karakteristiku, svi sa sličnom ili istom sednu mu u krilo.

Adaptirano iz Programa "Ni crno ni belo" (Vranješević, Trikić, 2000)

*** Paul Gorski**

4. LANAC SLIČNOSTI RAZLIKA (90 MINUTA)

Ciljevi

- Upoznavanje sa sličnostima i razlikama među članovima grupe.
- Uviđanje da sličnosti i razlike mogu biti i razlog za povezivanje i za razdvajanje.

Materijal za rad

- Trake u boji, po tri za svakog učesnika, dimenzije 25 cm dužine i 3 cm širine,
- lepak,
- flomasteri,
- flipčart papir.

Opis aktivnosti

2. Pripremite trake od raznobojnog papira tako da svaki učesnik ima po 3 trake. Neka trake budu 25 cm dugačke i 3 cm široke.
3. Dajte svakom učesniku po 3 trake.
4. Zamolite ih da razmisle po čemu su sve slični, a po čemu se razlikuju od osoba sa kojima su u grupi.
5. Na svaku traku neka napišu, sa jedne strane ono po čemu su slični sa drugima, a sa druge strane ono po čemu se razlikuju, tako da na kraju svaki učesnik ima 3 trake sa po 3 sličnosti i 3 razlike.
6. Objasnite im da mogu da navode datume i godine rođenja, izgled, zajednica u kojoj žive, hobiji, interesovanje, uzrast, porodica, i sl.
7. Kada završe neka svako pročita šta je zapisao, a vi zapisujte na flipčart.
8. Pitajte ih da li imaju neki komentar na ono što je zapisano. Koje se sve kategorije pojavljuju, da li se kategorije ponavljaju i u sličnostima i u razlikama. Povežite to sa karakteristikama identiteta.
9. Kažite im da uvek postoji nešto što je opšte (po čemu smo svi slični), nešto što je posebno (imaju to samo neki) i nešto što je pojedinačno (po čemu smo drugačiji od svih drugih).
10. Pitajte ih da li nas ono po čemu se razlikujemo obavezno razdvaja od drugih ili ne. Da li nam i sličnosti i razlike pomažu da se definišemo u odnosu na grupe

kojima pripadamo?

11. Jedan od zaključaka može da bude i da, kada dolazimo iz potpuno različitog konteksta, postoji mnogo toga po čemu smo slični, a da isto tako i kada dolazimo iz istog konteksta postoji mnogo toga po čemu se razlikujemo.
12. Za kraj ih pozovite da svi zajedno naprave lanac sličnosti i razlika. Počnite tako što će jedan učesnik svoju prvu traku spojiti i napraviti prvu kariku po Mobijusu (spiralno uvijanje, tako da se stiče utisak kako je traka beskonačna). Zatim drugu, pa treću i tako dok svi ne spoje svoje karike u veliki lanac. Kako ko spoji kariku neka glasno izgovori šta unosi u lanac.
13. Objasnite im da ste svi zajedno pravili lanac od Mobijusovih karika jer to ilustruje način na koji se sličnosti i razlike prelivaju jedne u druge i spajaju u tok koji može koliko da razdvaja, toliko i da povezuje.
14. Pozovite učesnike da smisle način na koji mogu da se igraju sa svojim lancem, a da ga ne prekinu.

STEREOTIPI, PREDRASUDE

1. STEREOTIPI I PREDRASUDE (90 MINUTA)

Ciljevi

- Uočiti načine na koje se opažaju različitosti.
- Uočiti mehanizme nastajanja stereotipa, brzine kojom se vrše generalizacije.
- Uočiti načine na koje stereotipi deluju: kako način na koji nas drugi opažaju utiče na to kako opažamo sebe.
- Razlikovanje opservacije od interpretacije kao način za prevazilaženje stereotipnog mišljenja.

Materijal za rad

- Zvonce/pištaljka,
- stikeri u tri boje,
- pravila ponašanja svake od tri kultura,
- izvodi "O predrasudama i stereotipima", "Proces nastajanja stereotipa i predrasuda", "Funkcije predrasuda i stereotipa".

Opis aktivnosti

1. Dajte učesnicima da izvlače stikere različitih boja (tri boje) i recite im da se na osnovu njih podele u tri grupe. Neka svaka grupa stane u određeni deo prostora što dalje jedni od drugih.
2. Neka stikere zalepe tako da budu vidljivi i objasnite im da im oni pomažu da se razlikuju i budu prepoznatljivi.
3. Objasnite im da svaka grupa predstavlja po jednu kulturu, a zatim svakoj grupi posebno i pravila ponašanja u toj kulturi, tako da drugi ne čuju. Možete svakoj grupi dati i ceduljicu sa opisom ponašanja. Važno je da naglasite da svi moraju da se pridržavaju napisanog na cedulji i da šta god se dešavalo treba da se drže pravila svoje kulture.
5. Dajte svakoj grupi po par minuta da se pripremi.

6. Kada su svi spremni, objasnite im da sve tri kulture kreću u šetnju s ciljem da se upoznaju s drugima i pitaju sagovornike ono što ih interesuje, a da pri tome ne odstupe od pravila svoje kulture. Mogu slobodno da se kreću, susreću s kim god žele i razmenjuju o čemu god hoće.
7. Povremeno pravite zvuk zvonom (pištaljkom). Pustite da aktivnost traje 10 do 15 minuta (dužina aktivnosti je i stvar procene voditelja, može da traje i duže i kraće, u zavisnosti od reakcija učesnika, ali ne kraće od 10 minuta).
8. Kada se igra završi zamolite učesnike da se vrate u svoje grupe i zapišu zapažanja o drugim dvema grupama (koga su sreli, kakvi su ti...) kao i da daju imena drugim kulturama.
9. Zamolite ih i da napišu nešto o sebi, svojoj kulturi, kakvi su oni i kako bi mogli da se zovu.
10. Organizujte razmenu u velikoj grupi tako što će svaka grupa da govori o drugima. Sve što kažu vi zapišite na čartu. Dok jedna grupa govori, drugi bi trebalo da čute i slušaju.
11. Kada se završi sa razmenom, neka svaka grupa govori o sebi, a vi zapisujte.
12. Pozovite učesnike da komentarišu dobijene liste, da objasne kako su zaključivali o drugima, odakle im toliko podataka, na osnovu čega su zaključivali i sl.
13. Rezimirajte aktivnost tako što ćete im objasniti da stereotipi nastaju na osnovu neke istine oko koje se vrše generalizacije koje se kao grozdovi grupišu u predrasude. Funkcija stereotipa je pre svega u tome da olakšaju razumevanje realnosti razvrstavanjem pojava u kategorije, koje nastaju generalizovanjem. Kroz interpretaciju i generalizaciju istina, stereotipi se formiraju kao zaštita koja prerasta u ograničenje; uvedite komentare o razlikovanju opažanja od tumačenja, kao pojam pozitivnih stereotipa (podeliti im materijal o tome i prokomentarisati ga).

Ponašanje pripadnika I kulture:

- odbroje u sebi do 6 pre nego što kažu nešto;
- na zvuk zvona (pištaljke) začute i osluškuju;
- na pitanje "Kako si?" pokriju oči rukama.

Ponašanje pripadnika II kulture:

- čim nekog sretnu, pitaju "Kako si?" i unose se u lice sagovorniku;
- na zvuk zvona (pištaljke) protežu se (prave pozdrav suncu);
- kad sagovornik govori tiho ili ćuti postaju bučni, viču da bi uspostavili kontakt.

Ponašanje pripadnika III kulture:

- govore tiho;
- na zvuk zvona (pištaljke) poklone se duboko;
- drže distancu od pola metra od sagovornika (izmiču se).

Preuzeto iz programa "Ni crno ni belo" (Vranješević, Trikić, 2000)

Proces stvaranja predrasuda i stereotipa

Tri koraka:

4. Stvaranje "upadljivih" kategorija - kada upoznajemo ljude, mi se usmeravamo na karakteristike koje su "najupadljivije", zanemarujući pri tom ostale.
5. Pravljenje netačnih generalizacija o grupi (stereotipi i predrasude) – na osnovu tih upadljivih atributa donosimo zaključke o osobi i generalizujemo na grupe kojima ona pripada. Predrasude i stereotipi dovode do pogrešnih generalizacija o pojedincima kada verujemo da su grupe kojima pripadaju homogene. Ovaj način mišljenja uskrađuje pravo na različitost. Kada realnost nije u skladu sa predrasudama i stereotipima koje imamo, onda smo skloni da "falsifikujemo realnost", da bismo i dalje zadržali ono u šta želimo da verujemo.
6. Tretiranje ljudi na različite načine u skladu sa tim zaključcima (diskriminacija).

Funkcija predrasuda i stereotipa

Predrasude i stereotipi nam pomažu:

- da osmislimo i razumemo svet oko sebe (u situaciji koja je nedovoljno jasna, tj. u kojoj ne raspolažemo sa dovoljno informacija, stereotipno mišljenje "popunjava praznine", kompletira nepotpune informacije i daje nam osećaj izvesnosti, sigurnosti i jasnoće);
- da vrednujemo grupu kojoj pripadamo;
- da vrednujemo druge grupe, njihove karakteristike i način funkcionisanja;
- da opravdamo diskriminaciju onih koji pripadaju drugim grupama.

O PREDRASUDAMA

STAVOVI su relativno trajni subjektivan (+ ili -) odnos prema određenim objektima (grupe, narodi, pojedinci, institucije...). Podaci se iskrivljuju i prilagođavaju stavovima, interpretiraju se u skladu sa njima. Svaki stav ima tri komponente:

- **kognitivnu** (šta mislimo),
- **afektivnu** (šta osećamo),
- **konativnu** (šta radimo).

U socijalnoj psihologiji **PREDRASUDE** su definisane kao specifične vrste stavova:

- sudovi koji nisu zasnovani na činjeničkim i logičkim argumentima;
 - otporni su na promene;
 - uključuju jak emotivni odnos.
-
- Ogovaranje i stereotipno ocenjivanje (prljavi, ružni, zli);
 - socijalna distanca - izbegavanje kontakta;
 - diskriminacija – ograničavanje raznih prava;
 - fizički napad – prelazak sa verbalne na fizičku agresiju;
 - genocid – istrebljenje.

Etnička distanca i etničke stereotipije mogu se posmatrati kao oblici i indikatori predrasuda.

O STEREOTIPIMA

Stereotipi – šematska i kruta predstava o osobinama i ličnosti pripadnika neke grupe koja se kruto prenosi i primenjuje na svakog pojedinca iz grupe.

Dva shvatanja o poreklu i funkcijama stereotipija:

- **neopravdane generalizacije**, plod nepotpune indukcije tj. suđenja, na osnovu ograničenog iskustva (stoga često sadrže deo istine) i imaju funkciju snalaženja, orjentisanja u životu, kao i mnogi drugi pojmovi - nauka često gradi takve stereotipe, jer na uprošćen način prikazuje složene procese;
- **izraz i racionalizacija predrasuda** (tj. karakterističnih stavova);
- predrasude se ispituju merenjem **socijalne distance**, tj. preko spremnosti da se prihvate ili odbiju karakteristični socijalni odnosi sa pripadnicima određenih grupa.

Stereotipi predstavljaju kognitivnu komponentu stava, a **socijalna distanca** se najčešće odnosi na konativnu, ponašajnu komponentu stava, koja je za društveni položaj neke grupe važnija

2. ŠTA ZNAM, ŠTA SU MI REKLI (90 MINUTA)

Ciljevi

- Uočiti rasprostranjenost stereotipnog načina mišljenja.
- Demonstrirati kako se stereotipno mišljenje uči spontano, a kako odučavanje zahteva svesni napor.
- Detektovati ko su sve agensi kulture koji utiču na formiranje stereotipnog načina mišljenja.

Materijal za rad

- Flipčart papiri,
- izvod "Šta znam, a šta su mi rekli".

Opis aktivnosti

1. Postavite flipčart papire po prostoriji u kojoj radite kao postere, tako da su dostupni učesnicima. Na svaki napišite po jednu etiketu (npr. stari ljudi, muškarci, žene, tinejdžeri, Katolici, Muslimani, siromašni ljudi, Romi, ljudi sa posebnim potrebama, Arapi, Albanci, bogati ljudi, ljudi sa sela, ljudi iz grada, izbeglice, Pravoslavci, Crnci, samohrane majke, folk pevačice i sl.).
2. Recite učesnicima da se slobodno kreću po prostoriji i na svaki papir zapišu nešto što su čuli ili što znaju o grupi na koju se etiketa odnosi.
3. Ostavite dovoljno vremena tako da svaki učesnik/ca može da zapiše nešto što za nju/njega ima značenje.
4. Podelite učesnike u pet grupa i organizujte galerijsku šetnju. Neka se u grupama šetaju od postera do postera. Kada pročitaju šta na njima piše, mogu zajednički da prodiskutuju. Dajte im po par minuta za svaki poster.
5. Dajte svakoj grupi upitnik sa sledećim pitanjima za diskusiju:
 - Šta mislite o onome što ste pročitali? Da li je to što piše istina?
 - Odakle nam ono što smo pisali? (Za voditelja: najčešći odgovori su iz medija, od porodice, vršnjaka, škole, knjiga i sl.)
 - Kako smo to učili?
 - Kako možemo da se odučimo?

- Na koji način usvajamo kulturne norme?
 - Da li ljudi dovode u pitanje kulturne norme koje im se nude ili ih vide kao “nešto što je tako i ne može se menjati”.
 - Kakva je uloga grupnog pritiska u održavanju stereotipa.
6. Dajte grupama 15 – 20 minuta da razgovaraju i pripreme neku vrstu izveštaja za veliku grupu. Naglasite da se u izveštajima ne moraju pridržavati redosleda pitanja.
 7. Organizujte razmenu u velikoj grupi tako što će svaka grupa izvestiti do čega je došla.

Napomena za voditelja/voditeljku

Važno je da u diskusiji naglasite da stereotipno razmišljamo skoro na automatskoj osnovi i da svi koristimo stereotipe i da je važno da budemo svesni toga. Važno je da znamo da se zaustavimo i promislimo da li je to što govorimo/mislamo stereotip ili činjenica. Takođe je potrebno pomenuti kako kultura utiče na način na koji mislimo i kako se ponašamo. Podvucite da kulturu počinjemo da učimo kao sasvim mali i da učimo od onih koji nas okružuju nepisana pravila koja nas kasnije u velikoj meri obeležavaju. Kao mali mnogo toga usvajamo bez pitanja ili bilo kakve sumnje u tačnost onoga što nam se govori. Pojasniti učesnicima da se stereotipno mišljenje uči najčešće spontano, ali da odučavanje zahteva veliki svesni napor.

UPITNIK "Šta znam a šta su mi rekli"

- a. Šta mislite o onome što ste pročitali? Da li je to što piše istina?
- b. Odakle nam ono što smo pisali?
- c. Kako smo to učili?
- d. Kako možemo da se odučimo?
- e. Da li nam je teško da govorimo o ponašanjima drugih grupa bez suđenja i vrednovanja?
- f. Na koji način usvajamo kulturne norme?
- g. Da li ljudi dovode u pitanje kulturne norme koje im se nude ili ih vide kao "nešto što je tako i ne može se menjati".
- h. Kakva je uloga grupnog pritiska u održavanju stereotipa?

3. DESKRIPCIJA, INTERPRETACIJA, VREDNOVANJE/EVALUACIJA (90 MINUTA)

Ciljevi

- Upoznavanje sa pojmovima deskripcije, interpretacije i vrednovanja/evaluacije.
- Razlikovanje činjenica/opažanja od tumačenja i vrednovanja kao polazišta za identifikovanje potencijalnih uzroka određene pojave.
- Razvijanje svesti o tome da su naše interpretacije i vrednovanja/evaluacije lično i kulturalno uslovljene
- Upoznavanje sa DIE/DIV modelom nastajanja stereotipa.

Materijal za rad

- Neobični predmeti,
- neobične slike,
- izvod "DIE/DIV model".

Opis aktivnosti

1. Izaberite jedan od neobičnih objekata koje ste pripremili. Zamolite grupu da vam kaže nešto o njemu. Pitajte ih: "Recite mi nešto o ovome". Važno je da pitanje postavite na ovaj način, a ne da ih pitate "Šta je ovo?" ili "Opišite mi ovaj predmet". Ova pitanja navode na vrstu odgovora koja vam u ovoj situaciji ne trebaju.
2. Dok učesnici odgovaraju, na već pripremljeni čart zapisujte njihove odgovore klasifikujući ih u tri kolone: deskripcije, interpretacije, vrednovanja/evaluacije. Samo ih razvrstavajte u tri kolone, a nemojte unapred da zapišete nazive kolona.
3. Kada zapišete odgovore objasnite učesnicima pojmove deskripcije, interpretacije i vrednovanja/evaluacije. Objasnite kako se ono što su oni rekli razvrstava u ove tri kolone.
4. Uzmite drugi objekat i zamolite ih da prvo opišu šta vide. Ono što kažu zapišite u kolonu deskripcije. Ispravite ih ukoliko kažu nešto što nije deskripcija, već

interpretacija ili evaluacija/vrednovanje.

5. Zatim ih zamolite da interpretiraju ono što su opisali. Zapišite njihove odgovore u kolonu interpretacija.
6. Na kraju ih zamolite da kažu svoja vrednovanja/evaluacije, i pozitivne i negativne.
7. Pitajte ih da li imaju neki komentar.
8. Podelite učesnike u male grupe (5 do 6 učesnika) i svakoj grupi dajte sliku koja predstavlja scenu iz nepoznate kulture. Dajte im 10 minuta da završe zadatak. Ako im nije dovoljno vremena, produžite ga, ali ne više od 15-20 minuta. Svaka grupa treba da napiše deskripciju slike, interpretaciju i evaluaciju/vrednovanje.
9. Zamolite male grupe da se vrate u veliku i započnite razmenu. Neka grupe referišu šta su napisale, ostali mogu da komentarišu.
10. Kada završe sa svojim izlaganjima recite im šta slika stvarno predstavlja.
11. Pitajte učesnike šta im je bilo najteže u vežbi.
12. Podstaknite učesnike da ono što komentarišu povežu i sa svojim ličnim iskustvom.

Napomene za voditelje/voditeljke:

- *Kada birate slike koje predstavljaju scene iz kulture koja se razlikuje od kulture kojoj pripadaju vaši učesnici, i trudite se da budu nejasne i nove, tj. da to što predstavljaju bude nepoznato većini učesnika. Imajte objašnjenje slike jer učesnici po završetku aktivnosti vole da znaju o čemu se stvarno radi.*
- *Kada birate dva objekta za uvodnu aktivnost, potrudite se da nađete nešto što je nepoznato većini učesnika, nešto što se koristi u malo poznatim kulturama ili za neobične hobije ili nešto što je iz dominantne kulture, ali se više ne koristi i sl.*
- *Kada učesnici na nivou malih grupa diskutuju u velikoj grupi o delovima vežbe koji su im bili najteži, najčešće se spominju teškoće u razlučivanju evaluacije i deskripcije. Važno je naglasiti da je osnovni preduslov interkulturalne komunikacije znati razdvojiti deskripciju od evaluacije/vrednovanja i interpretacije.*
- *Važno je naglasiti i da su načini na koje opisujemo, interpretiramo i evaluiramo kulturom uslovljeni i ograničavaju naš kapacitet da razumemo druge kulture.*

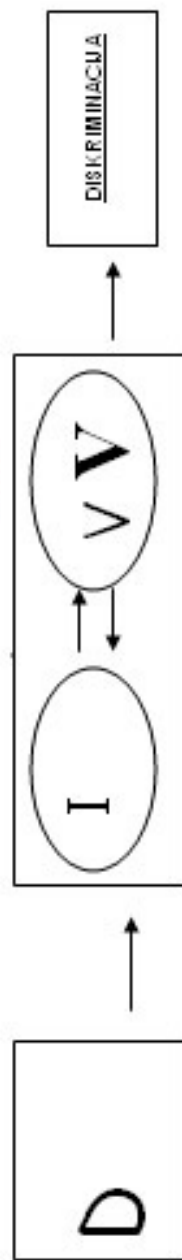
Primeri

- **Deskripcija:** Vidim dete tamnije puti kako stoji ispruženih ruku ispred autobuske stanice.
- **Interpretacija:** Sigurno je Romsko dete koje čisti cipele.
- **Vrednovanje/Evaluacija:** To je dobro, bolje da radi nego da prosi.

PRAVO ZNAČENJE SLIKE – DETE SE IGRA ISPRED STANICE.

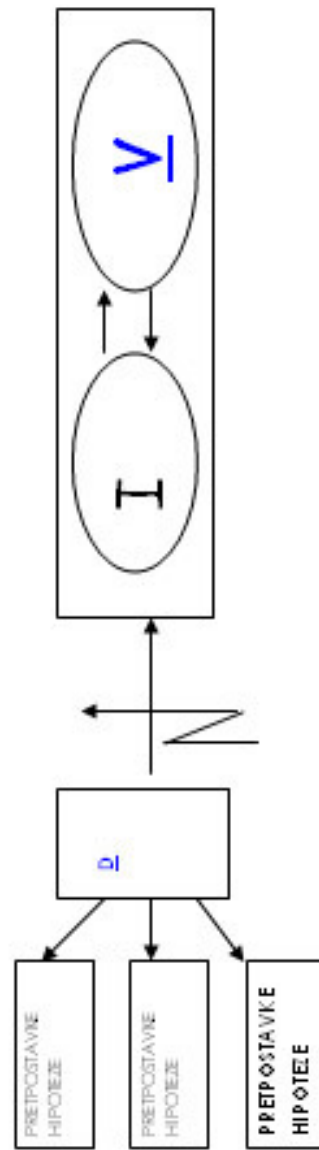
DIV MODEL

(Deskripcija, interpretacija,
vrednovanje)
Bennett's
Bennett's

Opis: šta vidim (opazene činjenice)

Interpretacija: šta mislim (o opozor. šta vidim)

4. LEJLA I MUHAMED (90 MINUTA)

Ciljevi

- Sticanje uvida u značaj konteksta i njegovu ulogu u posmatranju, razumevanju i formiranju stavova.
- Sticanje uvida u važnost izlaženja iz utvrđenih okvira tumačenja realnosti.
- Osveščivanje teškoća u interpretiranju podataka na osnovu nedovoljnih informacija.
- Uočavanje kako interpretacije ograničavaju pravo spoznavanje ljudi, događaja i sveta oko nas.

Materijal za rad

- Lejla i Muhamed, priča 1
- Lejla i Muhamed, priča 2

Opis aktivnosti

1. Recite učesnicima da ćete im pročitati jednu priču. Dok čitate, uporedo ilustrujte sadržaj priče (nije na odmet da svako dobije svoj primerak priče, da bi kasnije kod procenjivanja svako za sebe mogao još jednom da pročita).
2. Posle čitanja zamolite učesnike da svako za sebe rangira likove. Najnegativniji lik dobija rang 1, a najpozitivniji 5.
3. Napravite veliku tabelu, u koju su upisana imena učesnika i likova iz priče. Neka svaki učesnik glasno pročita svoje rangove, a vi ih upišite u tabelu.
4. Podelite učesnike na osnovu sličnosti rangova u male grupe i recite im da u grupama definišu kriterijume po kojima je koji lik dobio određeni rang.
5. Tada im saopštite da imate nove podatke o Lejli i Muhamedu i da bi voleli da ih pokažete učesnicima. Svakom učesniku dajte priču br. 2 i neka je sami pročitaju.
6. Dajte im malo vremena za spontanu reakciju, za smeh, ljutnju, nevericu.
7. Zamolite ih da ostanu u malim grupama i razgovaraju o tome da li bi im rangovi posle novih informacija ostali isti. Šta bi promenili?

8. Organizujte razmenu u velikoj grupi: Pitajte ih da li su nešto promenili ili ne? Šta su promenili? Zašto? Kako su došli do rangova posle čitanja prve priče, šta ih navelo da na ovaj način procene likove, a šta ih navodi da to sada menjaju? Da li i sada mogu sa sigurnošću da tvrde da znaju šta se dešava u priči? Kako ono što opažamo ili čujemo imenujemo i osmišljavamo? Kada bi imali još neki podatak šta bi se desilo?
9. Podstaknite ih da se sete nečeg sličnog iz ličnog iskustva (profesionalnog ili privatnog) ili nečega iz okruženja.
Neka to kratko razmene u parovima.
10. Prokomentarišite kako često imamo pogrešne pretpostavke kada imamo u vidu samo deo slike, kako je **važno sagledati celinu** da bi se donosili zaključci. Podsetite ih da je važno da vodimo računa o čitavom kontekstu kada donosimo zaključke i da budemo svesni da često nemamo sve podatke kada donosimo zaključke. Važno je da se prema zaključcima odnosimo kao prema hipotezama koje proveravamo, a ne kao jedinim i isključivim istinama (pošto ne možemo nikada biti sigurni da sagledavamo celu sliku). Nikada se ne možemo potpuno osloboditi predrasuda i stereotipa, važno je da se uzdržimo od reakcija dok ne **proverimo** svoje pretpostavke. Takođe naglasite kako kulturološka prizma boji našu reakciju (npr. ako osuđujemo Lejlino ponašanje, onda i sve druge likove procenjujemo u odnosu na nju i njen rang...).

LEJLA I MUHAMED (1)

Nil je velika, dugačka reka u kojoj živi mnogo krokodila, a samo nekoliko mostova postoji preko kojih se reka može preći.

LEJLA živi na obali reke. LEJLA ima 17 godina i ludo je zaljubljena u MUHAMEDA koji živi sa druge strane reke. LEJLA je odlučila da poseti svoju ljubav i zato odlazi kod AHMEDA i moli ga da je preveze na drugu obalu. Iako AHMED ima i vremena i čamac, on ne želi da preveze LEJLU.

LEJLA ne odustaje i zato odlazi kod TARIKA i moli ga da je on prebaci na drugu stranu reke.

TARIK pristaje, ali samo pod uslovom da LEJLA provede noć sa njim i da krenu rano ujutru. I tako je bilo. LEJLA je toliko želela da vidi MUHAMEDA da je pristala da provede noć sa TARIKOM i u rano jutro on ju je prevezao na drugu obalu.

LEJLA je sva srećna otrčala u zagrljaj voljenog i ispričala mu kakve je sve poteškoće imala dok je stigla do njega. MUHAMED ju je oterao od sebe.

LEJLA je sva tužna šetala uz obalu reke, boreći se sa suzama. Tada je sreća DŽAFARA. DŽAFAR ju je pitao zašto plače i zašto je tužna. LEJLA mu je ispričala svoju priču.

DŽAFAR je otišao kod MUHAMEDA i dva puta ga snažno udario u lice ne rekavši ni reč.

LEJLA I MUHAMED (2)

Lejla je sedamnaestogodišnja gimnazijalka, a Muhamed je njen profesor. On je srećno oženjen. Ahmed je takođe profesor u istoj gimnaziji, Muhamed je njegov kolega. Tarik je Lejlin deda koji dugo nije video svoju omiljenu unuku. Njih dvoje su proveli celu noć zajedno pijući čaj i pričajući. Džafar je ubica psihopata – luda je sreća da je samo udario Muhameda u lice.

5. UKLJUČENO/ISKLJUČENO (60 MINUTA)

Ciljevi

- Doživeti iskustvo prolaženja kroz proces uključivanja i isključivanja, iz obe pozicije i onoga ko uključuje/isključuje i onoga ko biva uključen/isključen.
- Doživeti iskustvo vezano za situacije kada smo deo manjinske ili većinske grupe.
- Uočavanje strategija koje se koriste da bi se sprečili/podstakli pripadnici manjinske grupe da uđu u većinsku grupu.
- Uočavanje strategija koje pripadnici manjinske grupe koriste da bi postali deo većinske grupe.
- Osveščivanje osećanja koja su vezana za pozicije manjine i većine.
- Osveščivanje potreba koje stoje u osnovi ponašanja većinske odnosno manjinske grupe.

Materijal za rad

- Stikeri za čelo.

Opis aktivnosti

1. Započnite igru tako što ćete definisati njena pravila.
 - U igri se može koristiti samo neverbalna komunikacija, nije dozvoljena verbalna komunikacija.
 - Igra traje sve dok voditelj ne objavi da je završena.
2. Zamolite učesnike da zatvore oči i uklone kosu sa čela. Recite im da ćete im zalepiti na čelo po jednu malu nalepnicu i da to neće trajati više od par minuta.
3. Dok učesnici sede sa zatvorenim očima zalepите im nalepnice. Vodite računa da imate 3-4 vrste nalepnica i po najmanje tri nalepnice iste vrste (zavisi od broja učesnika). Samo jedna nalepnica treba da bude drugačija od svih drugih.
4. Kada svima zalepите nalepnice, zamolite ih da otvore oči.
5. Dajte im kratko i jasno uputstvo: "Formirajte grupe!"

6. Pustite igru da teče. Stojite/sedite sa strane i posmatrajte proces u grupi, nemojte davati nikave verbalne ili neverbalne signale, pravite se da ne učestvujete.
7. Kada vam se učini da igra više ništa konstruktivno ne može da donese (pogledajte napomene za voditelje) prekinite je. Recite učesnicima da skinu svoje nalepnice i da ih pogledaju.
8. Organizujte grupnu diskusiju - postavite im sledeća pitanja:
 - Kako se osećaju na kraju igre? Počnite sa osobom koja je imala nalepnicu koju niko drugi nije imao, zatim proverite da li postoji još neko kome je ova igra bila teška...
 - Šta se desilo u igri i kako?
 - Da li je bilo trenutaka kada im je bilo lakše/teže?
 - Podsetite ih kakvo ste im uputstvo dali i kako su oni na osnovu njega shvatili da treba da rade ono što su uradili?
 - Da li su se u toku igre prisetili nekih situacija iz života, da li su im se vratila neka sećanja, osećanja?
 - Šta misle zbog čega je ova igra organizovana?

Ukoliko želite možete postavljati i pitanja koja vam se učine relevantnim na osnovu toka diskusije.

Napomena za voditelja/voditeljku

Tokom diskusije komentarišite one delove koji su u vezi sa ciljevima radionice: Kako izgleda biti deo manjinske/većinske grupe; koje strategije se koriste da bi se postao deo većinske grupe; koje strategije se koriste da se isključe pripadnici manjinske grupe; kako se osećamo i šta radimo kada smo deo većine/manjine; zašto pokušavamo da uđemo u krug i zašto sprečavamo ljude da uđu u našu grupu. Podstaknite učesnike da razmišljaju o realnim situacijama u kojima su bili deo manjine/većine. Posebno insistirajte na potrebama koje stoje u osnovi želje za ulaskom u grupu i želje da odbacivanjem onih koji su drugačiji. Važno je da se uoči da su u osnovi tih ponašanja potrebe za zaštitom, identitetom, sigurnošću koje su nam zajedničke i važne.

9. Za kraj organizujte aktivnost "Grupni zagrljaj". Pozovite dva dobrovoljca da stanu u sredinu prostorije i da se zagrlje. Zatim pozovite sledeća 3 – 4 učesnika... i tako dok svi nisu u velikom zagrljaju.

Napomene za voditelja/voditeljku:

- Ova igra se preporučuje za grupu čiji su se članovi već povezali i zblížili. Kada se igra započinje, nije preporučljivo pomenuti njen naziv, jer to može da utiče na njen tok.
- Budite veoma oprezni kada birate osobu koja će dobiti nalepnicu koja se razlikuje od svih drugih. To treba da bude neko ko po vašoj proceni može da podnese da bude drugačiji od svih i ko ima kapacitete da se sa tom situacijom nosi konstruktivno.
- Kratko i jasno uputstvo: "Formirajte grupe!" je od izuzetnog značaja. Nemojte koristiti rečenice kao što su "A sada formirajte grupe u kojima želite da radite" i sl. Uputstvo od dve reči, izgovoreno kao naredba ih stavlja u poziciju trenutnog reagovanja, što znači da će se grupa ponašati u skladu sa najspontanijom reakcijom.
- Kada formiraju grupe, pogledaće u vas smatrajući da su izvršili zadatak. Nastavite da stojite/sedite bez reakcije, jer će to dovesti do ponovnog porasta grupne tenzije što će ih podstaći da se organizuju na drugačiji način. Dozvolite da igra traje sve dok vam se čini da se novi i drugačiji načini grupisanja mogu pojaviti, ili dok ne napravite grupe bez obzira na nalepnice ili ako mislite da se ništa konstruktivno neće desiti. Igru možete prekinuti i ako vam se čini da osoba sa "usamljenom" etiketom trpi preveliki pritisak, ali samo tada, a ne zato što ste vi zabrinuti ili što vi više ne možete da izdržite.
- Ostavite dovoljno vremena za diskusiju, važno je da svako može da kaže kako je doživeo igru.

6. EFEKTI STEREOTIPA/ETIKETE (90 MINUTA)

Ciljevi

- Uočavanje odnosa između onoga što se od nas očekuje i našeg ponašanja u skladu sa tim.
- Uočavanje efekata našeg ponašanja na druge.
- Uočavanje efekata tuđeg ponašanja na nas (interiorizacija etiketa).
- Podsticanje diskusije o efektima posmatranja ljudi kroz stereotipe.

Materijal za rad

- Etikete na malim stikerima,
- papiri,
- flomasteri,
- selotejp.

Opis aktivnosti

1. Za ovu aktivnost koristite unapred pripremljene etikete ispisane na stikerima. Na svakom stikeru ispišite po jednu etiketu npr: **lenj/a, neodgovoran/a, bezobrazan/a, duhovit/a, glup/a, nespretn/a, tužibaba, pouzdan/a, izuzetno pametan/na, optimista, nacionalista, feministkinja, krut/a u shvatanjima, ništa ga/je ne interesuje, lažov/lažljivica, usporen/a, lepotica/lepotan, pametan/a a lenj/a, vredan/na a ne mnogo pametan/na, miner/ka, smarač/smaračica i sl.** Važno je da za svakog učesnika bude pripremljen po stiker. U ovoj igri obavezno učestvujte i vi.
2. Na početku, objasnite učesnicima da će svako dobiti etiketu i to onu koju izvuče. Etikete lepите na čelo, da svi mogu da je vide, a osoba koja je nosi ne. Prvo neka etikete zalepe vama i od tog trenutka cela grupa počinje da se ponaša prema vama u skladu sa etiketom koju ste dobili. Važno je da naglasite da niko nikome ne sme reći šta na etiketi piše.
3. Podelite učesnike u grupe i svakoj grupi dajte zadatak da naprave zajednički poster na temu "U školi smo svi ravnopravni".

4. Naglasite im da treba da urade zadatak tako da svako u grupi dobije tretman u skladu sa etiketom bez glasnog izgovaranja etikete. Cela aktivnost treba da traje najviše 20-25 min. Važno je da svako stvarno ima dovoljno vremena da "oseti" posledice etikete koju nosi.
5. Kada završe postere zamolite grupe odaberu predstavnike koji će da ostalima predstavi i objasni poster (i dalje iz uloge koju ima, tj. u skladu sa etiketom koja je na čelu).

U toku cele igre podsećajte ih da vam se obraćaju u skladu s etiketom koju imate, a vi se njima obraćajte isto u skladu sa njihovim. To važi i za prezentaciju.

6. Kada se završe prezentacije pozovite učesnike da skinu svoje etikete i da ih pogledaju. Dajte im malo vremena da se smeju ili za sebe komentarišu. U razmeni (slobodna diskusija) na pitanje "Kako vam je bilo" počnite od onih koji su imali "neprijatne" etikete. Zatim pređite na one koji su imali "opterećujuće" etikete (npr. izuzetno pametan) i ostaviti dovoljno prostora za svakoga ko hoće da da neki komentar. Pitajte celu grupu kako im je bilo, kako su se osećali za vreme aktivnosti da li je bilo teško tretirati ljude u skladu sa etiketama. Takođe ih pitajte da li su vremenom počeli da se ponašaju u skladu sa svojom etiketom i ponašanjem drugih prema njima.
7. Zamolite ih da se sete kako sve etiketiramo ljude u realnom životu, kako to utiče na njih i kako utiče na naš odnos prema njima.
8. Pozovite ih da nađu primere za koje znaju iz svakodnevnog života.
9. Za kraj ih pozovite da svi stanu u krug, da rašire malo stopala, podignu ruke u visinu ramena, ispruže ih sa dlanovima na dole, zatim saviju ruke u laktovima (stoje im kao krila) i da svako za sebe pomisli na neku etiketu koju nosi i koja ga opterećuje. Zatim da svi zajedno, misleći na nju, snažno zabace ruke unazad i glasno izgovore (viknu) "Skini mi se s leđa".

Adaptirano iz programa " Ni crno ni belo" (Vranješević, Trikić,2000)

7. ŠTA SE KRIJE IZA ETIKETA (90 MINUTA)

Ciljevi

- Osveščivanje etiketa koje koristimo svakodnevno u socijalnim kontaktima .
- Usvajanje strategije/tehnike za prevođenje etiketa na jezik opservacije i konkretne akcije.

Materijal za rad

- Flomasteri,
- brojevi od 1 do 4,
- veliki papiri.

Opis aktivnosti

1. Dajte učesnicima da izvlače brojeve od 1 do 4. Podelite im zadatke tako da:
 - Sve jedinice i dvojke dobiju zadatak da opišu, svako za sebe, dve osobe: jednu sa kojom vole da se druže i jednu sa kojom ne vole da se druže.
 - Trojke i četvorke dobiju zadatak da opišu, svako za sebe, dva nastavnika/ce: jednog/jednu sa kojim/kojom imaju dobar odnos i jednog/jednu sa kojim/kojom nemaju dobar odnos.

Svako za sebe zapiše kratak opis odabranih osoba.

2. Zatim ih podelite po grupama (4 grupe: sve 1 zajedno i tako redom do 4). U okviru svoje grupe recite im da pročitaju ono što su zapisali, a nakon toga da to pokušaju da prevedu na jezik opservacije, tako što opišu kako se drug/drugarica, nastavnik/ca ponaša, šta konkretno radi, tj. navode konkretna ponašanja na osnovu kojih su zaključili da oni nose određenu etiketu. O tome diskutuju u grupama.
3. Recite im da kao grupe na velikim papirima ispišu prevod i naprave "rečnik" koji im može pomoći da bez pristrasnosti pristupe svakoj osobi.
4. Pitajte ih da li im je prevođenje išlo teško.
5. Otvorite diskusiju i komentariše o tome kako nam jezik opservacije pruža priliku da osmislimo konkretne akcije i strategije u odnosima sa drugima. Etikete su, kao i stereotipi uopštene kategorije koje ne govore ništa o pojedincu, ili

konkretnom ponašanju i samim tim ne daju mogućnost intervencije, već samo utisak o nepromenljivosti. Um, oslobođen pristrasnosti, ne vidi sve po principu "...ili ... ili...", već po principu "... i.....i.....". Poentirajte da ovakav način posmatranja realnosti može da doprinese i prevazilaženju kulturnih razlika i povezivanju sa drugima i kulturama kojima pripadaju.

Adaptirano iz programa "Ni crno ni belo" (Vranješević, Trikić,2000)

SAVEZNICI

1. MREŽA

1. Zamolite učesnike da izaberu, svako za sebe, po jedan predmet (iz tašne, džepa i sl.) nešto što im je važno i što ih predstavlja.
2. Zatim ih zamolite da stanu u krug. Dajte im konopac vezan sa jedne strane, koji je dovoljno dugačak da svi mogu da se drže za njega jednom rukom i formiraju krug.
3. Recite im da se jednom rukom drže za konopac, a da u drugoj drže predmet koji im je važan.
4. Zamolite ih da spuste konopac i da odu tri velika koraka od njega i tamo spuste predmet koji imaju.
5. Kada to urade pozovite ih da se vrate u krug i jednom rukom ponovo uhvate konopac.
6. Tada im recite: "Kada izbrojim do tri, ne puštajući konopac dohvatite svoj predmet. Jedan, dva, tri."
7. Dopustite igri da traje i posmatrajte šta se dešava.
8. Posle izvesnog vremena, kada vam se učini da su iscrpli različite načine rešavanja ovog problema prekinite igru. Ukoliko nisu svi uzeli važne predmete dopustite im da to urade.
9. Zamolite učesnike da sednu u krug. Neka svako u krug kaže kako se osećao/la u toku igre.
10. Organizujte grupnu diskusiju postavljanjem sledećih pitanja:
 - Šta mislite šta se desilo?
 - Šta mislite šta pokazuje ova igra?
 - Koje sve načine imamo da ostvarimo svoje ciljeve?
 - Da li ostvarivanje naših ciljeva isključuje mogućnost da i drugi ostvare svoje?
11. Ukratko objasnite učesnicima različite tipove reagovanja u ovakvim situacijama.
 - Tipovi reagovanja:

- i. Pasivni (ne činim ništa, čekam da se nešto desi ili da neko to uradi za mene)
- ii. Pasivno-agresivni (puštam konopac ili nekako drugačije kršim pravila)
- iii. Agresivni (uzimam svoj objekat, a onda vučem konopac da drugi ne mogu doći do svojih, ili ne mogu doći do svog objekta, ali činim sve da i drugima to onemogućim)
- iv. Aertivni (sarađujem s drugima da bi svako u grupi ostvario svoj cilj).

2. OTIMANJE MARAMICE

1. Dajte svakom učesniku po jednu maramicu.
2. Zamolite učesnike da stave maramicu u džep tako da viri i da im je drugi mogu lako izvući.
3. Grupi recite samo sledeće uputstvo: "Ova maramica predstavlja sve što vam je potrebno da živite srećno i zadovoljno u svetu koji vas okružuje (hrana, zaklon, ljubav, i sl). Ukoliko vam uzmu maramicu umirete trenutno i ispadate iz igre."
4. Bez ikakvih daljih objašnjenja recite učesnicima: "Spremite se, počinjemo!"
5. Napomena za voditelja: Najčešće učesnici počinju da se jure po prostoriji i da otimaju jedni drugima maramice. Kada ostane samo jedna osoba "živa" prekinite igru.
6. Pitajte učesnike šta se desilo, ponovite pravila i započnite još jedan krug igre.
7. Ponavljajte igru nekoliko puta, sve dok neko ne shvati da ne moraju da uzimaju maramice jer im ne trebaju. Njihova maramica je sve što im treba.
8. Napomena za voditelja: Može se desiti da neki učesnici naprave savezništva da bi se zaštitili.
9. Kada se završi igra neka svi učesnici sednu u krug.
10. Organizujte grupnu diskusiju postavljanjem sledećih pitanja:
 - Šta se desilo?
 - Zašto ste se tako ponašali?
 - Da li se nešto slično dešava i u životu?
 - Šta nas nagoni da se takmičimo i uzimamo i više nego što nam treba?
 - Da li su ovi načini svojstveni i kulturi u kojoj živimo?

3. TREBA MI POMOĆ

1. Ova aktivnost se može organizovati i napolju i unutra.
2. Vežite svim učesnicima oči, tako da ne vide ništa. Vežite konopac oko drveća (ako ste napolju) ili oko stolica ukoliko ste unutra. Treba da bude veliki krug tako da svi učesnici mogu da se kreću u istom smeru i da se ne sudaraju.
3. Zamolite učesnike da uđu u krug, da zavežu oči i jednom rukom se uhvate za konopac. Objasnite im da će se šetati po krugu držeći se za konopac. Objasnite im da u toku igre ne smeju da govore.
4. Objasnite im da ćete, kada jednom obiđu krug, razvezati konopac i napraviti izlaz.
5. Kada obiđu jedan krug recite im da ste napravili izlaz (A NE PRAVITE GA, KONOPAC OSTAJE KAKAV JE BIO) i da treba da ga nađu.
6. Pitajte učesnike da li im treba pomoć. Recite im da ne govore već da samo dignu ruku.
7. Onima koji dignu ruku pomozite tako što ćete ih provući ispod konopca. Sve bez reči.
8. Pustite učesnike da hodaju u krug tražeći izlaz. Posle izvesnog vremena pitajte ih ponovo da li nekome treba pomoć. Naglasite da samo dignu ruku i da ne govore ništa.
9. Ponovite ovo nekoliko puta, a onda prekinite igru.
10. Neka svako sebi nađe para i neka nekoliko minuta porazgovaraju o tome kako im je bilo, šta su oni uradili i kako su se osećali u toku igre.
11. Organizujte razmenu u velikoj grupi koristeći sledeća pitanja:
 - Da li uvek možemo sve sami?
 - Da li je lako/teško tražiti pomoć?
 - Šta nas sprečava da se oslonimo na druge?
 - Da li nas u životu tako prevare?

VI

PRIMENA ZNANJA

MALA AKCIONA ISTRAŽIVANJA

INTERKULTURALNO PRAKTIČNO UČENJE: ALTERNATIVNI PRISTUP UČENJU

Reč je o metodologiji koja se zasniva na Djuijevoj akcionoj teoriji učenja (Dewey, 1938). Saglasno tim osnovnim načelima, u idealnoj situaciji, interkulturalno obrazovanje treba da bude osmišljeno na način koji osnažuje mlade kroz neposredno iskustvo sa temama koje se obrađuju kroz radionice. To podrazumeva njihovo uključivanje u projekte od kojih imaju koristi oni sami, ali i sredina u kojoj žive. Najznačajnije je da im ovakva vrste rada pruža mogućnost da iskustveno uče o svojoj kulturi, predrasudama i etnocentrizmu.

Šta tačno znači praktično učenje?

Najjednostavnije rečeno, praktično učenje kombinuje teorijska znanja koja se stiču kroz rad u radionicama sa iskustvima vezanim za realni kontekst u kome se odigravaju određene društvene pojave. Ovo je vrsta iskustvenog učenja u okviru koga se podsticanje mladih ljudi da se aktiviraju, iskoriste znanja koja imaju i preuzmu odgovornost za društvene

uslove u kojima žive, povezuju sa potrebama zajednice. Po Godfriju (Godfrey, 1999), ovakav način rada omogućava učenje iz neposrednog iskustva, kroz pažljivo posmatranje sopstvenog životnog iskustva i kroz aktivno eksperimentisanje u cilju otkrivanja uzroka i posledica.

Ovo je jedan od najboljih načina da se učenje ostvari kroz kombinovanje apstraktne konceptualizacije, konkretnog iskustva i promišljanja celokupnog iskustva.

Učenje kroz projekte pruža mogućnost da se znanja i veštine primene u realnim životnim situacijama. Mladi ljudi razvijaju svoje sposobnosti kroz organizovano i vođeno učenje. Postaje im lakše da razumeju osećanja i da postoje kulture koje se razlikuju od njihove. Poznato je da se proces učenja mnogo uspešnije odvija kroz aktivno učešće i posmatranje nego kroz pasivno usvajanje (Bandura and McDonald, 1963). Ljudi lakše razumeju procese koji se odvijaju kada dožive svoj lični etnocentrizam i kada imaju priliku da ga promisle.

Rad u okviru malih projekata podiže nivo interesovanja i motivacije mladih ljudi da se bave određenom problematikom. Radeći na mini-projektima mladi ljudi postaju svesni svog etnocentrizma, predrasuda i vrednosti. Takođe postaju svesni da su ljude koje sreću procenjivali na osnovu vrednosti sopstvene kulture i da to važi za sve, jer svaka kultura ima svoju logiku i da je samo učenje socijalni proces

vezan za kontekst u kome je uzajamnost od izuzetnog značaja.

Takođe, ovakva vrsta rada podiže nivo socijalne kompetencije mladih i sposobnost rešavanja problema (Meyers, 1999) i predstavlja transformišuće iskustvo.

SCENARIJI ZA MALA ISTRAŽIVANJA

1. MESTO U KOME ŽIVIMO

Ciljevi

- Uočavanje razlika u percepciji.
- Uočavanje načina kako pripadnost određenoj grupi utiče na način opažanja sveta u kome živimo.
- Razumevanje da su razlike u percepciji korisne za razumevanje ko smo mi; razumevanje načina na koji pretpostavke koje imamo određuju način na koji opažamo.
- Uočavanje odnosa u zastupljenosti obeležja dominantne i ostalih kultura.

Opis aktivnosti

Varijanta A

1. Podelite učesnike na male grupe u zavisnosti od njihovog ukupnog broja.
2. Uzmite mapu grada u kome radite i podelite je na onoliko delova koliko ima grupa.
3. Svaka grupa dobija zadatak da ode i u postojeću mapu (uvećajte svaki deo na fotokopiru) ucrtta sve što smatra da je bitno.
4. Posle 3 dana se sastanite ponovo i razgovarajte o tome šta su ucrtali. Kako je čiji doživljaj onoga što su obilazili uticao na obeležavanje ključnih tačaka.
5. Spojite sve delove mape u celinu i pokušajte da je izložite negde.

Varijanta B

1. Podelite učesnike na male grupe u zavisnosti od njihovog ukupnog broja.
2. Dajte im zadatak da idu u glavnu ulicu u mestu u kome žive i da nacrtaju njenu mapu i obeleže sva važna mesta u njoj.
3. Dajte im dva dana da izvrše zadatak.
4. Kada se ponovo okupe, izložite sve mape i uporedite ih.
5. Pitajte ih odakle razlike koje su se pojavile, šta je uticalo na to da isto mesto vidimo drugačije. Šta je uticalo na izbor najvažnijih mesta?

Varijanta C

1. Podelite učesnike na male grupe u zavisnosti od njihovog ukupnog broja.
2. Dajte im zadatak da u roku od tri dana pronađu što više spomenika u svom gradu. Neka ih obeleže na mapi i naprave njihov spisak.
3. Kada se ponovo sretnete, neka svaka grupa izvesti o tome koje su spomenike otkrili, šta oni predstavljaju i čemu su spomenici posvećeni.
4. Prostim prebrojavanjem ustanovite koliko spomenika ima u kojoj kategoriji (npr. umetnici, rat, i sl.).
5. Zamolite učesnike da procene koje poruke dominantna kultura šalje o tome šta su vrednosti u njoj (npr. poginuti u ratu i sl.) i da naprave njihov spisak.
6. Analizirajte da li ima i koliko spomenika koji predstavljaju bilo koju marginalizovanu kulturu ili su svi/većina posvećeni vrednostima dominantne kulture.
7. Ukoliko nisu bili u stanju da pronađu nijedan ili su našli samo neznatan broj spomenika vezanih za marginalizovanu kulturu, probajte da dođete do informacija o tome da li ih ima i gde se nalaze.
8. Šta preko nedostatka spomenika vezanih za marginalizovane kulture njihovim pripadnicima dominantna kultura šalje kao poruku? Zapišite.

2. ETNOGRAFIJA

Ciljevi

- Povezivanje kulturnih vrednosti prisutnih u lokalnoj zajednici, porodici, školi i miljea u kome živimo.
- Prikupljanje podataka o običajima, artefaktima, ritualima, događajima i biografijama stanovnika.
- Prikupljanje podataka o kulturi određene zajednice na indirektan način.
- Razvijanje svesti o tome da je svaki pojedinac nosilac kulturnih vrednosti i normi.

Opis aktivnosti

1. Objasnite učesnicima osnovne pojmove kao što su: etnografija, usmena predanja, folklor.
2. Recite učesnicima da zamisle da su etnografi, zainteresovani za proučavanje određenih kulturnih obrazaca i vrednosti u kulturama koje postoje u njihovom okruženju.
3. Zajedno sa učesnicima definišite teme kojima želite da se bavite, tj. šta je to što bi oni želeli da saznaju.
4. Možete organizovati nekoliko paralelnih mini istraživanja, ili nekoliko istraživanja koja se nadovezuju jedno drugo, npr:
 - a. istraživanje imena mesta, reka, planina ili lična imena
 - b. prikupljanje porodičnih priča;
 - c. prikupljanje podataka o važnim događajima u zajednici;
 - d. prikupljanje poslovice i narodnih mudrosti.
5. Neka se učesnici podele po grupama. Neka svaka grupa za sebe definiše temu.
6. Počnite sa brejnstormingom: na četiri flipčart papira zapišite sledeća pitanja (jedan papir, jedno pitanje) za svaku grupu:
 - Kojim znanjem već raspolažemo?
 - Gde možemo pronaći odgovore?
 - Ko ili šta nam može pomoći?
7. Neka svaka grupa napravi listu mogućih pitanja koja može da postaviti osobi ili iskorisiti kao vodič za vaše istraživanje.

8. Dogovorite se koliko im vremena treba da obave istraživanja (oko 5-6 dana)
9. Kada završe istraživanja okupite se ponovo i organizujte prezentaciju.
10. Organizujte diskusiju polazeći od pitanja: Šta smo naučili?

Napomena za voditelje/voditeljke

Definicije pojmova:

Etnografija je termin iz kulturne antropologije koji doslovno znači "pisanje o ljudima". Etnografi rade na terenu, prikupljaju podatke, posmatraju, beleže i pokušavaju da interpretacijom prikupljenih podataka objasne kulturni kontekst. Na taj način otkrivaju se različiti aspekti zajednice.

Prikupljeni materijal treba da bude atraktivan, da daje presek različitih kulturnih konteksta i da na taj način podstiče interkulturalnu razmenu i uspostavljanje veza.

Najpogodniji projekti su oni koji se fokusiraju na:

Usmena predanja: Priče i prisećanja jedne osobe o ličnim ili istorijskim događajima koje se prikupljaju intervjuom. Najatraktivnije teme se odnose na:

- imena mesta, reka, planina, ulica i sl. (sadrže u sebi lična i kolektivna značenja, elemente istorije);
- porodične priče (lične istorije);
- važni događaji iz zajednice (lična perspektiva);
- poslovice i narodne mudrosti (multikulturalni su, imaju ih sve zajednice, sadrže u sebi važna kulturološka značenja...).

3.OBILAZAK BIBLIOTEKE

Cilj

Uočavanje i prepoznavanje vidljive i prikrivene stratifikacije koja postoji u društvu.

Opis aktivnosti

1. Recite učesnicima da će imati za zadatak da obiđu biblioteke i to dve školske, gradsku i jednu po izboru.
2. Zamolite ih da svako napiše na komadu papira šta je to što bi on/a želeo/la da bude tema njegovog/njenog istraživanja u biblioteci (možete im predložiti, ako se niko ne seti da vide da li u biblioteci postoje knjige o različitim kulturama; da li ima knjiga na jezicima manjinskih grupa ili samo na jeziku dominantne grupe i sl.).
3. Kada završe neka svako kaže šta je napisao/la.
4. Pozovite ih da se podele u grupe od 3 – 5 osoba koje imaju slična interesovanja.
5. Kada formiraju grupe neka naprave plan rada i neka definišu načine na koje će doći do podataka koji im trebaju.
6. Neka naprave listu pitanja npr. za bibliotekara/ku, ljude koje zateknu u biblioteci i sl.
7. Recite im da, kada završe istraživanje, osmisle način na koji će prikazati rezultate do kojih su došli.
8. Dajte im nekoliko dana da urade zadatak.
9. Kada se ponovo okupite neka svaka grupa referiše.
10. Motivirajte ih da osmisle načine na koje rezultate svog rada mogu da predstavljaju odgovornim licima u bibliotekama, da pronađu knjige koje bi biblioteke trebale da nabave i sl.
11. Zajedno sa njima napravite plan akcije.

Akciona istraživanja

Kakve sve knjige postoje u biblioteci, da li postoje knjige o različitim kulturama ili samo o dominantnoj; kako su predstavljeni pripadnici drugih kultura i sl.

Prodavnica igračkaka

- Kakve se lutke prodaju: da li su namenjene dečacima ili devojčicama? Kakve su lutke za dečake, a kakve za devojčice? Šta predstavljaju? Postoje li lutke koje su "neutralne"? Ima li lutaka drugačije boje kože? Ili nekih koje predstavljaju druge kulture? Kako su lutke spakovane, boje, papir, ambalaža?
- Kakvo je oružje? Kome je namenjeno? Ima li nekog oružja karakterističnog za marginalizovanu kulturu? Opišite ambalažu...
- Pogledajte igračke vezane za neku drugu kategoriju (alat, kućna oprema, životinje), za koga je šta, dečaci/devojčice. Ima li bilo čega što predstavlja marginalizovanu kulturu? Opišite ambalažu...
- Koje karakteristike pojedinca promovišu lutke? Pištolji? Druge igračke koje ste gledali... Ambalaža?
- Kojim socijalnim ulogama podučavaju igračke koje ste gledali? Kakvu poruku šalju dečacima i devojčicama?

Muzička radnja

Pogledajte 10 do 15 omota CD ili kasete. Kako su prikazani muškarci i žene? Kako su prikazani pripadnici manjinskih kultura? Kakvu muziku izvode muškarci? Žene? Pripadnici manjinskih kultura?

Različite prodavnice

- Pogledajte ko radi za kasom? Izbrojte muškarce, žene, pripadnike manjinskih grupa.
- Da li je upravnik muškarac? Žena? Belac ili neko drugi?

Prodavnica video i kompjuterskih igrica

- Ko su glavni junaci, muškarci ili žene? Koje rase, etniciteta?
- Kako su podeljene uloge?
- Koje se sve stereotipne uloge mogu uočiti?

- Ko su glavni kupci?

Odigrajte jednu igru...

- Koja je to igra?
- Opišite muškarce u igri.
- Opišite žene u igri.
- Opišite manjine u igri.
- Šta je tema igre?
- Šta je cilj igre?
- Ima li nasilja u igri? Opišite.

Knjižara

- Pogledajte čestitke za dečake i devojčice. Obratite pažnju na crteže i boje...
- Koje rodne uloge su prikazane na kartama, kako?
- Pogledajte papir za uvijanje. Da li odražava polne razlike? Kako?
- Pogledajte čestitke za žene i muškarce. Ima li razlika i kakvih...
- Da li postoje čestitke i za pripadnike manjinskih grupa (na jeziku koji nije srpski/engleski, praznici, prikazuju nešto iz života manjina)?

Plan tržnog centra

- Uporedite broj radnji za žene i muškarce. Kojih ima više? Koji tipovi radnji su za jedne, a koji za druge?

Analiza

- Koje su radnje najviše pod uticajem pola, koje najmanje?
- Na koji način vaša iskustva iz tržnog centra potkrepljuju tvrdnju da se polne uloge najviše usvajaju kroz proces socijalizacije?
- Kakve su reklame, koje poruke šalju?
- Da li se raslojavanje po polu i etničkoj pripadnosti vidi u TC? Objasnite.
- Na kraju, probajte da pronađete primere koji propagiraju ravnopravan odnos među polovima, etnicitetima i sl.

4. MOJA / TVOJA KULTURA

Cilj

Upoznavanje sa kulturom koja se razlikuje od one kojoj pripadaju učesnici.

Projekat A

1. Podelite učesnike u male grupe (3-4 učesnika).
2. Dajte im zadatak da pronađu mesto gde se okupljaju ljudi iz kulture koja se razlikuje od njihove. Ukoliko imaju nekoga u školi ili okruženju ko pripada toj drugoj kulturi, neka ga zamole da ih tamo odvede.
3. Recite im da se upoznaju sa njima, da ih zamole da se nekoliko dana druže sa njima i da u tom periodu posmaju šta rade, kako se zabavljaju, druže.
4. Naglasite im da posebnu pažnju obrate na:
 - a. način na koji se obraćaju jedni drugima (jačina glasa, ton glasa i sl.);
 - b. odstojanje koje drže jedni među drugima;
 - c. da li se muškarci i žene mešaju, da li se druže, da li se dodiruju dok razgovaraju i sl;
 - d. neverbalnu komunikaciju (gestove, facijalnu ekspresiju, pokrete tela, kontakt očima);
 - e. bilo šta drugo što im se učini značajnim.
5. Neka kao grupa zabeleže svoja zapažanja i procene koliko se uočena ponašanja razlikuju od ponašanja koja vladaju u kulturi učesnika.
6. Neka u razgovoru sa osobama iz druge kulture pokušaju da otkriju odakle te razlike, čemu određena ponašanja služe, šta im je funkcija...
7. Recite im da napišu kratak izveštaj o tome do čega su došli u svom istraživanju, kao i o tome kako su se osećali dok su ga radili i boravili sa pripadnicima druge kulture.
8. Kada se ponovo okupite razmenite iskustva. Razgovarajte o tome šta ste sve naučili, ili koja ste već postojeća znanja primenili u praksi.
9. Podsetite ih da pripadnici većinske kulture najčešće ne uvažavaju razlike koje postoje među ljudima i različitim grupama i da vole da procenjuju šta je bolje, a šta gore.
10. Predložite im da sakupe podatke o tome kako se kulture u njihovom okruženju

razlikuju i da to zabeleže bez vrednovanja, samo na nivou posmatranja i beleženja činjenica.

Projekat B

1. Recite učesnicima da će ovaj zadatak raditi samostalno.
2. Neka se svako od učesnika upozna se sa nekim iz druge zemlje ili sa nekim ko pripada drugoj kulturi.
3. Neka tu osobu pitaju šta joj se dopada kod pripadnika kulture kojoj oni pripadaju. Neka ih pitaju i šta im se ne dopada.
4. Neka pokušaju da dobiju što specifičnije odgovore i neka ih zapišu.
5. Kada se ponovo okupite organizujte diskusiju o tome kako su se osećali dok su slušali šta neko iz druge kulture misli o njihovoj.
6. Podelite ih u male grupe tako da u grupama budu pripadnici iste kulture.
7. U tim grupama neka analiziraju šta su dobili kao odgovore o svojoj kulturi i neka pronađu ono što svi ispitani misle o njiima, kao i ono što misle pojedinci.
8. Pitajte ih da li je to u skladu sa onim što oni misle o kulturi kojoj pripadaju.

Napomena: ovo može da se uradi i sa nacionalnom pripadnošću...

5. PORTRETI LJUDI KOJI SU UTICALI NA ISTORIJU

Ciljevi

- Sticanje znanja o društvenim, kulturnim i političkim temama koje su aktuelne ili su bile od značaja u prošlosti
- Usvajanje veština istraživačkog rada. Sticanje znanja o ljudima koji su kreirali promene i njihovim osobinama
- Uočavanje snage i moći pojedinca koji je posvećen ostvarivanju ideala da utiče na kreiranje istorije.
- Uviđanje odnosa između života pojedinca i šireg društva.

Opis aktivnosti

1. Pitajte učesnike šta su i ko su za njih heroji. Pitajte ih da li pored zvaničnih heroja, onih koji su vezani za rat i ratovanje postoje i neki drugi ljudi koji su svojim životima oblikovali istoriju, ali na drugačiji način (ukoliko im je teško da se sete, podsetite ih na Gandija, Martina Luter Kinga i sl.).
2. Pitajte ih da li u njihovom okruženju postoji neko kome se dive i koga doživljavaju kao heroja u zemlji u kojoj žive (navodite ih da se sete što više osoba iz svog okruženja, pripadnika manjinskih grupa i sl.).
3. Napravite listu svih osoba koje budu spomenuli (uključujući i Gandija i M.L. Kinga), zapišite sva imena.
4. Podelite ih u parove ili trojke i ponudite im da svaki par/trojka izabere po jednu osobu sa liste, nekoga o kome bi hteli da naprave opsežnije istraživanje, o kome bi želeli da saznaju što više.
5. Dogovorite se sa njima da potrebne podatke prikupe za 2-3 dana i da se nakon toga ponovo sastanete i probate da svoje izabrane likove predstavite u formi lutaka.
6. Za sledeći sastanak nabavite velike kartone, makaze, delove stare odeće, boje, kolaž papir i sl (to se možete dogovoriti i sa učesnicima da prikupe i donesu).
7. Na velikim kartonima i papirima opcrtajte osobe (nekoga iz grupe), i onda lepkom lepите odeću, napravite glavu i sve potrebne delove tela.

8. Zalepите ih ili okačíte na zid prostorije u kojoj radite. Na svakoj lutki napišíte ime osobe koju predstavlja, a onda neka svaka lutka bude predstavljena podacima koji su prikupljeni.
9. Organizujte razgovor po sledećim pitanjima:
 - Po čemu su sve te osobe slične? A po čemu se razlikuju?
 - Šta čini jednu osobu herojem, dovoljno moćnom da može da utiče na tok istorije?
 - Da li kod sebe prepoznajete neke od tih karakteristika

6. ISTRAŽIVANJE PRIVILEGIJA

Ciljevi

- Uočavanje privilegija koje imamo u životu i za koje smatramo da nam pripadaju zato što smo deo dominantne kulture.
- Upoznavanje sa problemima koje imaju pripadnici nepriviligovanih grupa, a koji su isključiva posledica njihovog porekla.

Opis aktivnosti:

1. Započnite rad pričom o tome kako pripadnici dominantne kulture nisu skloni da vide sebe kao deo grupe koja vrši opresiju nad drugima i koja ima mnogo bolje startne pozicije od drugih, a samim tim i mnogo prednosti u životu. Oni su skloni da veruju da je model po kome oni žive jedino ispravan i zbog toga ulažu napore da »one druge« tj. pripadnike manjinskih grupa »promene«, tako što će im »pomoći« da što više liče na dominantnu grupu.
2. Recite im da je ovaj mini projekat osmišljen tako da im pomogne da uvide neke svakodnevene efekte privilegija koje imamo, a kojih najčešće nismo ni svesni. To su privilegije koje se baziraju na rasi, etnicitetu, klasnoj i religijskoj pripadnosti, seksualnoj orijentaciji, polu, fizičkom zdravlju i sposobnostima, nacionalnosti, izgledu i sl.
3. Navedite im neki primer da bi im olakšali razumevanje problematike:
 - **Privilegije vezane za državljanstvo:** Mogu da se školujem na maternjem jeziku i da zahtevam od svih da ga govore u mom prisustvu.
 - **Privilegije vezane za muški pol:** Mogu da se ponašam promiskuitetno bez straha da će me nazvati »droljom« ili »kurvom«.
 - **Privilegije vezane za naciju:** Mogu da koristim nacionalne simbole i da čak, ako želim, i ne spominjem svoju nacionalnost.
 - **Privilegije vezane za belu rasu:** Mogu kad god hoću da budem okružena pripadnicima svoje rase.
 - **Privilegije vezane za klasu:** Mogu da uđem u bilo koju radnju a da me niko ne gleda sumljičavo.

- **Privilegije vezane za heteroseksualnost:** Mogu sa osobom koju volim da idem gde god želim bez straha da će me neko napasti ili vređati.

4. Tražite od njih da naprave listu privilegija koje imaju u životu, nešto što ničim nisu stekli i što misle da im pripada i to tako što će nedelju dana pratiti šta im se dešava u životu i voditi dnevnik. Zadatak će im biti da zapišu događaje i situacije u kojima su im se dešavale pozitivne stvari samo zbog toga što su beli, pripadaju dominantnoj kulturi, heteroseksualni su, muškarci i sl.
5. Neka napišu i po pet iskaza (kao u primerima) koji proizilaze iz njihovog neposrednog iskustva.
6. Kada se ponovo okupite neka svako iznese svoja iskustva.
7. Pitajte ih da li veruju da su privilegije (koje imaju oni ili neko drugi) uticale na njihov život?
8. Pitajte ih šta misle koje su posledice sistemskih privilegija na rasne/etničke/nacionalne manjine? Na homoseksualce? Lezbejke? Žene? Siromašne?
9. Recite im da je važno da razmišljaju o različitim vrstama privilegija, jer nam se nekada dešava da neke imamo, a neke ne (npr. bela žena iz više klase neće osetiti privilegije koje imaju muškarci, ali neke druge hoće).

7. UMETNIČKI PROJEKTI

Ciljevi

- Predstavljanje realnosti na način koji je razumljiv svima.
- Izgradnja kritičke svesti u odnosu na socijalnu, kulturnu i političku realnost.
- Podsticanje kreativnog rešavanja problema.
- Razvijanje svesti o rešenjima koja nisu gotova, već nastaju u procesu kreacije.

Udžbenik istorije iz ličnog ugla

Ciljevi

- Razvijanje svesti o tome da iako se udžbenici istorije predstavljaju kao gotove istine, oni u stvari jesu interpretacija događaja.
- Razvijanje svesti o tome da udžbenici predstavljaju gledište dominantne kulture ili političke opcije.
- Istraživanje istorijskih događaja i ljudi koji su oblikovali njihovo kulturno i etničko nasleđe.
- Otkrivanje ličnog mesta u istorijskom kontekstu.
- Sagledavanje sebe kao istorijske ličnosti koja ima kapacitet da kreira budućnost.

Opis aktivnosti

1. Zamolite učesnike da donesu stare udžbenike iz istorije, istorijske knjige, političke brošure i sve slično što imaju i što im je dostupno. Neka donesu i neke svoje fotografije, porodične fotografije i sl. Neka to fotokopiraju. Nabavite i makaze, kolaž papir ili ilustrovane stare časopise.
2. Razgovarajte sa učesnicima o tome: Šta je istorija? Kako nastaju istorijske knjige? Da li sebe i svoju porodicu mogu naći u zvaničnoj istoriji? Kako se pojedinci uklapaju u zvaničnu istoriju?
3. Podelite učesnike u male grupe. Svaka neka izabere neku knjigu, udžbenik i sl, i zamolite ih da u grupama pogledaju to što su izabrali i da se dogovore šta sve

mogu da urade da je poboljšaju, unaprede, u nju uključe i pripadnike drugih kultura i što više povežu sa svojim ličnim i porodičnim pričama.

4. Dajte im nedelju dana da prikupe sve potrebne podatke i «doteraju» knjige koje su izabrali. Uputite ih da mogu da intervjuišu svoje porodice, rođake, komšije i sl. Da mogu da posete biblioteku i nađu dodatne podatke. Dajte im slobodu da prikupljene podatke predstavite kako žele, da prekrajaju i seku knjige, slažu na drugačiji način, umeću svoje grafikone, slike i sl. Neka svako za sebe napiše priču o svojoj prošlosti, sadašnjosti i budućnosti i neka te priče uključe u nove istorijske knjige.
5. Kada završe svoje nove knjige okupite se i neka jedni drugima predstavite šta su uradili. Neka porede podatke koje su prikupili.
6. Organizujte diskusiju oko sledećih pitanja:
 - a. Kako vide istorijske knjige i spise u budućnosti, kako bi voleli da ono što danas žive bude prikazano u budućnosti?
 - b. Kako oni sami mogu da utiču na istoriju?
7. Dogovorite se kome još i kako možete da predstavite knjige koje ste napravili.

Mediji

Cilj

Napraviti analizu dva sata TV programa i analizirati načine na koje su različite klase, rase i rodne uloge predstavljene.

Opis aktivnosti

1. Podelite učesnike u 4 male grupe.
2. Svakoj grupi dajte zadatak tako da dve grupe u toku dva sata gledaju, svaka po jedan kanal sa muzičkim spotovima (jedan strani i jedan domaći), a dve dva TV programa (mogu neke od popularnih TV serija – npr. jedna strana i jedna domaća).
3. Grupama koje posmatraju muzičke spotove dajte liste za posmatranje sa stavkama koje se odnose na načine na koje su odnosi među muškarcima i ženama prikazani:

- kanal, vreme, datum i naziv programa koji se gleda;
- pol, rasa/etnicitet, uzrast i sl. glavnih junaka;
- da li su žene prikazane kao da su stalno uzbuđene i spremne na seks;
- da li se žene stalno bore oko muškarca;
- da li su žene prikazane kao neko ko uživa/želi da bude stalno na raspolaganju muškarcima i njihovim željama;
- da li su žene prikazane kao neko ko kad kaže "ne" ustvari misli "da";
- da li deluje da nisu u stanju da kažu "ne" kada im neko nudi seks;
- koje poruke spotovi šalju devojkama i mladićima, muškarcima i ženama;
- kakav uticaj imaju na proces socijalizacije;
- koje privilegije vezane za polne ukoge mogu da se prepoznaju;
- da li spotovi, i kada deluju alternativno, dovode u pitanje vrednosti dominantne kulture ili ih podržavaju;
- u čemu se to vidi;
- ima li spotova u kojima se promovišu jednakost među polovima, uzajamno poštovanje i kvalitetni odnosi?

4. Grupama koje posmatraju TV emisije/serije dajte liste za posmatranje sa stavkama koje se odnose na načine na koje su prikazane različite klase, polovi i manjinske grupe:

- kanal, vreme, datum i naziv programa koji se gleda;
- pol, rasa/etnicitet, uzrast i sl. glavnih junaka;
- da li su muški i ženski likovi u seriji u skladu sa stereotipima o tim grupama;
- da li je njihovo profilisanje u skladu sa vrednostima koje propagira dominantna kultura;
- da li ima predstavnika marginalizovanih grupa, pripadnika drugih kultura;
- kako su oni prikazani u odnosu na likove koji predstavljaju dominantnu kulturu;
- kakve poruke se kroz ove serije šalju mladim ljudima koji ne pripadaju dominantnoj kulturi;
- kakve poruke se kroz ove serije šalju mladim ljudima koji pripadaju dominantnoj kulturi;
- kakve se poruke šalju devojkama i mladićima;
- kako to utiče na proces socijalizacije;

- da li ovakve serije dovode u pitanje vrednosti dominantne kulture ili ih podržavaju;
 - u čemu se to vidi?
5. Recite učesnicima da, kada odgledaju programe koje su izabrali i kada odgovore na postavljena pitanja, napišu grupne izveštaje o onome što su zapazili.
 6. Kada se ponovo sastanete neka svaka grupa referiše o svom radu.
 7. Pitajte ih na koji način mogu da iskoriste podatke do kojih su došli da bi okruženju u kome žive pojasnili fenomene koje su uočili.

Literatura:

1. Bell, L.A. (1997): *Theoretical Foundations for Social Justice Education*. U: Adams, M., Bell, L. A. & Griffin, P. (Eds.): *Teaching for Diversity and Social Justice*. New York: Routledge
2. Bennett, M. (1986): *A Developmental Approach to Training for Intercultural Sensitivity*. *International Journal of Intercultural Relations*. No. 10, pp: 179 – 196.
3. Berry, J.W. (1998): *Psychology of Acculturation: Understanding Individuals Moving Between Cultures*. U: Singelis, T.M. (Ed.): *Teaching About Culture, Ethnicity & Diversity*. Sage Publications, Inc.
4. Bettman, E.H. (1998): *European Trainer's Manual for A Classroom of difference*, (An International Anti Bias Education and Diversity Training Programme of the Anti-Defamation League), New York, Anti-Defamation League a world of difference Institute
5. Klein, M.D. & Chen, D. (2001): *Working with Children from Culturally Diverse Backgrounds*. Delmar: Thomson Learning
6. Nieto, S. (1998): *Affirmation, Solidarity and Critique: Moving Beyond Tolerance in Education*. U: Lee, E., Menkart, D. & Okazawa-Rey, M. (Eds.), *Beyond Heroes and Holidays: A practical Guide to K-12 Anti-Racist, multicultural Education and Staff Development*. Washington DC: Network of Educators on the Americas.
7. Olport, G. (1969): *Sklop i razvoj ličnosti*. Beograd: Kultura
8. Sue, D. & Sue, D. (1990): *Counseling the Culturally Different: Theory and Practice*. New York: John Wiley & Sons.
9. Schniedewind, N. and Davidson, E. (1999): *Open Minds to Equality (A Sourcebook of Learning Activities to Affirm Diversity and Promote Equity – Second Edition)*, Allyn and Bacon, A Viacom Company, Needham Heights, MA 02194
10. Reza, J.V. (2000): *Facilitators' Training Manual – Education for Social Justice: A Program for Adults*. (interni materijal)
11. Trikić, Z. (2003): *O predrasudama i stereotipima*, u priručniku Hrnjica, S. i dr.: *Uvod u kompenzatorno obrazovanje, Igram se i učim*, Beograd, Društvo za unapređenje romskih naselja
12. Vranješević, J. i Trikić, Z. (2000): «Ni crno ni belo – Obrazovanje protiv predrasuda, za razvoj tolerancije i uživanja različitosti» (interni materijal)
13. York, S. (1991): *Roots and Wings. Affirming culture in early childhood programs*. St. Paul, MN: Redleaf Press

INTERNET LINKOVI

1. Gorski Paul

<http://www.edchange.org/multicultural/index.html>

2. Leithwood A. Kennet (Ontario Institute for Studies in Education, University of Ontario) and Riehel Carolyn (University of North Carolina at Greensboro)

<http://www.cepa.gse.rutgers.edu/whatweknow.pdf>

3. North Central Regional Educational Laboratory

<http://www.ncrel.org/>

4. Multicultural Games

<http://www.wilderdom.com/games/>